

Ons Heem 50 Jaar

"Aspecten van Brabant"

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT - JG. 50 - Nr. 1 * LOUWMAAND 1996

Afgiftekantoor: Gooik

KB-Kasbon Plus

Met Kasbon Plus kiest u zelf *uw favoriete combinatie.*

Omdat smaken verschillen, heeft de KB nu een kasbon die u zelf samenstelt. KB-Kasbon Plus: veilig, eenvoudig en met een gegarandeerd rendement. Met unieke "plus"-punten zoals het flexibel inteken-

bedrag, de onmiddellijke levering, de soepele looptijd en rente-uitkeringen waarvan u het tempo aan- geeft. Ga voor uw favoriete combinatie langs bij uw KB-adviseur.

T H U I S B I J D E B A N K V A N H I E R

KREDIETBANK

ONS CONTACT GEEFT ENERGIE.

Op elk moment van de dag leveren
wij u de energie waarop u rekt.

ELECTRABEL

ELEKTRICITEIT - AARDGAS - KABELDISTRIBUTIE

Ons Heem
50
Jaar

Bij de omslagtekening

50 jaar "Ons Heem": dit verdient een lauwerkrans met 50 bladeren, eresaluut aan evenveel jaren van onbaatzuchtige werking en publicatie, met de bedenking : hoeveel uren arbeid steekt hier wel achter ?

Bladerend in oude jaargangen, greep ik naar een viertal hoofdingen van "Ons Heem", zoals die, soms jaren achter elkaar, het beeld vormden van de kافت van ons tijdschrift. Ze omkaderen, in open schrift, de verdiende lauwerkrans.

Joris Olyslaegers,
Kontich.

ONS HEEM

Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie: Vossenpad 9, 3670 Gruitrode

Jaargang 50, nr. 1

Louwmaand/januari 1996

INHOUD

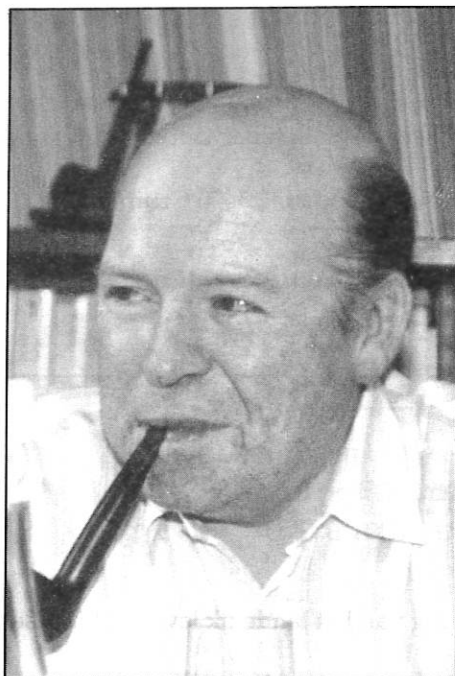
Thema: "Aspecten van Brabant"

J. GERITS, Ter inleiding	2
M.MAZIERS en R. VAN NEROM, Omkering van het landelijk leven in Sint-Genesius-Rode rond het midden van de 19de eeuw	3-10
H. VANNOPPEN, Smederijen in het kader van de Heemkunde in Brabant	11-30
J. SPANHOVE, De boedellijst van Adriaan de Nayere († 1623), pastoor te Mollem	30-37
J. GERITS, Schilderkunst en heemkunde in Brabant	38-44
Sprokkelingen rond jacht en visserij in Brabant en elders	45-52
ONZE STAM	
Ter nagedachtenis	53-56

Aan dit themanummer van "Ons Heem", gewijd aan "Aspecten van Brabant" en opgedragen aan de nagedachtenis van Frans Van Bellingen (1937-1995) verleenden hun welwillende medewerking : lic. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode - Michel Maziers, Heuvellaan 19, 1640 Sint-Genesius-Rode - E.P. Joris Spanhove m.s.c., Brusselsesteenweg 127, 1730 Asse - E.P. Jean-Pierre Tytgat, Kapucijnenstraat 5, 7850 Edingen - Gaston Van Bulck, Kauwendaal 19, 2800 Mechelen - Raymond Van Nerom, Sint-Annalaan 168, 1640 Sint-Genesius-Rode - dr. Henri Vannoppen, Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps. Eind- en hoofdredactie : lic. Jan Gerits.

TER INLEIDING

*Opgedragen aan de nagedachtenis
van Frans Van Bellingen (1937-1995).*

Frans Van Bellingen

(1) H. VANNOPPEN, *Verbond voor Heemkunde - Gouw Vlaams-Brabant v.z.w. Historisch overzicht en werking*, uitg. J Gerits, Antwerpen, 1991, blz. 47-48.

(2) Over de stichting en de beginjaren van het Verbond voor Heemkunde, zie: J. GERITS e.a., *Pionierstijd van de Heemkundige werking in Vlaanderen*, in: *Ons Heem*, XIV, 1991, nr. 6, blz. 189-264.

(3) DE OPSTELRAAD, *Wemmel, de ontmoetingsdag met de stralende verrassingen*, in: *Ons Heem*, XIII, 1958-1959, blz. 41-46.

(4) [L. EBRARD], *Onze Jubellanddag te Asse op 10 en 11 van Herfstmaand 1966*, in: *Ons Heem*, XXI, 1967, blz. 49-55.

(5) J. GERITS, *34ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te Wemmel (7-8 sept. 1991)*, in: *Heemspiegel*, XIII, 1992, nr. 2, blz. 9-10.

(6) *Brabantnummer*, in: *Ons Heem*, XX, 1966, nr. 4.

In 1995 was het 25 jaar geleden dat de Gouw Vlaams-Brabant als zelfstandige geleding binnen het Verbond voor Heemkunde werd opgericht. De stichtingsvergadering vond plaats in Keerbergen, op 28 februari 1970. Vanaf dat ogenblik kon de georganiseerde heemkundige werking zich in Vlaams-Brabant verder ontplooiën (1). Brabant had toen reeds een opmerkelijke plaats ingenomen in de geschiedenis van het Verbond voor Heemkunde, want in Brussel werd op 19 september 1941 die overkoepelende vereniging voor de heemkundige werking in Vlaanderen opgericht (2). In Vlaams-Brabant, meer bepaald in Wemmel, werd op 14 september 1958 de eerste Landdag van het Verbond voor Heemkunde gehouden (3), waarvoor de aanzet was gegeven op de samenkomen van 17 november 1957 in het

Openluchtmuseum van Bokrijk. Te Asse, eveneens in Vlaams Brabant, werd het 25-jarig bestaan van onze vereniging gevierd. Dat gebeurde tijdens de tiende Landdag (10-11 september 1966) (4). Ook de herdenking van het 50-jarig bestaan vond plaats in die provincie en wel op de 34ste Landdag te Wemmel (7-8 september 1991) (5).

Het zilveren jubileum van het Verbond voor Heemkunde werd in 1966 gehonoreerd met een speciaal *Brabantnummer* van het tijdschrift *Ons Heem* (6). Naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Gouw Vlaams-Brabant verschijnt thans het tweede Brabantnummer, waarin enkele aspecten van het historisch, volkskundig en artistiek erfgoed van Vlaams-Brabant aan bod komen.

Deze aflevering van *Ons Heem* wordt piëteitsvol opgedragen aan de nagedachtenis van Frans Van Bellingen (Laken, 18 maart 1937 Brussel, 22 juni 1995), die niet alleen op het landelijke, maar ook en vooral op het lokale en regionale vlak een opmerkelijke bijdrage leverde tot de verspreiding en de verdieping van de heemkundige werking. Hij was stichter-voorzitter van de Geschied- en Heemkundige Kring van het Graafschap Jette en Omgeving (1961-1995) en tevens stichter-voorzitter van de Gouw Vlaams-Brabant (1970-1995). Bovendien onderscheidde hij zich als een ervaren geschiedschrijver en als een gedegen archeoloog.

Het Verbond voor Heemkunde, waarvan Frans Van Bellingen een verdienstelijk en gewaardeerd medewerker was, houdt zijn nagedachtenis dankbaar in ere.

Gruitrode.

J. Gerits.

OMKERING VAN HET LANDELIJK LEVEN IN SINT-GENESIUS-RODE ROND HET MIDDEN VAN DE 19DE EEUW

Ten tijde van haar oprichting in 1822, kreeg de *Algemeene Nederlandsche Maaatschappij ter Begunstiging van de Volkslijt* (de huidige *Société Générale de Belgique*) van haar stichter, koning Willem I der Nederlanden, heel wat grondbezit. Onder de talrijke domeinen, die zij in ontvangst mocht nemen, bevond zich het Zoniënwoud, dat toen een omvang had van 10.000 ha, en zelfs 11.700 ha indien men rekening houdt met de bossen van kloosterlijke oorsprong die onder het Frans bewind administratief deel uitmaakten van het Zoniënwoud.

De verkaveling van het Zoniënwoud

Aangezien dat het woud private eigendom geworden was, moest men de *Algemeene Maatschappij* de belasting op het grondbezit doen betalen en om dit mogelijk te maken, moest men overgaan tot het verdelen van het grondgebied onder de aanpalende gemeenten.

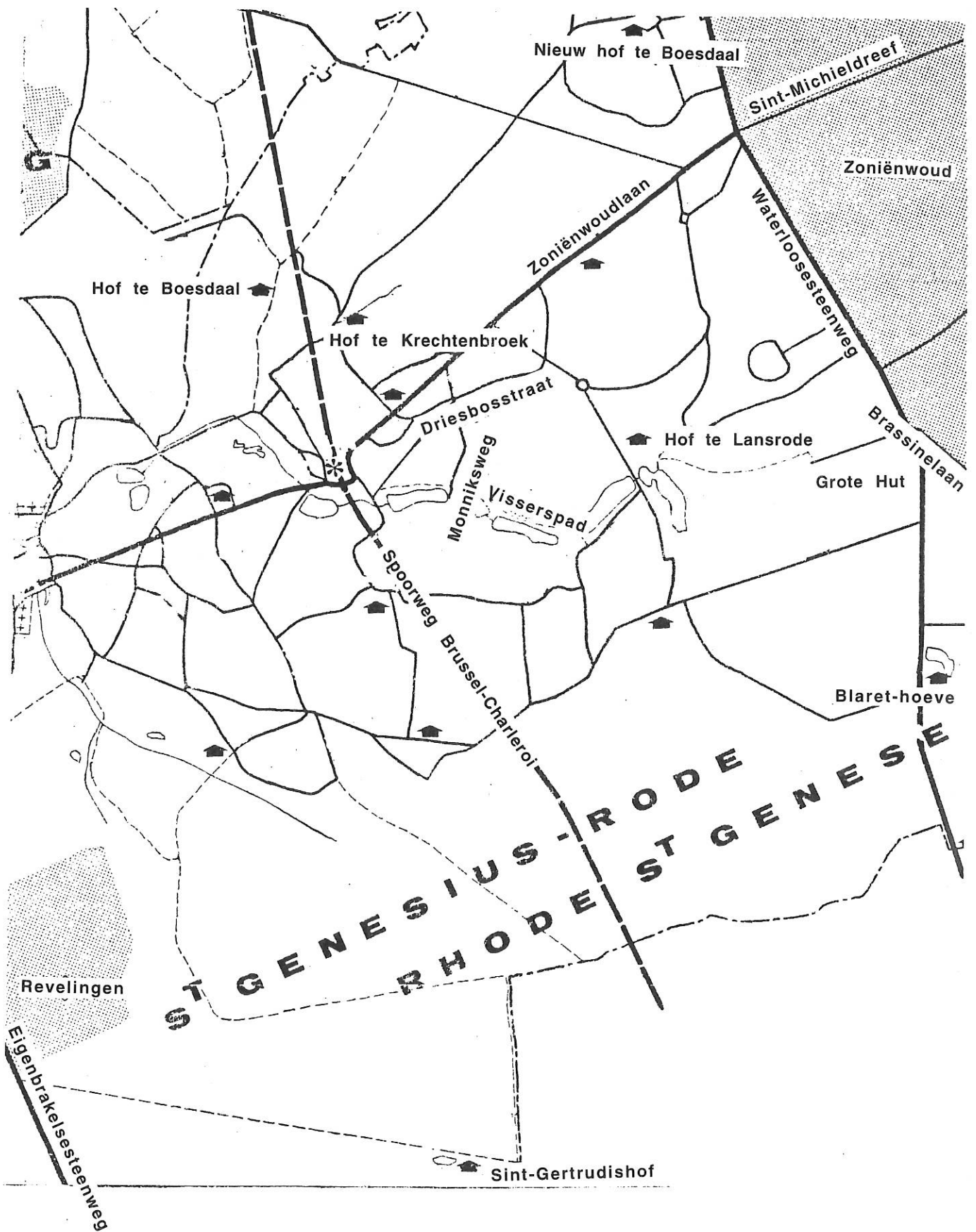
En zoals men het zich kan voorstellen, gaf deze zaak aanleiding tot hevige twisten onder de belanghebbende burgemeesters. Dachicourt, de burgemeester van Rode (afkomstig van Nijvel) was bijzonder strijdlustig. De verstomming was groot onder zijn collega's die rond de tafel zetelden wanneer hij op diezelfde tafel sprong om meer kracht bij te zetten achter de eisen die hij vooruit schoof.

Als bewijs van de rechtvaardigheid

van wat hij vroeg, beriep hij zich op een testament waarvan niemand ooit iets had gehoord en dat hij uiteraard aan niemand kon tonen! Voor zijn gemeente eiste hij 3.300 ha, hetzij één derde van het Zoniënwoud... Er werden hem 1.660 ha toegekend, de helft van wat hij vroeg, hetgeen nog zo geen slecht resultaat was. Zo verkreeg hij o.m. de triages van Alseberg (60 ha), Boesdaal (348 ha), Sint-Michiel (309 ha), Grote Hut (280 ha), Revelingen (432 ha) en Sint-Anna (242 ha).

Deze kavel zou uitsluitend gediend hebben voor het omslag van de grondbelasting. Om haar geloofwaardigheid bij het volk te vergroten trachtte de *Algemeene Maatschappij* zoveel mogelijk haar grondbezit uit te breiden. Dit was inderdaad de beste borgstelling voor de gedeponeerde goederen. Maar een onvoorziene wending zou hieraan heel wat storing brengen.

Deze onvoorziene omstandigheid was uiteraard de Belgische omwenteling van 1830. In het leven geroepen door de vervallen koning, was de *Algemeene Maatschappij* verdacht geworden in de ogen van de opstandelingen. Zij haastte zich dan ook om hen wat geld toe te schieten. Maar dit verwekte de woede van haar stichter, die haar bezittingen in Nederland verbeurd verklaarde, zonder dat hiermede enige beternis kwam in haar betrekking met de muiters. Wie ook de winnaar was, zij werd door beide partijen betwist en er bestond het gevaar dat haar grond-

Sint-Genesius-Rode

bezit in beslag genomen werd. Dat is de reden waarom zij zich in allerhaast losmaakte van een deel van het Zoniënwood.

Het is zo dat te Rode tussen 1831 en 1836 nagenoeg 1.200 ha verkocht werden. Het bosgebied van de triage Sint-Michiël (aan beide kanten van de gelijknamige dreef) en een deel van de triage Grote Hut (langs de Brassinelaan) ontsnapten aan de verkoop.

De eerste verkopen gebeurden daar waar het Driesbos zich bevond, tussen de Monniksweg, het Visserpad en de Driesbosstraat. Als laatste kwam het domein Revelingen aan de beurt (langs de Eigenbrakelsesteenweg). Het grootste deel ervan is bebost gebleven.

De aankopers

Rode bevindt zich ten Zuid-Westen van het Zoniënwood, in een zone waar de *Société Générale* percelen van veranderlijke omvang aanbood. In de triage Boesdaal, bij voorbeeld, tussen het gelijknamig pachthof (in de buurt van de spoorlijn Brussel-Charleroi) en de steenweg op Waterloo hadden de kavels een gemiddelde omvang van 17 tot 39 ha. Enkel in het Driesbos kon men percelen van 2 à 4 ha vinden. In de triages Sint-Anna en Revelingen daarentegen

had men de keus tussen kavels van 1 tot 5 ha en andere van 12 tot 40 ha (en zelfs 100 ha voor het toekomstig domein Revelingen).

Gans het gedeelte van de Grote Hut, dat te koop gesteld werd, werd medegerekend met brokken van de triages Waterloo en Schone Ster om samen een grote kavel van 185 ha te vormen.

Er werd dus gemikt op twee soorten cliënteel. Enerzijds, de particulier met beperkt geldelijk vermogen, die een kavel aankocht om hem waarschijnlijk zelf te bewerken, anderzijds de begoede lui en kapitalistische maatschappijen, die een deel van hun fortuin in grondbezit wilden beleggen. Vele kleine percelen (minder dan 10 ha) werden verworven door landbouwers of door mensen, die gronden opkochten om ze te verpachten :

- François Demunter, landbouwer te Rode (1 ha).
- Bertrand Devillers, landbouwer te Eigenbrakel (4 ha).
- André Labarre, boswachter te Linkebeek, en Jacques Van Keerberghen, pachter te Linkebeek (7 ha gezamenlijk).
- Jean-Baptiste Michiels, landbouwer te Sint-Genesius-Rode (6 ha die hij niet kon betalen).
- Joseph Nicaise, landbouwer te Eigenbrakel (4 ha).
- Pierre Oscé, herbergier te Rode, en

Het Hof te Lansrode (1739), voormalig bezit van de abdij van Ter Kameren. Eigendom van François Van Keerberghen.

- Pierre Van Isterdael, landbouwer te Linkebeek (4 ha gezamenlijk).
- Pierre Joseph Randoux, landbouwer te Eigenbrakel (1 ha).
 - François Willekens, landbouwer te Rode (1 ha). Er waren ook houthandelaars, die belangstelling hadden voor de beboste aard van de kavels, welke zij aankochten voor eigen gebruik, of in samenwerking met andere houthandelaars.
 - Philippe Voussure, houthandelaar te Eigenbrakel (6 ha).
 - Corneille Everaert, herbergier, en Simon Steenbeckeliers, houthandelaar, allebei te Rode (gezamenlijk 3 ha die ze nooit konden betalen).
 - Jean Celestin Goetvinck, houthandelaar te Brussel (4 ha voor zichzelf en 5 ha in samenwerking met François Cornelis, drogist te Brussel).
 - Jean Eggericx, houthandelaar te Elsene (9 ha).
 - Jean-Baptiste Van Keerberghen, houthandelaar te Rode (19 ha op zijn eigen hand + 20 ha met Jean De Becker, herbergier aan de Grote Hut, die ook 4 ha voor zichzelf kocht, François Van Keerberghen, landbouwer te Rode, die ook 11 ha voor eigen gebruik kocht, Pierre Van Keerberghen, landbouwer te Rode, die ook 13 ha kocht, en Henri Van Keerberghen, brouwer te Brussel), + 4 ha samen met Henri

Labarre, bakker te Brussel, + 2 ha te Overijse met Jacques Stanislas Baesen (kasteel *Lange Staart*, in Terhulpen).

Zekere percelen van kleine omvang werden nochtans verworven door mensen die klaarblijkelijk niet van zin waren ze zelf te bewerken. Dit was o.m. het geval met :

- Maximilien Joseph Bouquéau, eigenaar te Waterloo (2 ha).
- Anne Philippine, Elisabeth en Marie Anne Frederickx, renteniersters te Brussel (2 ha).
- Séraphin François Heiligen en Egide, Marie Héléne en Pelagie Van Runkelen, renteniers te Brussel (3 ha).

Zekere landbouwers en houthandelaars hadden zich groepsgewijze verenigd om grote kavels te verwerven. Sommige kapitalisten deden hetzelfde of kochten een groot aantal kleinere percelen om grote domeinen te vormen. Onder die kapitalisten waren er die hun aankopen beschouwden als een gelegenheid om een deel van hun fortuin te beleggen in grondbezit te Rode :

- Eloi Burdinne, eigenaar te Burdinne en volksvertegenwoordiger (78 ha).
- Pierre Houyoux, staalindustriemagnaat te Brussel (16 ha).
- Henri Labarre, bakker te Brussel (4 ha voor zichzelf en 4 ha samen met J.B. Van Keerberghen, zie boven).
- Joseph Nicaise, aannemer te Waterloo (11 ha voor zichzelf en 8 ha samen met Alexandre Anrys, eveneens aannemer te Waterloo).
- Pierre Taelemans, handelaar te Brussel (10 ha, en 44 ha te Eigenbrakel).
- Jean Vandervelden, handelaar te Ukkel-Kalevoet (3 ha).
- Henri Van Schoors, eigenaar te Grand-Manil (2 ha te Rode en 3 ha te Waterloo).
- Joseph Benoît Willems, raadgever bij het Hof van Cassatie (35 ha gedeeltelijk in Ukkel en Rode-Kleine Hut, en 22 ha elders in Ukkel).
- Charles Ysebrant de Difque, eigenaar te Fouleng (100 ha te Rode en 43 ha te Waterloo).

Het Hof te Boesdaal volgens Charles Carpentiers (1968).

Zekere aankopers vergrootten de eigendom die zij reeds bezaten in onze gemeente :

- Anne Marie Daudenard (17 ha rondom het hof te Krechtenbroek) waarvan zij reeds eigenares was.
- Ferdinand de Meurs, papierfabrikant te Brussel en te Rode (30 ha).

Anderen zagen de mogelijkheid grote, gedeeltelijk of geheel beboste domeinen op te richten op wijze van de adel uit het Ancien Regime :

- Jacques André Coghen, handelaar te Brussel, gewezen minister (100 ha in samenwerking met François Xavier Rittweger, en evenveel met dezelfde te Eigenbrakel, 50 ha te Waterloo en 12 ha in Rode voor zichzelf. Zij verdeelden hun grondbezit in 1838, nadat Coghen het goed van de vroegere priorij van Zevenbronnen gekocht had. Met de omringende bossen vormde die priorij een domein van meer dan 500 ha. Op het einde van de 19de eeuw werd het goed aangekocht door de familie Timberman, die er nog steeds vertoeft.
- Jacques Charles Auguste Gauchez (handelaar te Brussel) en Gustave Leghait, eigenaar te Brussel en volksvertegenwoordiger (10 ha te Rode en 135 ha te Eigenbrakel). De verdeling van deze goederen liet het domein Revelingen aan Leghait, die het verkocht aan majoor

Goethals (later generaal), wiens schoonzoon Louis de Jonghe d'Ardoye het kasteel, gebouwd door Jean-Pierre Cluysenaar, liet vergroten.

- Pierre Joseph Lecharlier, afkomstig van Terhulpen, generaal te Brussel (185 ha) wou een agro-industrieel dorp oprichten op de Grote Hut. Hij liet het "kasteel" *Cintra* bouwen (een groot huis) en een gebouw, dat hedendaags bekend staat onder de naam "Blaret-hoeve", maar dat onderdak moest verlenen aan een uitgestrekte industriële werkplaats. Hij ging nogal snel bankroet. Zijn domein werd verbrokkeld en in landbouwgrond omgezet.
- Meenolf Hamoir de Reuss, Charles Lecocq en Pierre Moyard-Dugardin kochten 190 ha te Rode voor de N.V. *Raffinerie Nationale de Sucre Indigène et Exotique*, een maatschappij gesticht te Brussel in 1836, waarvan zij de voornaamste aandeelhouders zouden worden. Het genootschap kocht ook een honderdtal hectares te Waterloo, waar een reusachtige suikerraffinaderij opgericht werd (onlangs werden de gebouwen omgezet in commerciële ruimte). Op de gronden aangekocht te Rode werden twee pachthoeven opgericht. Zij moesten dienen om de raffinaderij van suikerbieten te voorzien.

Het zgn. Kasteel Cintra aan de Waterloosesteenweg te Rode, omstreeks 1900.

Veranderingen aangebracht door de grondverkoop te Rode

Alleen de domeinen van Zevenbronnen en Revelingen bleven bebost. Meer dan 1.000 hectares werden ontgonnen (op een totaal van 2.282). De verkopers van de *Société Générale* hebben, in een tijdsverloop van vijf jaar, het landschap van Rode aanzienlijk verwoest, alsmede dat van de omliggende gemeenten die een gemene grens hadden met het Zoniënwoud.

Zoals haar naam het aanduidt was onze gemeente ontstaan uit de ontginning uit het bos in de 11de of meer waarschijnlijk in de 12de eeuw. Tot zover een afgezonderd dorpje, omringd door het Zoniënwoud, werd bijna ontdaan van het bosachtig landschap. Een toeristische kaart van Brussel en omgeving, uitgegeven in 1849, toont aan hoe snel de ontginning had plaatsgehad.

Mettertijd hadden de oude pachthoven het recht bekomen een zeker aantal beesten in het woud te laten gra-

De "Blaret-hoeve", met de bosrand op de achtergrond.

Het Kasteel Revelingen te Rode.

zen. Dit ter vergoeding voor de verwoestingen veroorzaakt door het wild (vooral door de everzwijnen), dat de boeren niet mochten verdelgen : de jacht was inderdaad een voorrecht voorbehouden aan de hertogen van Brabant. Bepaalde verworven rechten werden afgeschaft onder het Frans bewind. Het Hof te Boesdaal behoorde toe tot de hertog van Arenberg en werd bewerkt door de familie Van Cutsem, die jaarlijks 2 paarden, 1 stier, 10 koeien (of 20 vaarzen) en 25 varkens mocht laten grazen zonder enige cijns te moeten betalen aan de eigenaar van het Zoniënwood; evenzo was het Hof te Steenvoorde (of Steenberghe), dat bewerkt werd door eigenaar Jan Panneels. Die had recht om 4 paarden, 12 koeien en 50 varkens te laten grazen. De uitoefening van dit voorrecht werd nochtans bemoeilijkt sinds de grens met het Zoniënwood verplaatst werd naar de steenweg naar Waterloo, op enkele kilometers van de belanghebbende pachthoven. De pachters vroegen dan ook, en verkregen van de *Société Générale* de afkoop van hun rechten. Het was gedaan met het geklep van de halsbellen der dieren, die zich in de richting van het bos begaven, en met de speciale landelijke omgeving.

In enkele jaren kwamen er 10 nieu-

we pachthoven zich voegen nieuw pachthof "te Boesdaal" (laatste uitbater : de familie De Dobbeleer; hedendaags omgevormd in woongelegenheden, aan de Jonetlaan) en in het Sint-Gertrudishof (steeds in werking, Sint-Gertrudisdreef) teelde men voor de eerste maal bieten te Rode.

Op enkele zeldzame uitzonderingen na, hadden de Rodenaren noch de middelen, noch de zin om te genieten van deze massa-verkopen van bossen omzetbaar in weide- en landbouwgrond. De meeste aankopers waren Brusselaars of Walen (Waterloo, Eigenbrakel...). Deze inbreng werd nochtans mettertijd zeer gunstig en werkte in het voordeel van de Rodenaren, die voor het grootste deel zeer arme lui gebleven waren. In 1845 maakte burgemeester Jean-Baptiste Van Keerberghen (de hout-handelaar hierboven aangehaald) zijn beklag : *Onze gemeente is een van de armste van de provincie en kent de grootste ellende door het groot aantal gezinnen zonder werk en zonder bestaansmiddelen. Zij kennen geen ander beroep dan dit van houthakker. Het grootste deel van hun onderhoud haalden zij met in het bos te gaan werken, maar nu dat dit deel ontgonnen is, hebben zij geen werk meer, geen aardappelen meer en vallen zij op de kosten van het armenbestuur.*

De moeilijkheden, opgeroepen in deze tekst, worden verklaard door

Gerooide plek tussen Waterloo en Rode, met een jonge dreef op de achtergrond.

het feit dat de ontginningen, die het gevolg waren van de massa-verkopen van de *Société Générale*, schier geëindigd waren in 1845 en dat de traditionele bezigheden der Rodenaren (houthakkers, bezembinders...) hiermede alzo een einde hadden bereikt. Maar alhoewel zij geen eigenaars waren van de nieuwe landbouwgronden, toch vonden zij er werk, zonder de middelen van het bos te verliezen. Na de nodige tijd om zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden, opgelegd door de verschuiving van het bos, begonnen zij opnieuw bezems te fabriceren. Deze bezems waren gekenmerkt door de vier ringen die de berketwijgjes stevig rond de steel vasthielden. En de dames gingen voort met het bakken van smakelijke taartjes (o.m. met kraakbessen die ze in het bos gingen plukken). Te voet, met de kruitwagen, gingen zij ze verkopen op de markt van Brussel (15 kilometers ver!).

Anderzijds, kwamen de belastingen, betaald door de nieuwe eigenaars, goed van pas om de minder begoede inwoners meer steun te verschaffen. Na 1873, gaf de aanleg van de spoorweg Brussel-Charleroi (langs Luttre) de gelegenheid aan hen die geen werk vonden ter plaatse, of die wilden veranderen, een bezigheid te zoeken in de hoofdstad.

Binnen een duur van 50 jaar is Rode

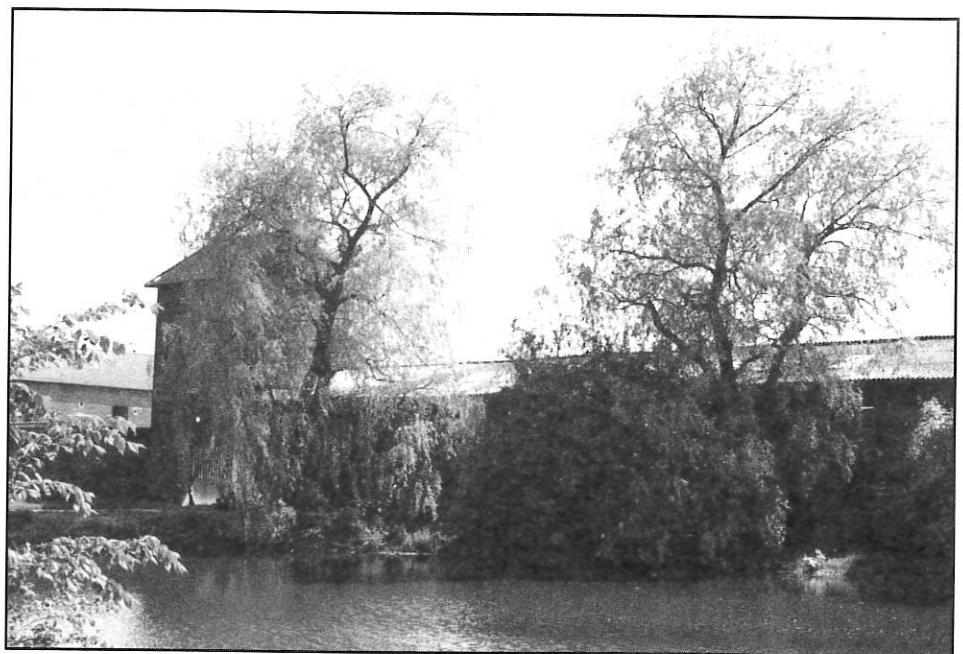
van de stand van bosdorp overgegaan naar die van landbouwersdorp. Gedurende de 100 volgende jaren veranderde het van landbouwersdorp tot de stand van residentiële gemeente. Maar dit is een ander verhaal!

St.-Genesius-Rode

*M. Maziers en
R. Van Nerom.*

Bibliografie :

Constant THEYS, *Geschiedenis van Sint-Genesius-Rode*, Rode, Gemeentebestuur, 1960; Urbaan DE BECKER & Fernand VANHEMELRIJCK, *Geschiedenis van Sint-Genesius-Rode naar Constant Theys*, Rode, Gemeentebestuur, 1982; Michel MAZIERS, *Rhode depuis 1830. Du village forestier à la commune à facilités*, in *Ucclensia*, nr 120, 1988; Michel MAZIERS, *Histoire d'une forêt périurbaine : Soignes 1822-1843 sous la coupe de la Société Générale*, Brussel, U.L.B., 1994.

Het Sint-Gertrudishof ("Raffinerie Nationale").

SMEDERIJEN IN HET KADER VAN DE HEEM- KUNDE IN BRABANT

Naar aanleiding van de studiedag rond smeden, die door het Verbond voor Heemkunde te Goetsenhoven op 16 april 1994 georganiseerd werd, ontstond deze tekst. We konden een beroep doen op wijlen Louis Verdeyen, de smid van Erps, en op Louis Swinkels (geb. Averbode, 13 februari 1917), de bekende smid van Goetsenhoven-Meer, die we hiervoor van harte danken.

1. De smid, een notabel man in het dorp

In een landelijke gemeenschap, waar de landbouw een eerste rangsrol speelde, behoorde de smid tot één van de belangrijkste figuren. Hij werkte samen met de wagen- of radmaker. De eerste werkte met ijzer, de tweede met hout. Zij hadden mekaar nodig om wagens, ploegen en werktuigen te vervaardigen. Dikwijls hadden zij hun werkhuis opgericht vlak bij elkaar, in de onmiddellijke nabijheid van het dorpscentrum. De smid zorgde voor de ring in de snuit van de varkens om het opwroeten van de stal en voordien van de straten te beletten. Hij kapte de staart van de veulens af. Hij was soms zelfs een "wonderdokter" voor paarden, vee en mensen, een combinatie van een "paardenmeester" en een "groenen dokter" (1). De veearts of paardenmeester noemde men volgens Louis Swinkels "den artist". In Geetbets had men "een artist" in de Steenstraat. De hoefsmid, in het Frans

"maréchal-ferrant" werd in Goetsenhoven-Meer aangesproken als "maréchal". Louis Swinkels telde onder zijn klanten 60 % Walen. Goetsenhoven-Meer is de grensgemeente van het naburige Neerheilissem, dat reeds tot het Waalse gewest behoort. Een wachtmeester bij het paardenvolk in het leger was een "maréchal de logis". Bij het voetvolk heeft men op het zelfde niveau een sergeant. Op het diploma van de smid stond meester-hoefsmid.

De smid was gewoonlijk alfabeet. Vele dorpingen waren analfabeet of konden moeilijk schrijven. Louis Swinkels, de smid van Meer, vertelde het als volgt: "Ik herinner mij nog dat de burgemeester in Goetsenhoven de klas binnenkwam om te zeggen dat de school gesloten was omwille van de erwtenpluk. Men had landbouwverlof en iedereen mocht naar huis gaan erwten plukken. Er kon dan ook niet veel geleerd worden".

De smid was de man, die in de eerste plaats als hoefsmid optrad. Het paard was ook de tractie bij uitstek tot en met de Eerste Wereldoorlog. Paardenbeslaan was dan ook een absolute noodzaak. Niet alleen de boeren hadden een paard om hun ploeg te trekken, maar ook de huurhouders om hun koetsen te trekken. Zij waren de taxi's van dat ogenblik. De melkophaler, de bakker, de brouwer, m.a.w. de hele middenstand maakte gebruik van het paard.

In het Ancien regime zien wij de smid dikwijls als schepen van de baronnie of van het graafschap optre-

(1) K.C. PEETERS, *Eigen Aard*, Antwerpen, 1963, 3de uitgave, blz. 40-41.

den. In de Franse periode verscheen de "maréchal-ferrant" wel eens als "agent municipal" van de oude gemeente. Hij was een man met gezag. Hij had kennis en hij had fysieke macht. Napoleon I liet lijsten opstellen van gespecialiseerde ambachtlieden en daartoe behoorden in de eerste plaats de smeden en de wagenmakers. De bedoeling was dezen in te zetten bij de uitbouw van de haven van Antwerpen.

2. De smidse of het werkhuis van de smid

Eerst gaan wij even op zoek naar de smidse in het dorp. In 1972 bezochten we de oude smidse van Jaspers in de Peperstraat, te Erps. Enkele jaren daarna werd zij afgebroken. Men kende dit werkhuis en deze hoeve als "de smis van Suske Smets". Het gebouw dateerde uit de 17de eeuw. Van de familie Jaspers was deze hoeve en smidse in de 19de eeuw overgegaan naar de familie Michiels. Frans Michiels of "Suske Smets" was smid, landbouwer en kerkmeester. Het hoofgebouw bestond uit drie delen. Het lag met de zijgevel naar de Peperstraat gekeerd.

De drie delen waren :

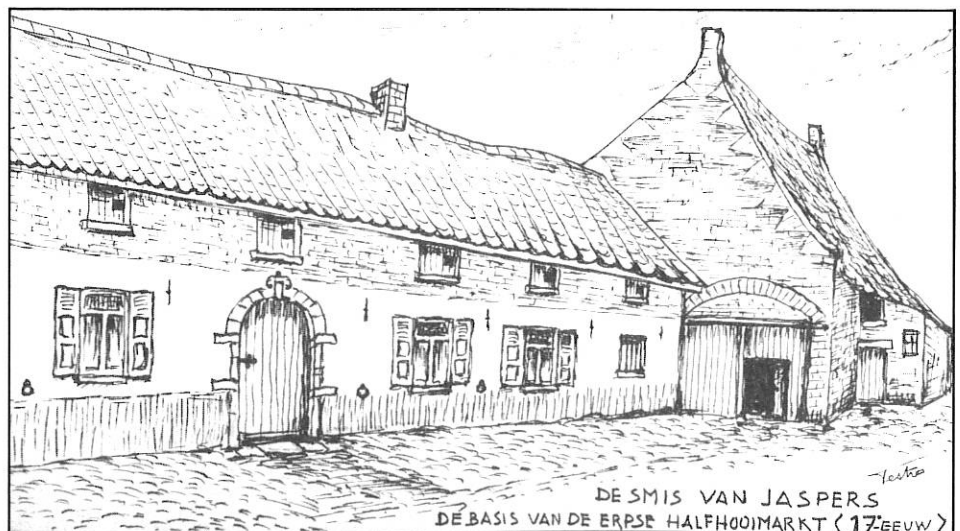
- a. De smis tegen de straat. Op de bovenverdieping waren drie gastenkamertjes voor de smidsgasten.
- b. De woning. Hier vonden wij achter elkaar : het washuis met tegen de binnenkoer de keuken;

twee slaapkamers; de feestkamer. Boven de woning had men de "tassing".

c. De stapelruimte van de hoeve. Dit was de schuur, die wat vooruitkwam op de binnenkoer, zodat men een L-vormige hoeve bekwam. Achter de schuur had men een karkhuis.

Tegen de straat had men het stalgedeelte van de hoeve. Naast elkaar vonden wij, tegen de Peperstraat, de koestal met de pomp, de voerderij en de kalverstal, gekombineerd met het kippenhok. Daarachter had men afzonderlijk op de binnenkoer de bakoven, omwille van het brandgevaar en opnieuw losstaand drie varkenskotens (2). Belangrijk was de ligging van de smidse tegen de straat. Dit was de eerste ruimte die men tegenkwam. Belangrijk waren ook de gastenkamertjes, die op smidsgasten of op leerjongens wezen.

In de 20ste eeuw kregen wij een ander beeld van de smidse. Het was gewoonlijk een werkhuis, met een poort en twee industriële vensters, dat naast de woning van de smid stond. De smidswoning was gewoonlijk ook een café, waar de klanten een pintje konden drinken of een "witteke" konden nemen, terwijl zij op hun paard zaten te wachten. Later, wanneer de winst van de kleine cafés daalde, werd het café een ijzerwinkel, naast het werkhuis van de smid. Voorbeelden zijn de smidse van Maurits Verdeyen in de Engerstraat, te Erps, en de smidse

(2) Interview Theodoor Michiels, Erps-Kwerps, 1972.

De smidse van Jaspers te Erps. (Tekening Felix Stroobants).

De smidse van Brabant te Everberg.

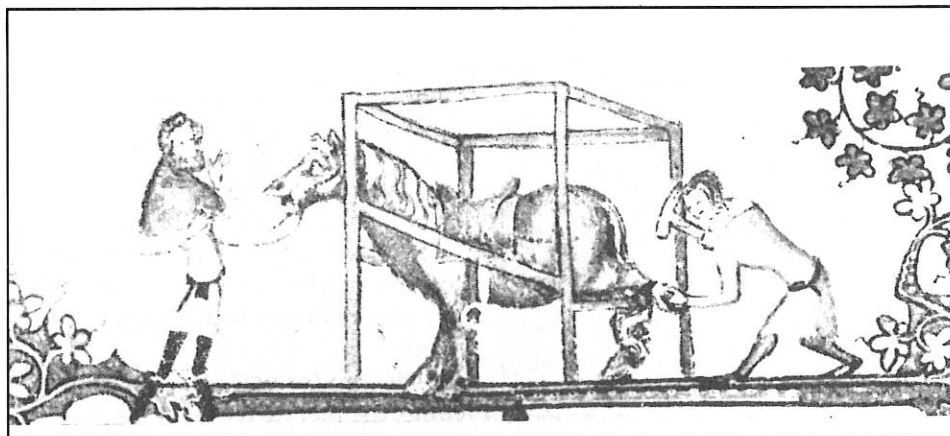
van Brabant in de Bankstraat, te Everberg. Gewoonlijk stonden in de Witloofstreek voor het werkhuis van de smid een aantal thermosifons of witloofvuurtjes buiten, als publiciteit. Meer grondig opgekuist en daar werd bal gehouden. Er kwam "planché" of dansvloer, een tapkast en tafels en stoelen. De smidse Swinkels ligt op de Meerstraat 190, te Goetsenhoven-Meer.

3. De hoefstal of de "travoille"

De "travoille" is gewoonlijk een rechthoekig gestel, waarin het paard vastgebonden werd. Het woord komt van het Franse "travail" (arbeid,

werk). Uit een handschrift van de Bodleian Library (eerste helft 14de eeuw) blijkt dat het paard reeds in de "travoille" werd beslagen. In Sterrebeek stond de "travoille" buiten, vóór de smis, tegen de straat. In de meeste smidsen stond de "travoille" in het werkhuis. Bij smid Maurits Verdeyen te Erps stond de "travoille" achteraan rechts in de smidse. Tegen de muur had men daar een volledig overzicht van hoefijzers.

In Frankrijk had men dorpen waar een "taxe" stond op het gebruik van de hoefstal, die buiten opgesteld stond. Ook in Bunsbeek stond de hoefstal buiten. Het groot probleem was echter het weer. De boer had de gewoonte om met zijn paard naar de

De hoefstal in de middeleeuwen volgens een 14de-eeuws handschrift uit de Bodleian Library.

smid te gaan wanneer het slecht weer was.

Het woord "travoille" is Leuvens dialect. De Engelsen noemden het "the curiosity of the flemish forge". Ze vonden het dierenmishandeling. In Frankrijk had men in 1940 nog in sommige dorpen een hoefstal, waarvoor elke boer afzonderlijk betaalde. Daar kon iedere Franse boer de poten van zijn paard ophouden. Dat gebeurde voor de achterpoten met een lederen riem. Volbloeden en halfbloeden en in het algemeen lichte paarden mochten niet in de hoefstal geplaatst worden. Ze werden in de hand beslagen. Bij het leger was een hoefstal beschikbaar voor de veeartsen, maar niet in de smidse. Volgens Louis Swinkels uit Goetsenhoven-Meer speelde ook de verzekering een rol : "Wanneer de smid een paard in de hoefstal plaatste, was hij verantwoordelijk bij een ongeval. Wanneer de eigenaar het deed, was hij of zijn verzekering verantwoordelijk". De hoefstal moest helemaal "demontabel" (uitneembaar) zijn om bij een ongeval snel te kunnen ingrijpen. Er moesten ook een rol en de nodige riemen zijn om kreupele en zwakke dieren te ondersteunen. Men gebruikte ook de hoefstal bij het beslaan van koeien. Vele hoefstallen waren te laag en ieder paard dat met zijn hoofd of oren in aanraking kwam met

De hoge hoefstal in Goetsenhoven-Meer. Louis Swinkels werkt hier in 1972 aan het paard.

een voorwerp deinsde achteruit. Daarom waren het altijd dezelfde smeden, die het moeilijk hadden. Hun hoefstal was te laag. Men veranderde niets. De zweep moest helpen en zo bekwam men zogezegd "moeilijke paarden".

4. De inboedel van een smidse

In de smidse vonden wij :

- een smidsvuur met een grote blaasbalg, die het vuur aanwakkerde. De grote blaasbalg met leder werd geplakt door de schoenmaker. Bij het leger en in de smedenschool gebruikte men een blaasbalg met twee pompen.
- een waterbak voor de afkoeling.
- één of meerdere aanbeelden. Het aanbeeld woog 200 kg of meer en stond op een eiken stronk van 40 cm hoogte. Eén van de zijkanten liep op een punt uit. Die werd gebruikt om aan hoefijzers en ander smeedwerk de juiste vorm te geven. Een goed aanbeeld moest volledig van staal zijn. Hoefsmid Louis Swinkels, uit Goetsenhoven-Meer, vertelde dat het aanbeeld 30 keer zwaarder moest zijn dan de voorhamer die men gebruikte. Met een voorhamer van 10 kg werkte men op een aanbeeld van 300 kg. De aanbeelden werden gegoten in de ijzergieterijen.
- de "travoille".
- de reeks modelijzers voor het beslaan van een paard.
- een grote slijpsteen, met de hand aangedreven.
- een plooiemachine.
- een stuikmachine, om karwielbanden te bewerken.

Het aanbeeld moest op polshoogte staan om goed te kunnen smeden. Vroeger stond het aanbeeld veel lager, omdat dit gemakkelijker was om zware stukken, zoals wagenassen en wielbanden, op te plaatsen. Soms werd er een stuk leder ondergelegd om het mooi te doen klinken. Het gevolg was een slechthorende oude smid.

In de smidse was ook een boormachine, die met de hand bediend werd. Men moest de boren zelf smeden.

5. De werktuigen van de smid

Voor het beslaan van een paard gebruikte de smid :

- de smeedhamer met een platte onderkant en een bolvormige bovenkant;
- de nijptang van 30 cm lengte;
- de doorslag, die puntvormig is.

Om een paard kalm te houden was er de prang. Denk maar aan het spreekwoord : "er de prang opzetten". Dat instrument bestond uit een houten handvat, met bovenaan koorden. Wanneer men het handvat draaide, dan spande de koorden harder rond de muil van het paard (3).

Een prang of een praam is volgens Louis Swinkels te plaatsen op een oor of op de tong, maar meestal op de bovenlip, één van de gevoeligste plaatsen van het paard. De praam werd aangespannen zodat ze er niet meer kon afvallen. Bij iedere beweging van het paard werd de praam wat aangedraaid, maar men moest onmiddellijk terugdraaien of lossen. In werkelijkheid draaide men maar vaster en nog maar vaster, zodat de bovenlip zwart en blauw werd en uiteindelijk het snoer brak. Het was normaal dat het paard zich te weer stelde tegen zulk een marteling. Voor goed werk moest men met de praam spelen : op en af. Zo leerde het paard beter stil te blijven. Bij ossen en koeien werd met een stok voortdurend op de horens getikt. Indien nodig, tikte

Middeleeuwse smid bij het smidsvuur.

men iets harder. De suikerfabriek van Tienen had vroeger 80 ossen om het bietenvervoer te doen. Een deel daarvan werd met de pulp later vetgemest. De plaats achter het voetbalveld van Racing Tienen heet nog altijd de Ossenstal, alsook het café aan de fabriek in Grimde.

6. De hoof en het hoefijzer

De hoof van een paard bestaat uit de vleesvoet en uit de hoornvoet. De hoornvoet of hoornschoen is de voortzetting van de opperhuid en dus het beschermingsdeel van de vleesvoet. De afslijting van de hoof hangt af van de hardheid van de grond. Paarden, die op kasseien lopen, hebben sneller afgesleten hoeven.

De Grieken en de Romeinen kenden geen ijzeren hoefijzers. In de *Guide romaintique* (1952, blz. 97) van G. Hacquard, J. Dautry en O. Maisani, leest men : "Les Romains ont ignoré le ferrage des chevaux". De Romeinen kenden een soort schoeisel voor de paarden. Men omkleedde de hoeven van de paarden met een soort schoeisel, bestaande uit "solea spartea" of gevlochten bremtakjes en stukjes leder. Deze lederen zolen waren soms versterkt door een ijzeren plaatje of "solea ferrea". De Kelten kenden de hoefijzers met nagels i.p.v. de hipposandalen. Volgens de cursussen van de school voor paardesmeden moet een beslagen paard ongeveer iedere maand of ten minste om de zes weken opnieuw beslagen worden. In de praktijk was dat meestal langer.

Alvorens een paard te beslaan moest de smid met drie punten rekening houden :

- het paard in rust onderzoeken om de stelling der benen en der hoefgebreken te constateren;
- het paard in beweging onderzoeken;
- het oude hoefijzer onderzoeken.

Het hoefijzer is een metalen band aan dewelke men de vorm of draai geeft van de onderrand van de wand van de voor-of achtervoet, waarop het vastgehecht wordt om deze tegen teveel sleet te beschermen.

Het hoefijzer heeft drie functies :
- de poot beschermen tegen slijtage;

(3) H. VANNOPPEN, *50 oude ambachten uit het landelijke Brabant*, Erps-Kwerps, 1979, blz.128.

- de stelling verbeteren;
- een onregelmatige stelling, b.v. een veulen, verbeteren.

Men onderscheidt een links en een rechts voorijzer; een links en een rechts achterijzer. Het hoefijzer bestaat uit het middendeel of de teen en de twee zijdelen of takken : de buitentak en de binnentak. Iedere tak wordt onderverdeeld in :

- de mam of het rond stuk bovenop;
- het kwartier of het middenstuk;
- de spons of het uiteinde.

Ieder hoefijzer heeft : een bovenvlakke; een ondervlakke; een binnenrand; een buitenrand; twee uiteinden.

De bovenvlakke komt tegen de hoef. Men ziet er acht tegengaten of de bovenuiteinden van de nagelgaten. De zit is de afstand tussen de tegengaten en de buitenrand van het ijzer. Het overdeksel is de afstand tussen de tegengaten en de binnenrand van het ijzer. De ondervlakke komt met de grond in aanmerking. Hier ziet men de stampgaten. Men heeft Franse (vierkantig van vorm) en Engelse (rechthoekig van vorm) stampgaten : de eerste voor zware trekpaarden, de tweede voor paarden met lichte ijzers.

- Belangrijk voor de nagelgaten zijn :
- het getal : 3 of 4 per tak;
 - de plaats : de voorste helft van het ijzer;
 - de afstand : er moet een gelijke afstand zijn tussen de nagelgaten;
 - de richting : de richting van de gaten moet schuin naar binnen zijn (4).

Na de Eerste Wereldoorlog werden de hoefijzers mechanisch vervaardigd in een fabriek. Dit begon met Franse smeden, die in Brugge in massa hoefijzers smeedden. Van 1,5 oud hoefijzer maakten zij er één nieuw. In de streek van Tienen kwamen de hoefijzers uit de Waalse fabriek Bosman-Gilson. Gilson was de fabriek en Bosman had het model geleverd.

De lip is ook typisch voor het hoefijzer. Ze dient om te beletten dat het hoefijzer onder de voet schuift. De lip heeft een waarde van 2 nagels. Op een plaats waar men geen nagels kan plaatsen, plaats men een lip. Een te kleine lip dringt in de voet en maakt brokken; een te grote lip blijft niet vast tegen de voet. Stro en ander

vuil blijft erachter zitten. In België is de lip puntig; in Engeland, Nederland en Duitsland afgerond. In het buitenland beweert men dat wanneer het voorijzer afvalt, de achtervoet dan in de punt kan trappen.

De ossen en de koeien werden meestal alleen aan de voorpoten beslagen met platte halfmaanvormige hoefijzers. Het hoorngedeelte is dun. Men sloeg de hoefnagels rechtstreeks in de hoornvoet.

In de Kempen en in Haspengouw gebruikt men niet de term "poot" van een paard, maar "voet". De bekende paardenspecialist Wout Slob (Nederland) schrijft dat "de voeten van een paard, poten noemen, een heiligschennis is". Wanneer een boer in Haspengouw zegt dat "een paard te dunne poten heeft", dan bedoelt hij dat het paard te dunne benen in verhouding tot de grootte en de omvang van de andere lichaamsdelen heeft.

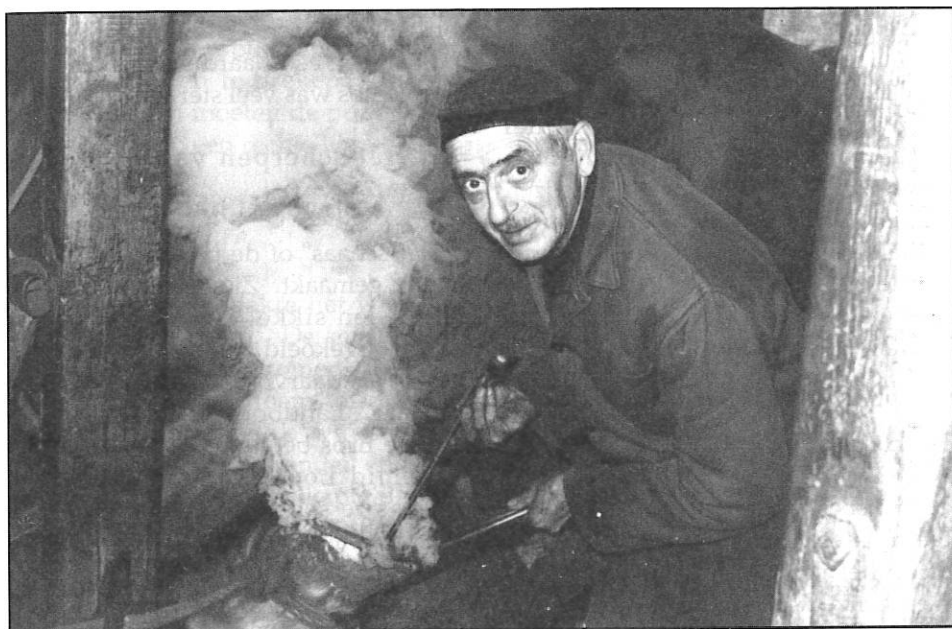
7. Het beslaan van het paard

In 1972 kwam landbouwer Armand Van Tricht, uit de Curegemstraat, te Erps, met zijn paard naar de smidse van Maurits Verdeyen, te Erps, om zijn merrie te laten beslaan. Ik woonde de verschillende fasen van het beslaan bij :

- Het oude hoefijzer werd eerst van de poot verwijderd.
 - Het hard werd van de poot geklopt. De hoef werd zorgvuldig afgekapt en bijgesneden.
 - De randen van de poot werden afgeraspt of afgevijld.
 - Het hoefijzer werd klaar gemaakt. Het hoefijzer werd in het smidsvuur gelegd.
 - Met een lange nijptang nam de smid het hoefijzer en besloeg het met de smidshamer op het grote aanbeeld.
 - Het hoefijzer werd op de poot geplaatst wat met veel damp en met de typische brandgeur gepaard ging.
 - De smid klopte dan de hoefnagels in de poot zodat het beslag vast bleef. Een poot was dan versted (5).
- Smid Louis Swinkels, uit Goetsenhoven-Meer, vertelde ons dat het beslaan van de 4 poten van een rijpaard 50 minuten in beslag nam.

(4) We gebruikten hiervoor de cursussen van Frans Van Eyck, uit Kampenhout (1911-1912), en de cursus van zijn zoon Georges Van Eyck, uit Steenokkerzeel. De laatstgenoemde cursus was reeds getypt en droeg als titel : *Inhoud van den leergang van hoefmederij gegeven in de Staats Praktische Middenschool van Hoefmederij te Brussel*, door Dr. A. Deberdt, dierenarts.

(5) H. VANNOPPEN, a.w. blz. 129-131.

Hoefsmid Louis Verdeyen, de laatste hoefsmid van Erps. (Foto Willy De Keyzer, 1972).

Bij een boerenpaard was dat anderhalf uur.

8. Het interval tussen het beslaan van de paarden en het aantal beslagen hoeven

Een goede smid moest tien paarden per dag kunnen beslaan. In Engeland kon men tijdens de grote crisis niet leven als smid met het beslaan van die tien paarden (6).

Uit de rekeningen van hoefsmid Louis Verdeyen, te Erps, leren wij hoeveel keren per jaar dokter Karel Haas in 1904 zijn paard liet beslaan. Als dokter had hij een koetsier, die hem met paard en koetsje naar de zieken voer over aarden wegen en vooral kasseiwegen, hetgeen redelijk sletelijk was voor de hoeven van het paard.

Een jaaroverzicht van een goede klant :

- 10 februari	1904 :
4 nieuwe ijzers met	
vijskoten = vijsgaten :	5,20 fr.
- 2 maart	1904 :
4 ijzers verzet :	2,00 fr.
- 2 april	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.
- 30 mei	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.
- 17 juli	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.

- 30 augustus	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.
- 30 september	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.
- 31 oktober	1904 :
4 nieuw ijzers :	4,00 fr.
- 25 november	1904 :
4 ijzers verzet, 8 vijskoten :	2,40 fr.
- 23 december	1904 :
4 nieuw ijzers, 10 vijskoten :	5,00 fr.
	(7).

Dokter Haas, die dagelijks zijn paard gebruikte, moest bijna elke maand zijn paard laten beslaan. Twee keren kon hij de hoefijzers hergebruiken.

De paarden van vrachtrijders, die veel op kasseiwegen reden, moesten zeer goed beslagen zijn. Boeren, die maar nu en dan op een kasseiweg kwamen, lieten alleen de voorpoten van hun paarden beslaan. Zo vonden wij in het *Rekeningenboek* van Louis Verdeyen, hoefsmid te Erps, "Tut Reniers op 18 juni 1903 2 nieuw hoefijzers voor 2,00 fr. liet uitvoeren".

Wie ver afgelegd woonde, moest zijn paard zelf niet laten beslaan. Die kwam alleen naar de smid om de hoeven te laten rechteknijden en bijvijlen. Sommige boeren knapten dat zelf op. Soms moest alleen de hoef worden bijgesneden en kon het oude ijzer nog dienen (8).

(6) J. SEYMOUR, *Métiers oubliés. Métiers d'autrefois*, Parijs, 1985, blz.76-77.

(7) Wij danken wijlen Maurits Verdeyen voor het inzien van de *Rekeningenboeken* van zijn vader Louis Verdeyen, hoefsmid te Erps.

(8) R. STAPPAERTS, *De lozie. Uit het leven van een Kempens boerendorp tussen 1900 en 1930*, blz.199. (Dit dorp was Retie).

9. De prijs van het hoefbeslag

In 1904 betaalde men 4 fr. voor 4 nieuwe ijzers volgens het *Rekeningenboek* van smid Louis Verdeyen, in Erps. Dus 1 fr. per ijzer. Louis Verheyleweden, uit Kwerps, betaalde in 1945 bij hoefsmid Maurits Verdeyen, te Erps, 115 fr voor twee nieuwe ijzers en het kuisen van de voeten. Een nieuw ijzer kostte toen 57,5 fr. (9).

10. Het ijsbeslag

Het ijsbeslag diende om de paarden toe te laten te werken op de sneeuw of op het ijs. De gewone ijsvijzen kon men gemakkelijk toepassen. Het was de beste waarborg tegen uitglijden. Men kon ze gemakkelijk afwijzen na het werk. Men kon 3 ijsvijzen gebruiken : één juist in het midden van de teen en 2 aan de sponsen, op gelijke afstand van de eerste. Men kon ook 4 ijsvijzen gebruiken : 2 in de mammen en 2 in de sponsen. De boeren konden zelf de ijsvijzen in en uitvijzen. In Erps-Kwerps sprak men van "de paarden scherp zetten". Wanneer het te glad was werd bijvoorbeeld geen doodskist gedragen, maar dan werd de kist op de slede geplaatst, die door een paard, dat "scherp gezet" was, getrokken werd (10). Het scherpzetten was ook nodig in de zomer, bij prijskampen.

11. Het beslaan van ossen, koeien en ezels

In de Eerste Wereldoorlog werden heel wat paarden in Midden-Brabant opgeëist voor het Duitse leger. De boeren en de brouwerijen werkten dan met ossen. De ossen moesten beslagen worden, wanneer zij op kasseien kwamen. Ossegesspannen werden tijdens de oorlog gebruikt door de brouwerij De Wil-Abeloos (11).

Tijdens de mobilisatie, in 1939, werden eerst de smeden en vervolgens de paarden opgeëist. Bij ieder paard moest de smid een nummer branden in de voorvoet, zoals dat ook bij het leger het geval was. In de Tweede Wereldoorlog besloeg Louis Swinkels in Goetsenhoven-Meer 120 ossen en koeien, omdat de meeste paarden

opgeëist waren. Men spande dan, ook samen een paard en een jonge os in. Een os was veel sterker.

12. Het scherpen van de ploegschaar

De "schaas" of de ploegschaar werd warm gemaakt. Zij werd dan beklopt zoals een sikkel en langzaam met water afgekoeld. Louis Verdeyen te Erps was daarvoor als smid een kunstenaar. Landbouwer Emiel Vander Elst te Erps betaalde in 1907 0,20 fr. bij smid Louis Verdeyen om "de schaas te scherpen". De moderne smeden slijpen de ploegschaar (12).

De ploegschaar is niet zomaar overal dun en platgeslagen of geslepen. Een schaar heeft een richtings- (bij de greep) en een indringingshoek. Als die niet meer juist zijn, loopt de ploeg slecht en springt ze uit de grond. Iedere schaar heeft een verdikking achter het punt en die moet dienen om het punt terug terug te kunnen aansmeden. De richtingshoek moet juist in de richting van de ploegvoor staan. De indringingshoek is de plaats voor het geleidelijk naar omlaagbrengen van het punt, ongeveer 2 cm., en bij harde grond nog meer. Zo zal de ploeg zich snel op volle diepte trekken en vast in de voor blijven lopen. Maar hoe meer men het punt omlaagplooit, hoe sneller het zal afslijten. Daarom wacht de boer vooral tot de grond niet meer zo hard is. Vroeger met de enkele houten ploeg, vroeg de boer, wanneer die ploeg niet meer vast liep, om de schaar wat "meer greep te geven". Het punt werd dan meer naar buitengesmeed, zodat de ploeg tegen de te ploegen grond werd gedrukt. Na het uitsmeden werd de schaar weer gewarmd en in water gedompeld om te harden. Hoe warmer de schaar, hoe harder. Wanneer ze te hard werd, sprongen er stukken af. Wanneer ze te zacht was, dan kon ze ploeien en zeer snel verslijten. Ondervinding was hier zeker nodig. Een schaar wat dunner slijpen met een schijf en een emirilsteen is geen oplossing. Met de zware ploegen van thans rijdt men veel met botte scharen. Deze strijken dan de ploegvoor glad en dicht. Dat noemt men "ploegzool". Met een bre-

(9) De jaarrekening van Louis Verheyleweden bij smid Maurits Verdeyen, vóór 1945, wordt bewaard in de Museumstichting van Erps-Kwerps.

(10) Interview Louis Verheyleweden, Erps-Kwerps, 1972.

(11) Interview Theodoor Michiels, Erps-Kwerps, 1972.

(12) Interview Virginie Verheyleweden, Erps-Kwerps, 1986.

ker met 3 tanden poogt men dan die ploegzool open te breken. Bij veel schaarploegen moeten de punten van alle messen op een rechte lijn liggen.

13. IJzeren banden leggen rond een wiel

De radmaker maakte het wiel van de kar of de wagen. De smid moest enkele keren tussenkomen. De radmaker maakte de "doem" of dom uit olm. De smid, ook wagensmid genoemd, maakte de banden en legde ze om de dom. Daarna kapte de radmaker de openingen in de asbus voor de spaken en werkte het wiel verder af. De spaken of "speken" werden uit acacia gemaakt en de vellingen uit olm of es. De smid legde de ijzeren band rond het wiel. Hiervoor werd de band met de plooi-machine koud geplooid. De reep werd dan witgloeiend heet gestookt en op het aanbeeld aaneengesmeed. Dan werd, buiten de smidse, de reep rondom volgezet met gekloven hout. Als dat was opgebrand, was de reep gloeiend heet. Drie of vier mannen namen met een grote tang de gloeiende reep op en schoven die over het neerliggende karwiel. Dit werk werd gewoonlijk buiten voor de smidse uitgevoerd. Wanneer het wiel over de band gelegd was, werd het wiel overvloedig met water besproeid zodat de band kromp en zicht vastzette op de velg. Soms werd het wiel in de waterput gedraaid om af te koelen en de vellingen niet te verbranden (13).

De radmaker kwam ook voor onder de benaming wagenmaker. Voertuigen bestonden er in alle grootten en maten, volgens de noodwendigheid. Buiten de kar en de wagen was er ook de mallejan of "heuts" om bomen te vervoeren en de zeer grote lage natiewagen. Bij ieder voertuig had men drie belangrijke elementen: het beslag; het spoor; de scheut.

Het beslag was de ijzeren band rond het wiel, dus werk voor de smid. Op het platteland was het beslag juist zo breed als de houten velg en het beslag was rechthoekig. In de stad gebruikte men "fin grain", een beslag met ronde kanten die buiten de velg kwamen. De bedoeling

was de verf en het hout te beschermen tegen beschadiging door de boordstenen. Voor koetsen gebruikte men een lichte band in U-vorm, waarin daarna een band uit hard rubber, voorzien van twee ingewerkte stalen kabels, werd aangespannen.

Het spoor was de afstand tussen de wielen, onder op de grond. Het verschilde van streek tot streek. Wanneer men een wagen kocht buiten de streek, dan kwam men wel eens bedrogen uit. Met een voertuig dat het spoor niet heeft, is niet te rijden. Daarom had elke smid een lat met de juiste gegevens i.v.m. het spoor in de streek.

De scheut was het derde element. Het landvlak van het voertuig moet van voor lager zijn dan van achter. In Goetsenhoven-Meer was dat 1,5 cm. per m. lengte. De wielen staan ook schuin, smaller naar beneden toe. Dat was te verklaren door de ronde kassei, waarop de wielen bij het rijden open gingen. Van een wagen die niet goed bolt, zegt men "dat die geen scheut heeft". Olm werd gebruikt voor mooie karren. Het was zeer fragiel hout.

14. Tandem van paarden trekken

Tandem van paarden trekken was het werk van de veearts. In de praktijk werd het dikwijls door de hoefsmid uitgevoerd. Het trekken van de slechte tanden van het paard gebeurde met een lange tandentrekker. Een speciaal instrument werd tussen de boven- en onderlip van het paard geplaatst om het tandentrekken of het gelijkmaken van de tanden mogelijk te maken. Datzelfde ijzeren instrument vonden wij reeds terug in de 17de eeuw op een gravure van Harrewijn. Het is de titelplaat van *Toevlucht ofte Heylsame Remediën* van P.A. van Cour, een werk dat in de 17de eeuw te Brugge werd uitgegeven (14).

15. Aderlatingen voor het paard en andere heelkunde

Het paard was zeer onstuimig in het voorjaar. Er was niets mee aan te vangen. De boeren zeiden "dat het zot deed" of "dat het niet bestand was

(13) H. VANNOPPEN, a.w., blz. 35-38; R. STAPPAERTS, a.w., blz. 199; J. SEYMOUR, a.w., blz. 84-85.

(14) H. VANNOPPEN, a.w., blz. 131. Interview Maurits Verdeyen, Erps-Kwerps, 1972.

tegen de locht (lucht)". Normaal moest zij dan naar de veearts voor een aderlating. In de praktijk deed de smid dit ook, alhoewel dat verboden was. Hiervoor gebruikte hij een soort pennemes met drie lemmers, die elk een verticaal uitstekend stuk hadden, dat in de ader van het paard gezet werd om het bloed te laten. In de streek van Landen zegt men dat het paard "het bloed" heeft. In het Hageland is het "vervangen". Men laat dan bloed via de slagader. Ook de tanden van een paard werden geraspt. De smid werd in het Ancien Regime eveneens aangesteld voor het "cureeren" van het vee, zoals de barbier, de chirurgijn of heelmester dat deed in de dorpsgemeenschap. De smid moest instaan voor de gezondheid van de paarden zelfs algemeen van het vee. Het was de smid, die besliste of een dier gezond was en mocht gekocht of verkocht worden. De smid stond ook dikwijls in voor de bestrijding van de Grote Plaag (mond- en klauwzeer). De smid en een bijgeroepen collega namen dan drastische maatregelen om de epidemie tegen te gaan. Alle besmet vee, hooi, stro en mest werden dan 7 voet diep begraven. De honden moesten gebonden blijven en de mensen mochten geen wollen kleding dragen. Dat alles, om de besmetting tegen te gaan.

's Avonds na de uren had de smid ook heel wat bijwerken. Louis Swinkels uit Goetsenhoven-Meer vertelde het als volgt: "Varkensringen, stierenringen, de horens van de koeien die dreigden in de kop te groeien inkorten. Men betaalde meestal met "een druppel" ("een Witteke", dus jenever). In de smidse gebeurd het staartkappen bij veulens, en het "schuil" branden bij grote paarden. Dat staartkappen bracht altijd discussie. De staart was te kort of te lang. Wanneer de staart te kort was dan bleef de staartteugel er niet achter hangen en dan kon het gareel voorover vallen wanneer het paard het hoofd omlaag boog. Wanneer de staart te lang was dan was het moeilijk om de staartteugel aan te krijgen. "Schuil" is een opzwellings van het tandvlees. Het was één "blijnen" in de mond van het paard. Het paard

kon dan zijn eten niet meer malen. Met gloeiend ijzer werd het tandvlees bruin gebrand en na een paar dagen was het genezen. De oorzaak van "schuil" was het geven van te jonge haver van de nieuwe oogst". Later kwam er meer controle op het aderlaten en op het tandentrekken. Zij werden het monopolie van de veearts, in Midden-Brabant populair de "paardenmeester" genoemd (15).

16. Andere activiteiten van de smid

De smid deed vóór 1914 alle bewerkingen van metaal op het platteland. Op 3 juni 1904 maakte smid Louis Verdeyen een lans op de "grille", die toegang gaf tot het herenhuis van dokter Haas, te Erps, voor 0,50 fr.

Sommige smeden waren eveneens slot- en stoofmakers. Ze scherpten eveneens de koffiemolens. De smid kocht de 4 voeten in "fond" van de stoof. Ook de pot en de fantasietoppen op de leunen werden aangekocht. De rest was werk voor de smid.

Ook met de kuiper moest de smid samenwerken, wanneer de houten repen vervangen werden door ijzeren banden. Op 5 oktober 1904 liet dokter Haas van Erps 4 nieuwe banden rond een kuip leggen en een nieuw oor plaatsen voor 2,75 fr. bij smid Louis Verdeyen, te Erps.

Ook de gareelmaker deed een beroep op de smid voor het ijzer, dat nodig was voor de garelen.

Het werk van de ketellapper of de "pottefer" was de smid evenmin vreemd. Frans Verheugen van het gehucht Schoonaarde, onder Erps-Kwerps, liet in 1903 een nieuwe bodem in een pot zetten door smid Louis Verdeyen, te Erps, voor 0,30 fr.

Sommige smeden waren specialisten in snijgetuig. Ze trokken met hun produkten wekelijks naar de markt van St.-Truiden om ze daar te verkopen. Meestal sprak men dan ook van gesmeed gereedschap. Hiervoor had men 4 elementen nodig: goede steenkool (Anderlues was de beste volgens smid Louis Swinkels uit Goetsenhoven-Meer), ijzer van goede kwaliteit, staal en een goede vakman. Sikkels, schoffels, krebbers, hakken,

(15) H. VANNOPPEN, *a.w.*, blz. 131. Interview Maurits Verdeyen, Erps-Kwerps, 1972.

schuppen, alle soorten bijlen werden op dezelfde manier gemaakt. Men had ongeveer 90 % ijzer en 10 % staal nodig. Het werkstuk werd aan de zijde, waar de snede moest komen, ingekapt of gezaagd en daarin werd een stukje staal geklopt. Het werd terug toegelast en uitgesmeed. Zo bekwam men aan onder- en bovenzijde zacht en zeer dun ijzer en in het midden staal. Bij het werken in de grond sleet het ijzer gemakkelijker af dan het staal en zo bekwam men die fijne snede van de gesmede werktuigen. Bijlen en kapmessen werden ook bot, maar de buitenzijden van ijzer waren gemakkelijker weg te slijpen dan bij een bijl van 100 % staal.

Hakken zijn rechthoekig en gemaakt om b.v. bieten en witloof op maat te zetten ("placieren" noemde men dat in Goetsenhoven). Met de rechte zijanten had men een aanwijzing om juist te kappen. Krebbers waren langs boven afgerond om tussen de groenten te werken. Ze hadden de vorm van een halve maan. Wanneer men met een hak tussen de groenten werkte, bleven de bladeren achter de rechter bovenkant hangen en werden afgedrukt. Met een krebber gleden de bladeren langs de rondingen en werden niet beschadigd.

De gesmede schup was min of meer vlak en had ter versterking een verdikking of een rug in het midden. De spade, die men maakte, had geen rug maar werd van zijde tot zijde gebogen of "gecenterd" om ze stevigheid te geven. Ze werd helemaal uit staal vervaardigd. Ze heeft niet de fijne snede van het gesmede materiaal. De zeer lange spaden b.v. om draineerbuizen te leggen, geleken meer op een lange buis in de lengte doorgezaagd dan op een schup. Nu verkoopt men gesmede schuppen uit enkel staal. In de handel noemt men dat hovernierspaden. De schup had een rechte snede en de spade een gebogen snede. De echte boer of hovenier verkoos de gesmede schup voor de snede. Hij kon er mooi en rechtlijnig mee naast een koord steken. Het was het ideaal voor boorden in parken en voor boorden van de wegen, voor het afsteken van voren, greppels en grachten en vooral voor het afsteken van bermen.

Louis Swinkels herinnerde zich ook dat hij honderden sikkels maakte : "Ik heb in Goetsenhoven-Meer tijdens de Tweede Wereldoorlog honderden sikkels, biethakken en schuppen gemaakt. Iedereen had een hof (tuin) en enkele konijntjes. De "gazon" (het grasperk) bestond nog niet. Ik maakte ook sikkels voor linkshandigen. Deze vond men niet in de winkel. Vermits hier weinig bossen waren, heb ik maar weinig grote bijlen gemaakt. Men vroeg meestal huishoudbijltjes. Zo had ik als smid ook altijd mijn werk wanneer de boeren stil lagen. Dat werd allemaal brut gesmeed in series van 15 of 25 stuks en daarna afgewerkt volgens de vraag. Vroeger sleep men alles blank met een watersteen (slijpsteen uit steen van Auvergne). Soms bleven er hier en daar nog zwarte vlekken aan het oppervlak. Ik sleep de werktuigen met een emerilsteen (vuursteen) heel wit en polierde ze dan nog. Ik heb in het begin klanten gehad, die weigerden, omdat ze twijfelden dat het fabriekswerk was. De beste stukken werden van een merkteken voorzien en de anderen verkocht aan winkels. Mijn merkteken was een rondje met 4 puntjes in".

De opkomst van de fiets was ook een zegen voor de smid. In het begin waren er weinig echte fietsmakers. De fiets herstellen werd dan ook het werk van de hoefsmid. Mijnheer Jacobs van de villa Jacobs in de Engerstraat, te Erps, betaalde in 1905 25fr. voor het maken van de velo aan smid Louis Verdeyen. Smid Louis Verdeyen nam op 22 oktober 1905 een velo over voor 120 fr. van Antoon Servranckx te Perk en had zo de eerste fiets in de gemeente. Al deze gegevens kunnen wij afleiden uit de jaarlijkse smidsrekeningen.

17. De beroepskledij van de smid

De smid droeg een werkhemd, dikwijls met opgestroopte mouwen en een werkendaagse broek. Typisch waren echter het lederen schootsvel en de klompen of blokken. Het schootsvel was bestand tegen de gengers van het smidsvuur. Men had twee soorten schootsvellen : één met een bovenstuk en één zonder boven-

stuk. Wanneer de smid een schootsvel met een bovenstuk droeg dan kwam ook dikwijls de rode zakneusdoek rond de hals naar voor. De schootsvellen met een bovenstuk zijn meestal verdwenen. Er waren risico's verbonden aan het schootsvel met een bovenstuk. De schort of de voorschoot met een bovenstuk of boezem werd vroeger in de Kempen het meest gebruikt. Maar daar gebeurden ongelukken mee. Het gebeurde dat bij het afkappen van een gloeiend stuk ijzer, een afgekapt stukje ijzer achter de boezem terecht kwam wat felle brandwonden veroorzaakte. De beste schorten waren vervaardigd uit schapevel. De andere waren te zwaar. De lederfabrieken leverden deze voorschoten. Ook handtassenfabrieken maakten voorschoten uit minder geslaagd leder. De houten klompen waren bestand tegen de stampen van het paard. Wanneer de smid gewone schoenen gebruikte, liep hij het risico om met een stamp van het paard zijn voet te breken (16).

18. De opleiding van de smid

In grote steden, zoals Leuven, had men in de middeleeuwen een smedenambacht. Daar werd men van

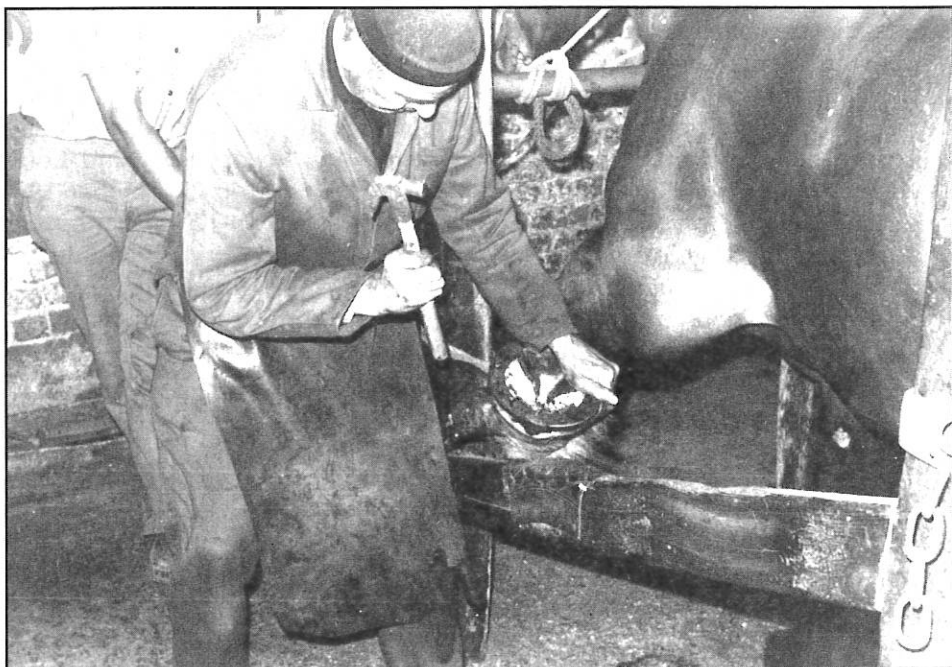
leerjongen, gezel en tenslotte meester. Daarvoor moest eerst een meesterstuk worden afgelegd. In Leuven wordt het smedenambacht vermeld in 1360 (17). In het begin van de 19de eeuw gingen de leerlingen in de leer bij verschillende meesters-hoefsmeden. Op het einde van de 19de eeuw waren er sporen van staatstussenkomst in de opleiding tot smid. In 1836 ontstond de Veeartsenijsschool te Kuregem (Anderlecht) voor de opleiding van de veeartsen. In dat kader onstonden de "Conférences publiques de maréchalerie instituées par le gouvernement" te Kuregem. Felix Brabant volgde deze cursus in 1884. Hij was uit Winksele afkomstig en vestigde zich later als smid in de Bankstraat te Everberg. Zijn diploma luidde als volgt : "Province de Brabant. Conférences publiques de maréchalerie instituées par le gouvernement. Le soussigné déclare que le sieur Brabant Felix, maréchal-ferrant à Winxele, a suivi avec fruit les Conférences de Maréchalerie, instituées à Cureghem-Bruxelles. Cureghem, le 18 mai 1884. Le Conférencier : E. Van Hertsen". Felix Brabant lijstte zijn diploma mooi in. Het geheel werd versierd met vier hoefijzers in kruisvorm (18).

In 1904 werd de "Ecole Centrale

(16) H. VANNOPPEN, *De ambachtskledij in Vlaanderen*; in : *De Grote Ronde*, oktober-december 1992, blz. 7-9.

(17) R. VAN UYTVEN, *Sociale groepen, juridische en politieke structuren*, in : *Leuven "de beste stad van Brabant"*, Deel I : *De geschiedenis van het stadsgewest Leuven tot omstreeks 1600*. (Arca Lovaniensis, 7) Leuven, 1980, blz. 203 en 225.

(18) Interview Ghislaine Noppen-Brabant, Everberg, 1986.

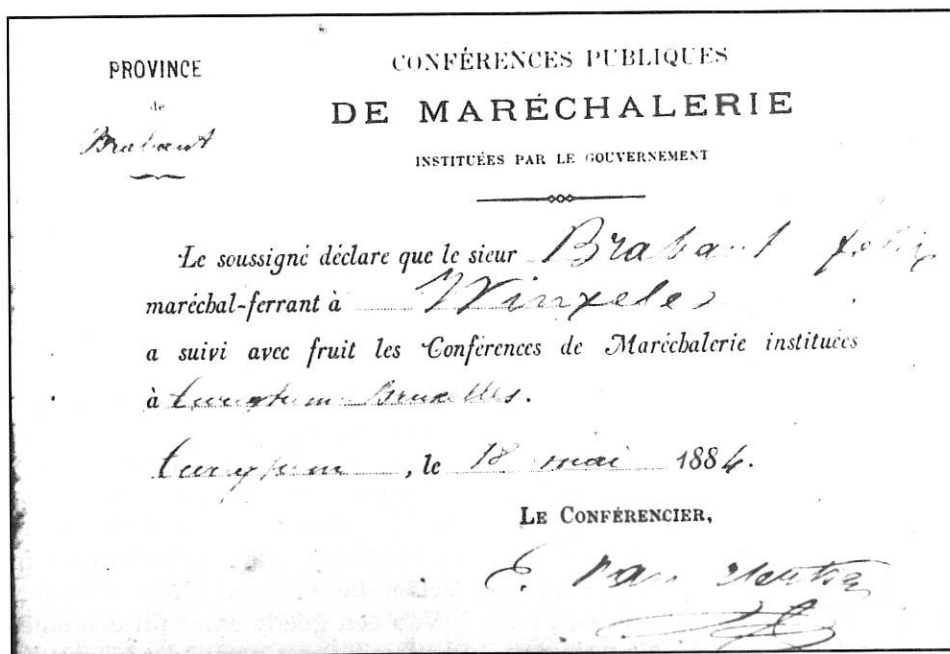
Smid Louis Verdeyen droeg een schootsvel bij het beslaan van paarden. (Foto Willy De Keyzer, 1972).

Pratique de Maréchalerie de l'Etat" of "Staats Praktische Middenschool van Hoefsmederij" te Brussel opgericht. Zij was gevestigd aan de Léon Delacroixstraat 28, te Anderlecht. De leerlingen werden toegelaten vanaf 17 jaar. De school ligt voor het slachthuis van Anderlecht. Voor het behalen van het diploma van smid moest men 32 verschillende soorten hoefijzers kunnen maken. Wij kregen twee cursussen van deze school in handen. De eerste is die van smid Frans Van Eyck, uit Ruisbreek-Kampenhout, die later smid werd te Steenokkerzeel. Zijn cursus, met de hand geschreven in het Nederlands, ging van 14 oktober 1911 tot 10 april 1912. De cursus van zijn zoon, smid Georges Van Eyck, te Steenokkerzeel, was het werk van dierenarts A. Deberdt en was reeds getypt. De cursussen aan deze school werden gegeven door veeartsen en gediplomeerde hoefsmiden (19).

Het smeden werd er van jongsaf ingepompt. Louis Swinkels, de smid van Goetsenhoven-Meer, vertelde het als volgt : "Als zoon van een smid had men bij slecht en koud weer om buiten de huisdeur te komen alleen de smidse. De hoefstal was dan een klimrek en met ketting of koord en een zak onder het zitvlak had men een schommel. Wat groter trachtte

men eens aan de blaasbalg te trekken; men peuterde met een ijzer in het vuur. Van 10 à 12 jaar kende men al de gereedschappen en hoe en waarom ze gebruikt werden. Men moest helpen opruimen en wat frutselwerkjes doen. Het eerste serieuze werk was een ketel lappen. Dat was een nieuw stuk bodem met "rivetten" in de versleten bodem plaatsen. Zo ging dat altijd wat verder. En dat had men de keuze : naar de koolmijn, seizoenarbeider worden, met houweel en schup naar "den travaux" of naar Luik of de Borinage voor 14 dagen. Of smid worden. Ik koos voor het laatste. Ik heb toen gewerkt aan 60 fr per week, met kost en inwoon, en ik was er zeer gelukkig mee. Ik was reeds bekwaam, want de baas was 4 maanden ziek en ik runde de smidse alleen. Dus het besluit was snel genomen. Gaan werken, 13 à 14 u van huis weg; iedere morgen zeer vroeg opstaan. Dat deden we niet. We bleven thuis en werden smid".

Hoefsmid Louis Swinkels van Goetsenhoven-Meer vertelde zijn opleiding als volgt : "Het waren slechte tijden in de jaren '30. In de jaren 1933-1934 heb ik mij willen aanbieden in twee koolmijnen, maar werd nooit aangenomen. Het was overal crisis. Er was geen dop. Ik was jong en wou graag wat geld heb-

Het diploma van Felix Brabant uit Winksele (1884). Hij volgde cursus te Kuregem en werd smid te Everberg.

(19) G. HEMELEERS, *L'Ecole centrale pratique de Maréchalerie de l'Etat-Brabant*, 1975, nr. 1, blz. 38-43.

ben. Er was geen sociale zekerheid. Die tijd is nu onbegrijpelijk. Ik werd dan gast bij mijn broer Ferdinand of "Nand" Swinkels, de smid van Averbode. "Nand" staat ook op zijn grafsteen, want zo kende iedereen hem. Mijn vader was jong gestorven. In 1935 was ik gast bij hoefsmid Emile Thijs te Geetbets. Zijn zoon Julien Thijs is de huidige burgemeester van Geetbets. Mijn zuster Melanie Swinkels huwde Jozef Bergmans. Hij was als smid gespecialiseerd in "snijgetuig" (alle gereedschappen voor land- en tuinbouwers zoals bijlen, schuppen, spaden, hakken, krebbers, schoffels, bietmessen, bietschuppen en alle messen voor de klompenmakers). Zijn zoon Karel Bergmans is de huidige gemeentesecretaris van Scherpenheuvel-Zichem. In 1936 ging ik naar de smedenschool in Anderlecht. Eerst moest men naar de Provinciale School. Dat was bij een smid, b.v. bij Goossens aan de Vaart te Leuven, Vandenbergen te Geeraarsbergen, Maes te Turnhout. Dat waren goede smeden, die uitgezocht waren. De veearts gaf bij die smeden theorie en de hoefsmid zorgde voor de praktische opleiding. Ik kwam bij Goossens te Leuven terecht. De 60 beste leerlingen uit die provinciale scholen werden naar de Staatsschool van Anderlecht gestuurd. Men kon daarvoor een studiebeurs krijgen. Toen noemde men dat het Fonds van de Meestbegaafden. Wanneer in Brussel de collectie hoefijzers goedgekeurd was, mocht men die mee naar huis nemen. De studiebeurs was voldoende om de reiskosten te betalen. De cursus in Brussel omvatte 2 jaar. Een dag per week moest men de lessen volgen. Ik trok vanuit Zichem met de trein naar Aarschot, Leuven en zo kwam ik te Brussel-Noord aan. Met de tram naar de Midi (Zuid) en dan te voet naar de Smedenschool te Anderlecht. Bij het begin van de cursus werd de dag van de opleiding geloot. Er waren er die op een dinsdag kwamen; er waren er zelfs die op een zondag kwamen. Buitenlanders kwamen 3 dagen per week of 6 maanden aan een stuk. Na de cursus van twee jaar waren er soms nog bijcholingen. Ik ging zo 4 à 5 keer een

hele dag lessen volgen. Wanneer wij van de school terug kwamen, pakten we een pint aan het Noordstation, in "De Volle Pot", bij Jan. Het eerste werk dat wij in Anderlecht kregen was ons gereedschap (smidshamer en tang) smeden. Daarna leerden wij hoefijzers maken. Bij het leger had men te Brasschaat een hoefsmiden-school en tegelijk een veeartsenij-school. In de batterij was er een brigadier-smid en een werkman-smid. Zo werd ik als soldaat in 1937 werkman-smid. In 1938 deed ik mijn tweede jaar smedenschool te Anderlecht. Ik was al gaan zoeken naar smidsen in de streek van Tienen, die over te nemen waren. Tijdens de mobilisatie en de Achttiendaagse Veldtocht was ik smid bij het leger. In 1940 kwam de smid van Goetsenhoven-Meer in Frankrijk om en op 8 juni 1940 werd ik de hoefsmid van Goetsenhoven-Meer. Toen werkten er in Tienen en omgeving nog 86 smidsen, de meeste met 2 à 3 man. Later kwamen er ook Middenstandsopleidingen voor smeden te Hasselt en te Brugge".

19. Een erfelijk beroep?

Een eerste voorbeeld is de smidse in de Peperstraat te Erps, met zes generaties smeden : Peter Jaspers en Jan Jaspers (17de eeuw), Peter Jaspers en Jan Jaspers (18de eeuw), Henri Jaspers en Jan-Baptist Jaspers (19de eeuw), Franciscus Michiels ("Suske Smets", 19de eeuw). De smeden Jaspers volgden elkaar van vader op zoon op. Franciscus Michiels was de zoon van Guillaume Michiels en van Maria-Anna Jaspers, een zuster van Jan-Baptist Jaspers (20). Van 1651 tot in de late 19de eeuw had men één familie in de smidse.

Dikwijls kwam het ook voor dat verschillende broers smeden waren op diverse plaatsen. Zo was Louis Verdeyen, uit Nederokkerzeel, smid te Erps, terwijl zijn beide broers elk een afzonderlijke smidse hadden in Veltem-Beisem rond 1920.

Van een goede smid uit een smedenfamilie zegt men " dat hij met de hamer geboren is".

(20) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van het dorpscen-trum van Erps, een parel van Midden-Brabant*, 1979, blz. 101-105.

20. Het betalen van de smidsrekeningen

De smid werd per jaar betaald. Daarom hield de smid een rekeningenboek met de jaarlijkse rekening per klant bij. In het rekeningenboek van smid Louis Michiels, te Erps, vonden wij als klanten naast hereboeren en gewone boeren : het Gesticht Sint-Joseph, Erps; de Brouwerij Meerbeek; beenhouwer Cadie Vander Maelen, Erps; mevr. Mainy van de grote villa in Erps; de Melkerij Sint-Joseph (1903); de melkerij van het dorp Erps (1903); dokter Haas, Erps; de brouwerij De Wil-Abeloos, Erps. Het boek geeft een overzicht van de rekeningen van 1901 tot 1909.

Bovenaan werd de naam van de klant ingeschreven, met het werkjaar. Daaronder volgden 4 kolonnen : de maand van de uitgevoerde opdracht; de dag van de uitgevoerde opdracht; de uitgevoerde opdracht; de prijs voor dit werk.

Op het einde van het jaar werden de sommen per klant samengeteld. De smid duidde aan met "voldaan", als de rekening betaald was.

De smid kon in Midden-Brabant op drie dagen zijn rekening ontvangen :

- op St.-Elooi, patroonfeest van de smeden.
- op St.-Andries. Hier vinden wij sporen van te Bertem, Leefdaal en Loonbeek.
- met Nieuwjaar. Hier vinden wij sporen van te Ottenburg, Oud-Heverlee en Vaalbeek. Smid Louis Swinkels van Goetsenhoven-Meer, bij Tienen, haalde het geld op bij de boeren na Nieuwjaar. Dat was een werk van 3 à 4 weken, want de boeren waren alleen 's avonds thuis.

De betaling kon op twee manieren gebeuren :

- de smid haalde het geld op bij zijn klanten. Het geld was "haalbaar".
- de boeren kwamen bij de smid betalen. Het geld was "draagbaar". De boeren kregen dan ook de nodige borrels. Dat behoorde tot de traditie.

In Kessel-Lo kregen de boeren van de smid een klein blikken schupje als geschenk, wanneer ze hun schuld gingen betalen (21).

Louis Swinkels, smid te Goetsen-

hoven-Meer, gaf het volgende beeld van de betaalmethodes in Haspengouw : "Al meer dan 100 jaar is het een gewoonte, uit noodzaak, om de smid jaarlijks te betalen. Vroeger reed men met zijn alaam tot iets brak en men naar de smid moest. De breuken deden zich voor op het veld en men ging niet eerst naar de boerderij om geld te halen, maar recht naar de smid zonder geld, dus opschrijven. Grote boerderijen hadden een apart boek voor de smid en na 2 of 3 maanden werd de rekening betaald. Zo kom men beter controleren of de smid niet teveel aanrekende, want na een jaar was dat voor een grote boerderij nog moeilijk te controleren. Veel kleine boeren en particulieren (bakkers, melkboeren) betaalden kontant. De jaarrekeningen waren een goede manier van sparen voor de smid. Boeren die een rekening hadden kochten ook gemakkelijker een riek, draad of wat ook in de winkel, eerder dan zij die kontant betaalden. Toen de B.T.W. verplicht werd, maakte men facturen vanaf de som van 1.500 fr. In 1988 had ik nog voor 52.000 fr. eindejaarsrekeningen. Slechte betalers had ik niet, want op meer dan 50 jaar is er geen 3.000 fr. verloren gegaan. Ik werkte ook voor de gemeenten, o.a. voor het scherpen van het gereedschap der onderhoudsploegen. Maar daarvoor moest ik een factuur maken".

21. St.-Elooi, patroon van de smeden

St.-Eligius of St.-Elooi is de patroon van de hoef- en van de edelsmeden. Zijn feestdag valt op 1 december. De H. Eligius werd geboren te Limoges (Frankrijk) omstreeks 590. Hij was eerst goudsmid en daarna lid van de Raad van de Frankische koningen Clotarius II en Dagobert. Na de dood van laatstgenoemde werd hij tot priester gewijd. Hij volgde in 641 de H. Acharius op als bisschop van Noyon-Doornik. Hij verspreidde het Christendom in de Schelde- en Leievallei. Hij stierf op 1 december 660 en wordt vereerd als bisschop en belijder (22). De hamer en het aanbeeld zijn de attributen van St.-Elooi.

(21) E. DUCHATEAU, *De volksgebruiken in verband met jaarkrans, kanton Leuven. Winterfeesten*, 1949 (Licentieverhandeling, K.U.L. Leuven), blz. 49.

(22) MARTEAU DE LANGLE DE CARY en G. TABURET-MISSOFFE, *Dictionnaire des Saints*, 1963, blz. 114-115.

Bij grote processies ging het smeden-ambacht van Leuven mee. De alferis droeg dan de kaars, waarin het wapen van de stad Leuven gegrift was en waarop een St.-Elooi prijkte. Deze hield in zijn linkerhand een staf als bisschop en in zijn rechterhand een gouden hamer. Op zijn hoofd droeg hij een bisschopsmijter. Alle beroepen, die een hamer gebruikten, namen St.-Elooi als patroon: hoefsmeden, ketellappers, tingieters, blikslagers, zadelmakers, messenmakers en vuurwerkmakers. Ook de juweliers hebben St.-Elooi als patroon. Zij sluiten aan bij de goudsmiden (23). St.-Elooi speelde ook een rol in de volksgeneeskunde. Hij werd als smid aangeroepen tegen "nagelgaten", een soort steenzweren, in het Frans "des clous". Hiervoor ging men op bedevaart naar St.-Elooi in St.-Eloois-Vijve, Waarmaarde en Uitbergen. Men offerde er nagels. Te Burst en te Borsbeke werd St.-Elooi ook aangeroepen tegen "nagelgaten". Daar stonden een paar bakjes met nagels in de kerk. De zieke moest de nagels van het ene bakje naar het andere verplaatsen en kon zo de kwaal overdragen (24).

22. De legende van de hoefsmid St.-Elooi in Midden-Brabant

In Bierbeek, Bertem, Leefdaal en Vossem werd de volgende legende over de hoefsmid St.-Elooi verteld: "Een zeer vaardige smid had op zijn uithangbord het opschrift: Smid boven alle smeden laten aanbrengen. Zekere dag kwam er zich een knecht bij de smid aanbieden, die door deze laatste in dienst werd genomen. Wanneer nu een tijdje later een boer zijn paard bij de smid liet beslaan, vroeg de knecht of hij het bewijs van zijn kunde mocht leveren, wat hem door de smid toegestaan werd. En zie, tot grote verbazing van smid en boer, sneed de knecht de poot van het paard af, besloeg hem met een nieuw hoefijzer en bevestigde de poot weer netjes op zijn plaats. Na het kunststukje volbracht te hebben -het paard had hoegenaamd geen pijn gevoeld- verdween de knecht, die niemand anders kon zijn dan Sint-Elooi zelf" (25).

23. De legende van de goudsmid St.-Elooi in Midden-Brabant

In Bertem en Leuven vertelde men ook de legende van de goudsmid St.-Elooi: "St.-Elooi was goudsmid aan het Hof van koning Dagobert I van Frankrijk. De koning gaf Elooi de opdracht om de paarden te beslaan. Op een zekere dag moest hij een gouden zetel maken voor koning Dagobert. St.-Elooi speelde het klaar om met het goud voor één zetel, dat hem ter beschikking werd gesteld, twee gouden zetels te vervaardigen en zo werd hij de patroon der goudsmiden" (26).

In de St.-Lambertuskerk te Nossegem is een 17de-eeuws houten St.-Elooibeeld, afkomstig uit de verdwenen Voskapel. Er is ook een 16de-eeuws geschilderd St.-Elooibeeld. De heilige is hier afgebeeld met mijter, hamer en kromstaf. De Voskapel werd in 1421 door Willem de Vos uit Leuven geschonken aan de vrijmunters van Brabant. Ze was toegewijd aan O.-L.-Vrouw en werd Voskapel genoemd naar de familie De Vos. De patroon der vrijmunters of geldslagers was St.-Elooi en zo werd het een St.-Eligiuskapel. De kapel verdween en het meubilair kwam terecht in de kerk van Nossegem, waartoe de Voskapel behoorde (27).

24. De graaninzameling voor St.-Elooi en het St.-Elooi brood

Te Buken had men elke maand een graanmis. Deze werd betaald door het verkopen van het graan, dat in de naburige dorpen door de kerkmeesters rondgehaald was ter ere van de H. Eligius (28).

Vóór 1918 had men ook de graanophaling voor St.-Elooi vanwege de kerk van Bertem. Graanophalers van Bertem deden hun ronde in Leefdaal, Kortbeek-Dijle, Neerijse, Loonbeek, Korbeek-Lo, Wilsele, Vaalbeek, Bierbeek, Haasrode, Lovenjoel, Everberg, Vossem, Meerbeek en Erps-Kwerps (29). In 1619 had men reeds omhalingen van het St.-Elooi graan in Bertem en de omliggende dorpen. Hiervan werden de St.-Elooi broodjes gebakken. Deze werden met St.-Elooi

(23) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 46.

(24) K.C. PEETERS, a.w., blz. 261.

(25) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 46.

(26) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 46-47.

(27) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Nossegem, het fanfaredorp*, 1979, blz. 32 en 679.

(28) G. CELIS, *Volksculturele kalender voor het Vlaamsche Land*, heruitgave, Gent, 1990, blz. 313.

(29) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 51-52.

speciaal gewijd. Het was een voorbehoedsmiddel tegen ziekten en onheil van mens en dier. Tegen 5 ct. werden te Bertem de broodjes aan de bedevaarders uitgereikt.

Hubert Verboomen uit Erps zag rond 1900 nog ophalers van Bertem graan halen voor St.-Elooi op de molen Van Tricht, onder Curegem, te Erps. De ophalers kregen gewoonlijk een schepel tarwe of rogge, een inhoudsmaat die spoedig vervangen werd door een soeptelloor graan. De graanschenkers kregen in ruil een St.-Elooi-prent, waarop de heilige afgebeeld stond naast enkele ruiters en een neerknielende schaapherder. Deze prent werd op de staldeur aangebracht als afweermiddel tegen ziekten en gevaren (30).

25. De viering van St.-Elooi te Bertem (1 december)

De viering van St.-Elooi omvatte drie elementen : de mis; de zegening en de paardenomwegang; de kermis.

Boeren, smeden en paardeknechten trokken naar Bertem op 1 december. De paarden bleven na de omwegang de ganse dag op stal, want het was kermis in Bertem. De ijzeren ringen aan de kerk herinneren nog aan de boeren, die te paard naar de mis kwamen. Na de mis werden de paarden te Bertem gezegend en draafden de boeren op hun paarden driemaal rond de kerk. Dat was de paardenomwegang. Vroeger gebeurde dit tijdens de consecratie. Na de Eerste Wereldoorlog daalde het aantal paarden en de verering ging achteruit. Rond 1932 waren er nog 20 à 30 paarden. Thans worden na de mis van 10 u. de paarden, ruiters en tractoren gezegend (31). Bertem had een St.-Elooi-broederschap. Heel wat mensen lieten zich op 1 december te Bertem in die broederschap inschrijven.

26. St.-Elooi in de smidse te Erps

Sommige smeden plaatsten een karwiel horizontaal op het aanbeeld. De "doem" rustte op het aanbeeld. Daarop werd het beeld van St.-Elooi geplaatst. Op de vellingen stonden kaarsjes, die ter ere van de heilige in brand werden gestoken.

Zo gebeurde het te Erps omstreeks 1960 in de smidse van Maurits Verdeyen. In de metaalfabrieken te Leuven ontstak men op de vooravond van St.-Elooi kaarsjes voor het versierde beeld van de patroon (32).

27. Een fooi voor de leerjongens-smeden en het teerfeest van de smid met St.-Elooi

De leerjongens-smeden gingen te Leuven op St.-Elooi rond bij de klanten om een fooi. Sommigen hadden zich baarden en keuvels op het aangezicht geplakt. Waar zij halt hielden aan een woning, zorgden zij voor een gelegenheidslied. Met het ingezamelde geld werd een banket gehouden.

De smid trok er met St.-Elooi met de paardeknechten, de gasten en zelfs met de boeren op uit. Men ging de herbergen af. Soms bood de smid een maaltijd aan, zoals te Linden (paardevlees) en te Vaalbeek (kalfskop) (33).

Op heel wat plaatsen betaalden de smid en de wagenmaker een diner voor hun klanten met St.-Elooi. Het diner omvatte dan bouillie met wortelen, stoofcarbonaden met aardappelen. De mensen deden dan een ziele-mis "in hun buik". Er waren boeren die twee dagen vasten om goed te kunnen eten. Het was immers voor de kwitantie dat de smid kwam met St.-Elooi (34).

Voor de smidsgasten was St.-Elooi een dag vrijaf. Het "pakken van het nodige bier" en van de nodige "wittekes" hoorde hierbij. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog werd St.-Elooi door de smeden gevierd. Louis Swinkels, de smid van Goetsenhoven-Meer vertelde ons dat in 1942-43 de Smedenbond van Tienen St.-Elooi vierde met het vlees dat er was: kippen en konijnen. De smid van Sluizen zorgde voor 20 kippen en één keer. En er werd gevierd, oorlog of geen oorlog.

28. De smid in literatuur en humor

Ernest Claes beschreef Peer de smid in *De Oude Klok* : "Zonder er thuis aan iemand een woord over te reppen trok ik elke dag, na de school of wanneer ik anders de kans klaar zag, naar

(30) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Bertem, het teusersdorp bij de romaanse kerk*, Bertem, 1980, blz. 412-417; E. DUCHATEAU, a.w., blz. 50-51.

(31) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 50-52.

(32) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 47.

(33) E. DUCHATEAU, a.w., blz. 49.

(34) G. CELIS, a.w., blz. 315.

Peer de Smid. Die woonde nu niet meer achter de Meulenberg, waar ik bij hem als kind urenlang in de smidse had rondgeneusd, niet om het vak te leren, alleen om te kijken naar al de wondere dingen die daar te zien waren. En mocht ik al eens aan de blaasbalg trekken of de slijpsteen doen draaien, was dat toch maar kinderspel geweest zonder enige vakkundige bedoeling. Nu woonde Peer de smid in een schoon stenen huis langs de steenweg "op de Hoek". Het was er tevens herberg en winkel, en van het oude en geheimzinnige smidshol achter de Meuleberg bleef niets meer over". Peer de smid was lid van de gemeenteraad. De jongeren voelden zich aangetrokken door het smidsvuur, de blaasbalg en het koolgruis (35).

Hoefsmid Louis Swinkels, de smid van Goetsenhoven-Meer, vertelde ons in 1994 het verhaal van de familie van "Peer de Smed", zijn grootvader: "Joannes Swinkels of "Janneke Smed" was in 1821 in Waalre, in Nederland, geboren. Hij kwam op bedevaart naar Scherpenheuvel en bleef in de omgeving plakken. Hij werd hoefsmid te Testelt, waar hij stierf in 1908.

(35) E. CLAES, *De oude klok*, in: *Claes omnibus één*, Brussel, 1967, blz. 325-327.

Louis Swinkels aan het werk in zijn smidse te Goetsenhoven-Meer bij Tienen.

Zijn zoon Venantius Swinkels was "Peer de Smed". Hij was de smid van Zichem, maar woonde in feite op het eerste huis van de latere gemeente Averbode, terwijl de ouders van Ernest Claes dan in het laatste huis van Zichem woonden. Venantius Swinkels huwde Melanie Verheyden. Zij hadden verschillende zonen-smeden: "de Witte", "Nis" of Stanislas en "Heinke van de Smed". Heinke of Henri Swinkels (Zichem, 1884-Averbode, 1928) was eveneens smid te Averbode. Hij huwde Rosalie Claes, de jongste zuster van Ernest Claes. Hun zoon Louis Swinkels (geb. Zichem, 1917) werd in 1940 smid te Goetsenhoven-Meer, waar zijn zoon Hubert Swinkels de volgende generatie van hoefsmeden vormt. Zo had men 5 generaties smeden. Ook de befaamde "Witte van Zichem" was van de familie. Grootmoeder Melanie Verheyden had een broer Rikus Verheyden, die jong stierf. Zijn zoon Louis Verheyden, "de Witte van Zichem", werd grootgebracht bij zijn oom en tante "Peer de Smed" of Venantius Swinkels en Melanie Verheyden. Zichem en Averbode waren arme gebieden. Ik hoorde nog vertellen van het verplaatsen van huizen. Het was een lemen huis met één of twee plaatsjes. Het werd uit de grond gegraven. Men stak er palen onder en volk had men genoeg om het huis te verplaatsen".

Louis Swinkels gaf ook nog andere literatuur rond Peer de Smid: "Nonkel Nest (Ernest Claes) heeft een gans boek geschreven over grootvader Peer de Smid. Het boek heet *Onze Smid* en is nu opgenomen in een *Claes Omnibus*. Ook in *De St.-Jansvrienden*, in *De Mambers van Kansel* en in *Sichemse Novellen* komt hij aan bod. In *Onze Smid* staat het woord "Memlotser". Hiermee lachte grootvader de kinderen uit, die bij grootmoeder in de keuken een "babeleir" (snoep) gingen halen. Een "mem" is een vrouwenborst en "lot-sen" is in Averbode zuigen. Ook wanneer een jongen op school grotere en dikkere lippen had, werd hij schimpend "een memlotser" genoemd. In Zichem was dit woord onbekend".

De dichter Prosper Van

ONS HEEM

Driemaandelijks heemkundig tijdschrift
voor Vlaanderen

49ste jaargang

1995

INHOUD

(samenstelling: Jan Gerits)

BIJDRAGEN

Belangrijke bijdragen zijn gewoon, korte bijdragen (sprokkelingen enz.) zijn kursief gedrukt.

COOLS, Ludo		Nog staande uurwerken in Limburgse privé-verzameling	31
<i>Reeds lang in onbruik : de karhak</i>	96-97	De "Stauros"-bibliotheek in het Passionistenklooster te Wezembeek-Oppem	20-25
<i>Een vuurpan ?</i>	97-98	<i>Straatversiering met dennen bij feestelijke gelegenheden (Maaseik, 1826 en 1830)</i>	94
COUTANT, Yves		<i>Uurwerken op tentoonstelling te Luik in 1905</i>	31
Middeleeuwse oliemolentermen in het graafschap Vlaanderen	181-189	<i>Nog Vlaamse uurwerkmakers. Aantekeningen van Ferdi Van de Vijver</i>	30
CUYT, Guido		<i>Waarzegger te Beerse (1631)</i>	88-89
Archeologisch onderzoek te Wijnegem in 1994	26-27	GEVERS, Lieve	
DEBRABANDERE, Frans		zie : VOS, Louis	
De oliemolen en familienamen	189-190	GOEMINNE, Luc	
DENEWET, Lieven		Pachtcontract van de oliewindmolen te Zomergem in 1535	143-145
Economische doorlichting van de Vlaamse oliemolens in 1764	158-170	JURGENS, Nico	
Ongevallen met oliemolens	198-199	De olieslagerij van de "Napoleonsmolen" te Hamont (Limburg)	121-130
Vlaamse olieslaggers in 1832	171-181	KERCKHOF, Pieter	
[DENEWET, Lieven]		<i>Oliemolens in Hulste (W.-VI.)</i>	193-195
<i>Beschikbare publicaties over oliemolens</i>	199-200	KOHLBACHER, Jan	
EECKHOUDT, Luc Van		Het jongenspatronaat van Eisden Cité.	
<i>J. Joseph Harzée, Tiens uurwerkmaker</i>	30-31	Een case studie	71-87
GERITS, Jan		LENS, Frans	
<i>Afsluiting van het kerkhof te Rillaar (18de eeuw)</i>	94-95	<i>De Smoutmolenhoeve te Kessel</i>	195
<i>Artikels over olieslagmolens in "Ons Heem"</i>	198	PIETERS, Marcel	
<i>Diefstal van kerkelijk zilverwerk in Herk-de-Stad</i>	92	<i>Een bakkershoorn in het Stedelijk Museum te Lokeren</i>	93
<i>Diestse worsten (18de eeuw)</i>	91	SCHOKKAERT, Luc	
<i>Doornhaag en fruitbomen op het kerkhof van Langdorp</i>	93	De archief- en documentatiecentra en de bronnen voor lokale geschiedschrijving, in het bijzonder van de jeugdbewegingen	65-70
<i>Huisklok van de Izegemse uurwerkmaker Callens</i>	31	SCHUURMANS, René	
Ter inleiding	50	<i>Een staande huisklok van Charles Stréel (Hamont) in Gentbrugge</i>	28-29
<i>Inktrecept uit Sint-Truiden (18de eeuw)</i>	96	SPANHOVE, Joris	
<i>Wat kocht men in een kruidenierswinkel in 1753 ?</i>	91-92	<i>Aantekeningen over slagmolen en smout (Asse)</i>	191-193
<i>Kosten van een zonnwijzer (Itegem, 1709)</i>	92	Doopselgebruiken van weleer. Aantekeningen uit de parochieregisters van Bollebeek	7-12
<i>Oliekruiden</i>	197	TEMMERMAN, Dolf	
<i>Olieslagmolens op de Oeter of Grote Beek (N.-O. Limburg)</i>	195-197	<i>Nogmaals de Mechelse uurwerkmaker Nikolaas de Beefe</i>	29
<i>Een omstreden "boterstatie" van de Diestse minderbroeders te Beringen (1683)</i>	89	THEUNINCK, Alfons	
<i>Sprokkelingen. [Ter inleiding]</i>	88	De laatste Westvlaamse olieslaggers op de praatstoel	146-157
		TYTGAT, Jean-Pierre	
		<i>Toen de cholera te Heverlee slachtoffers maakte</i>	92

<i>Die jeugd van tegenwoordig</i>	96
<i>Mijn kind is een kermisattractie</i> (Brussel, 1868)	90-91
<i>Milieubewust Brussel... 1825</i>	89
<i>Over schaliën van pijnbomen en hun vervoer</i>	95-96
UYTSEL, Alfons Van	
<i>Lierse uurwerkmakers</i>	29
VANHOUTTE, Herman	
<i>Olieslagmolens. Algemene inleiding</i>	114-120
VANNOPPEN, Henri	
<i>De koolzaadwinning en de</i> <i>olieslagmolens in Midden-Brabant</i>	131-142
VOS, Louis en GEVERS, Lieve	
<i>Historische schets van het georgani-</i> <i>seerde jeugdleven in Vlaanderen</i>	51-65
VUYST, Julien De	
<i>Antwerpse marktzanger bespot</i> <i>openbaar gezag van Putte (1779)</i>	12-19
WIN, Paul De	
<i>Straffe verhalen rond enkele bewaarde schand-</i> <i>palen</i>	2-6

BOEKBEoordelingen

L.D. : Lieven Denewet; J.G. : Jan Gerits; F.S. : Frans Sillis (†); L.S. : Luc Stockman.

Becker, P. en Smedt, P. De, <i>De Doode Bemde</i> (J.G.)	46
Bierkens, G., <i>De sigarenindustrie te Neerpelt</i> (J.G.)	44-45
Bollen, M., <i>Wilmarndonk. Herinneringen aan een</i> <i>verdwenen dorp</i> (J.G.)	110
Bosteels, K. e.a., <i>Kant uit het Dendermondse</i> (L.S.)	45
Buts, L. en E., <i>Van Immerseel, Bokhoven en Itegem</i> (J.G.)	42
Cuyvers, J., <i>De Gasthuishoeven te Wuustwezel.</i> <i>Bijdrage tot de geschiedenis van Wuustwezel</i> (J.G.)	45-46
Daemen, M., <i>Bibliografie van Opitter. Met een</i> <i>historische schets van het dorp en zijn bewoners</i> (J.G.)	111
Desmet, W., <i>Douane en smokkel in Menen. Over</i> <i>kommiezen en blauwers</i> (J.G.)	111-112

Heuvel, J. Van den en Janssens, A., <i>De dekenij</i> <i>Nevele</i> (J.G.)	47-48
Gerits, J. en Janssen, G., <i>Vlaanderen</i> (F.S.)	42-43
<i>Geleefde Tijd. Liber amicorum G.A.C. Van Vooren</i> (L.S.)	112
Hagens, H. <i>Wateroliemolens in het Twents-Duitse</i> <i>grensgebied</i> (L.D.)	199-200
Janssen, G. en Gerits, J., <i>Flandern</i> (F.S.)	42-43
Linden, R. Van der, <i>Eigentijdse straatbeelden</i> (F.S.)	48
Lowagie, J. en Hofkens, P., <i>50 jaar Kristus-</i> <i>Koning-Instituut</i> (J.G.)	112
Maestertius, J. en Dauwe, J., <i>Beschrijvinge vande</i> <i>Stadt ende Landt van Dendermonde</i> (L.S.)	48
Martens, M., <i>Pieter Blandelin (ca. 1410-1472) en</i> <i>Middelburg in Vlaanderen 1444-1994</i> (L.S.)	46
Pee, L. en Stroobants, A., <i>De O.-L.-Vrouwkerk te</i> <i>Dendermonde anders bekeken</i> (L.S.)	46-47
Spapen, J., <i>Het gehucht. Onze Lieve Vrouw van</i> <i>Smarten, 70 jaar. 1923-1993. Van gehucht tot</i> <i>parochie van toen !</i> (J.G.)	111
Stroobants, A. en Dangis, T., <i>Dendermonds tin</i> (L.S.)	47
Vries, O., <i>"Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal".</i> <i>De verdringing van het Fries als schrijftaal door</i> <i>het Nederlands (tot 1580)</i> (J.G.)	43-44
Warlop, E. en Meulemeester, J.L., <i>Oudenburg</i> <i>in de heraldiek</i> (J.G.)	44

RUBRIEKEN

Boekbeoordelingen	42-48, 110-112
Sprokkelingen	28-31, 88-98, 191-200
Van heem tot heem	32-34

De volksdevotionele verzameling van Alfons Claes en haar belang voor de heemkundige werking (J. Gerits), 33-34 - *Heemkundige Kring "Braem" van Elversele huldigde Maurits De Meyer (1895-1970)* (J. Gerits), 32 - *Heemkundige Kring van Malle nam Koetshuis in gebruik* (J. Gerits), 32-33.

ONZE STAM

BIJDRAGEN

ABEELE, Raf Van den <i>In memoriam Roger De Backer (1922-1993)</i>	98-99
GERITS, Jan <i>In memoriam Leopold Bergmans (1914-1993), konseruator Poldermuseum Lillo</i>	37-38
<i>In memoriam E.P. Philibert Coenen (1926-1993)</i>	100-102
<i>In memoriam Maurits Coornaert (1920-1993)</i>	38-39
<i>In memoriam Dominiek Cracco (1932-1993)</i>	105-107
<i>In memoriam August Deprez (1907-1993)</i>	102-104
<i>In memoriam dokter Jozef Franssens (1926-1993)</i>	104-105
<i>In memoriam E.P. Dagobert Gooren (1922-1993)</i>	34-35
<i>In memoriam Jos Rau (1907-1993)</i>	40-42
<i>In memoriam Jan Van der Zeyp (1910-1993)</i>	107-109
<i>In memoriam dr. Arthur Van Doorne (1908-1993)</i>	36-37
<i>In memoriam Jos Van Dyck (1912-1993), stichter- voorzitter Heemkundige Kring Grobbendonk</i>	39-40
GEZEL, Eddy <i>In memoriam Frans Stoelzaet (1927-1994)</i>	109-110
VUYST, Julien De <i>In memoriam Raymond De Mol (1928-1993)</i>	99-100

RUBRIEKEN

Ter nagedachtenis 35-42, 98-110

Nr. 2. Georganiseerd jeugdleven in Vlaanderen.
Samenstelling: Jan Gerits.
Nr. 3-4. Olieslagmolens. Samenstelling : Lieven
Denewet en Jan Gerits.

*Inhoud Ons Heem, 48, 1994 en Onze Stam, als bij-
lage bij Ons Heem, 49, 1995, nr. 1.*

Langendonck bracht jarenlang zijn verlof door te Relst, bij de smid, in de oude afspanning "Op het Santfliet", nu een mooie gerestaureerde 18de-eeuwse woning. Smid Louis Vanderlinden (1869-1934) had zijn smidse "Op het Sandvliet", naast de Molenbeek (36).

Ook in de grappen speelde de smid mee. Louis Swinkels vertelde het volgende verhaal : "Een jonge smid schreef op het uithangbord : "k Maak alles recht wast krom is". Een zeer oud vrouwtje liep zeer gebrekkig. Ze had toch het uithangbord opgemerkt en liep de smidse binnen. Ze vroeg : "Jan, zoudt gij mij ook nog kunnen rechtmaken?". "Ja, Treske" antwoordde Jan, "maar het probleem is of ik U nog "heet" genoeg kan stoken".

29. Romantiek rond de smidse

Op het einde van de 19de eeuw danste iedereen in Midden-Brabant de "Jan Smed". In Erps-Kwerps zong men dan : "Jan Smed, Jan Smed, het zal zijn broekske varen, Jan Smed zij hun werkhuis opgericht vlak bij elkaar, in de onmiddellijke nabijheid van het dorpscentrum. De smid zorgde voor de ring in de snuit van de varkens om het opwroeten van de stal en voordien van de straten te beletten. Hij kapte de staart van de veulens af. Hij was soms zelfs een "wonderdokter" voor paarden, vee en mensen, een combinatie van een "paardenmeester" en een "groenen dokter" (1). De veearts of paardenmeester noemde men volgens Louis Swinkels "den artist". In Geetbets had men "een artist" is meester in zijn bed". In Goetsenhoven-Meer zong men : "Jan Smed, Jan Smed, Het zal zijn kloten varen, Jan Smed, hij slaapt erbij in bed". De jongeren zongen liedjes zoals "Smidje in zijn smee" en "Paardje beslaan".

"Een smidje in zijn smisse

Die zong de hele dag

Zijn stemme klonk zo helder

Bij iedere hamerslag...".

In St.-Stevens-Woluwe had men zelfs een speciaal kapelletje in de Smisstraat. Het werd in 1960 gebouwd ter ere van St.-Elooi. Het heeft een hoefvormige deur.

Binnenin heeft men het aanbeeld van Frederik Stevens, de laatste smid van Woluwe opgesteld (37).

In Schotland, te Gretna Green, had men in de jaren '60 nog huwelijken, die in de smidse gesloten werden.

Er was ook de halfhooimarkt of de knechten- en meidenmarkt van Erps, die ontstaan was in de 17de eeuw rond de smidse van Jaspers in de Peperstraat en die stand hield tot in 1914.

30. De smid van het jaar 2000

Het aantal trekpaarden ging sterk achteruit. Het was gedaan met de Brabantse trekpaarden. Een statistiek van een smid uit Diest geeft dit duidelijk weer : in 1940 : 290 paarden beslagen; na de oorlog : 20 paarden per jaar beslagen.

In de steden verdwenen de paarden het snelst. Louis Swinkels, smid te Meer, gaf volgende verklaring : "Dat de paarden in de steden, zoals Tienen, het eerste en zo snel verdwenen, is niet alleen aan de auto te wijten. Een paard heeft de goede gewoonte om zijn mest altijd op een zelfde plaats te deponeren zowel in de stal, als op de weide, als op straat. Altijd voor hetzelfde huis in de stad lagen de mest en de urine. Dat bracht werk en stank mee. Men wenste geen brouwer, geen bakker, geen kolenhandelaar en geen melkboer met paarden meer. De trouwe klanten gingen noodgedwongen naar de handelaar met de auto. Ik zie nog altijd de tranen in de ogen van de brouwer, omdat hij zijn mooie wagen en zijn paarden, waarvan hij zoveel hield, moest wegdoen en zoveel geld moest geven voor een auto, omdat hij al teveel klanten had verloren".

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde alles snel. Louis Swinkels, smid te Goetsenhoven-Meer, vertelde het als volgt : "Na de oorlog veranderde alles. Er kwam overal werk. Er kwamen gezonde werkplaatsen en vooral men had om 5 uur gedaan. De fabrikanten en verdelers van landbouwmachines waren de eersten, die de zonen en gasten van de smeden aantrokken. De tractoren deden hun opgang en de paarden vielen weg.

(36) J. LAUWERS, *Geschiedenis van Berg, Buken, Kampenhout en Nederokkerzeel*, Heule, 1992, blz. 593-597.

(37) F. MAES en J. LAUWERS, *1000 jaar geschiedenis van Sint-Stevens-Woluwe*, 1973, blz. 63.

Vooral het electrisch lassen (aan te leren op 5 weken) verdrong het werk van de smeden aan het vuur. Massa's legermateriaal werd aangewend voor alle soorten vervoer. Het eerste slachtoffer was de wagenmaker. Alles werd van windbanden voorzien en de rest was plaat en ijzer. Hout was niet meer nodig voor een wagen. De smid bleef aan het vuur, maar de jongeren begonnen te lassen. De jongeren volgden vader niet meer op. Men richtte zich meer op een ijzerwinkel en de verkoop van landbouwmachines. Ik had de alleenverkoop hier en voor de omgeving van kachels. "Fobrux", Bekaert-draad, ploegen Hert en Butagaz. Het ene vulde het andere aan. Bij draad moest men binddraad en krammen hebben. Daarom heeft mijn bedrijf zo lang en goed gewerkt. De boer kon alles krijgen wat hij nodig had. Men warmt niet meer een ijzer om het daarna te plooiën. Men zaagt het in stukken, plaatst de stukken in de goede richting en last ze samen. Men moet daarvoor geen vakman zijn. Alleen een beetje kunnen lassen. Vele

boeren lassen nu alles zelf bij een breuk. De leertijd voor smid is 5 jaar, deze voor lasser 5 weken. De smid van het jaar 2000 is een lasser.

In de witloofstreek schakelde men over naar nieuw materiaal voor de witloofteelt, zoals thermosifons, kaders enz. Naast de "warme" smid kreeg men ook de "koude" smid, die zonder vuur werkte.

Vanaf 1958 drong de ruitersport door via Landelijke Ruitery (boerenbond). Er was opnieuw werk voor de hoefsmeden. Het aantal leerlingen van de smedenschool te Kuregem evolueerde als volgt : in 1952 : 10 leerlingen; in 1974 : 285 leerlingen. De verklaring is duidelijk. De ruitersport werd gedemocratiseerd en men kreeg looppaarden. Verschillende mensen deden het beslaan van paarden als bijverdienste. De paarden werden niet meer in de "travoille" beslagen, maar in de hand, thuis bij de ruiter. Andere tijden, andere gewoonten, ook voor de smederijen in Brabant.

Erps-Kwerps.

H. Vannoppen.

DE BOEDELLIJST VAN ADRIAAN DE NAYERE (†1623), PASTOOR TE MOLLEM

In 1596 werd Adriaan de Nayere pastoor van Mollem. Wegens gebrek aan priesters ingevolge de tachtigjarige godsdienstoorlogen, werd hem dan ook de bediening van de kleine buurtparochies van Kobbegem en Bollebeek opgedragen. De laatstgenoemde dorpjes bediende hij slechts tot 1602.

Over zijn leven vóór zijn benoeming tot pastoor van Mollem is zeer weinig

gekend. Hij stamde naar alle waarschijnlijkheid uit Bogaarden, een dorpje in het Pajottenland. Dat blijkt uit zijn testament, dat hij tijdens zijn ziekte, in september 1623, liet opstellen. Hij stichtte daarin voor zijn zielezaligheid een eeuwigdurend jaargetijde, dat in Bogaarden moest opgedragen worden. Hij stipuleerde daarbij dat op de dag van het jaargetijde aan elke arme van Bogaarden twee

witte broden, elk ter waarde van een halve stuiver zouden uitgedeeld worden. Zijn vele eigendommen lagen in Bogaarden en in het naburige Heikruis. Hij lijkt een welstellende boerenzoon te zijn geweest. Het pachthof van de familie lag waarschijnlijk bij de grens van Heikruis.

Bij zijn dood, in 1623, was geen sprake meer van broers en zusters. Men treft ook geen namgenoot "de Nayere" onder de erfgenamen aan. Er is wel sprake van neven en nichten, misschien kinderen van zijn zusters. Volgende families kregen een legaat in de erfenisakte : Peeter en Niklaas Brabant; Jan Walraevens, zoon van Jois; Peeter Bassijn, gehuwd met Anna Vlemincx, en hun dochters Jenneken en Adriaanken.

De laatstgenoemde familie lag in de bovenste schuif van de pastoor. Dit blijkt reeds uit de lieflijke verkleiningswoordjes. Enneken Vlemincx en haar dochter Jenneken, gehuwd met Joos Coppens, de Jonge, ingesetene van Mollem, ontvangen het grootste deel van de inboedel van de pastoor : *wijl sy hem in sijn leven en sieckte soo getrouwelijck hebben gedient*. Jenneken en haar echtgenoot, Joos Coppens, woonden bij de pastoor in. Als tegenprestatie voor die erfenisgoederen moesten Enneken en Jenneken zorgen voor een *eerlijcken uyтваert* in de kerk van Mollem en voor het leggen van een passende zerk met tekst op zijn graf. Enneken en Jenneken hebben deze testamentaire schikking trouw uitgevoerd. Nu nog bevindt zich achteraan in de kerk van Mollem deze grafsteen met opschrift : *Hier leyt begraven Heer Adriaen De Nayere, pastoir van dese prochie van Mollem, die sterft 21 octobris 1623. Bidt voor de siele*.

We schreven dat Joos Coppens, met zijn huisvrouw Jenneken Bassijn, bij de pastoor inwoonden. Ze hadden kleine kinderen, want deze werden bedacht tegen de dag dat ze in het huwelijk zouden treden. In de boedellijst van de pastoor is uitdrukkelijk sprake van een kist of koffer, waarin zich de kleren van Jenneken en Joos bevonden. Het testament van de pastoor dagtekent van 26 september 1623. De inventaris van de roerende goederen van de pastoor dateert van

zijn sterfdag, 21 oktober 1623. De landdeken van Aalst, tevens pastoor van Asse, beval dan onmiddellijk in het sterfhuis een inventaris van de inboedel op te stellen. Getuigen bij het opmaken van de inventaris waren Joos Duericx en Guillam van der Sijpe. Hierbij waren ook aanwezig Niklaas Coppins, executeur van het testament van de pastoor, en Jenneken Bassijn, die de notaris en zijn getuigen wegwijs kon maken in het huis.

Wie belang stelt in de volkshuisraad van Vlaanderen vindt in deze inventaris voer voor zijn leergierigheid. Taalkundigen kunnen er heel wat woorden uit rapen. We hebben de indruk, dat deze inventaris sterk Brabants gekleurd is. Wie van een stukje antiek houdt, kan ervan water-tanden!

Enkele woorden van de inventaris konden we niet met zekerheid ontcijferen, terwijl de betekenis van enkele woorden ons ontging. We duiden die problemen aan met een vraagteken. De benamingen van al het gerief van de pastoor kunnen bij mensen van een oudere landelijke generatie beelden uit hun jeugd oproepen. Het is echter niet zeker, dat die jeugdbeelden overeenstemmen met de genoteerde voorwerpen uit de 16de eeuw. De pastoor stierf in 1623. Heel wat van zijn gerief stamde zeker uit de 16de eeuw. Zo vinden we in de inventaris het woord hespenketel. Wie de afbeelding van zulke ketel opzoekt in het meesterlijke werk *Volkshuisraad in Vlaanderen*, van J. Weyns zal wel eens mompelen : "Zo had ik me die ketel niet voorgesteld". We zijn ervan overtuigd dat onderlegde heemkundigen onze toelichting in de noten kunnen aanvullen en eventueel verbeteren. Wellicht kunnen zij ook een verklaring geven van de woorden, waarvan de betekenis ons ontsnapt.

* * *

De woning was geen eigendom van de pastoor. In het testament wordt ze dan ook aan niemand toegewezen. In het verslag van de landdeken uit 1595 lezen we dat de pastorie van Mollem was afgebrand. Pastoor De Nayere

woonde waarschijnlijk in een boerderij, dat aan de kerk behoorde of dat hij huurde. De toenmalige pastoor van Asse, Arnold de Berck (1594-1604), een tijdgenoot van pastoor De Nayere, verkeerde in hetzelfde geval. De landdeken schudde het hoofd, omdat deze degelijke pastoor in een boerenhuisje tussen de boeren, verwijderd van de kerk, woonde.

Onze huisvrouwen, die thans in fijn verzorgde livings wonen, zullen bij het lezen van deze inventaris wel eens glimlachen : Wat een rommelkot! De woonst van de pastoor was wel geen "stalleke van Bethlehem", maar een herenhuis of villa was zij ook niet!

De verschillende meubelen, kleren, huishoudelijk gerief enz. noteren we volgens de plaatsen, waar ze gevonden werden. Omwille van de leesbaarheid en overzichtelijkheid plaatsen we in de inventaris tussentitels. We merken in de tekst op dat de notaris geen vaste schrijfwijze had voor heel wat woorden. Hij schreef zowel *flauwijn* als *fluwijn*. Onder elke paragraaf plaatsen we verklarende noten, waarin woorden worden verklaard, waarvan de betekenis niet onmiddellijk duidelijk is.

In het voorhuis

Op de voorvloer (1) bevonden een lange witte taefele (2), sonder scraegen (3). Item noch een corte witte taefel metten voet (4). Item twee houkens (5), met een wascuyp. Eenen vleeschblock (6). Item een quaet cuypken (7). Item een witte scabellebanck (8). Item twee vaetspuel kuypen (9), een vleeschcuype, een moilde mette tems (10).

Noten :

- (1) *Voorvloer* = voorhuis, voorste gedeelte van de woning.
- (2) *Witte taefele* duidt niet op wit geschilderde tafel, maar op een tafel in wit of zacht hout, bijv. van linde, in tegenstelling met hard hout, bijv. eik dat wel een schrijnhout genoemd wordt. Men lette er op, dat heel wat bijvoeglijke bepalingen in de inventaris gericht zijn op de waardebepaling van de voorwerpen, zoals *quaet* (=slecht), *vuyl*, *half sleet* enz.
- (3) *Sonder scraegen* = ofwel een tafel op poten of slechts een tafelblad.
- (4) *Voet* = onderstel, onderstuk.

(5) *Houkens* = waarschijnlijk kleine vaten.

(6) *Vleeschblock* = zwaar blok hout, op poten rustend, waarop men na het slachten het vlees uiteenkaapt.

(7) *Quaet* = slecht, versleten.

(8) *Witte scabellebanck* = lage zitbank uit zacht hout.

(9) *Vaetspuel kuypen* zijn waarschijnlijk geen afwaskuipen maar kuipen, waarin de spoeling, de etensresten, het varkensvoeder wordt gestort.

(10) *Moilde mette tems* = bakkerstrog, met teems of zeef. Dit woord hoort men nog in de streek van Asse.

In de kleerkast

In de camere (1) bevonden een cleerscrappraye (2), met vier deuren. In de MIDDELSTE duer in lijnwaet, twee paer ghewerde (3) slaepplaeckens seer goet (4). Item noch een paer ghewerde slaepplaeckens halve sleet. Item een lanck fijn vlassen servietten (5) ammelaecken (6). Item noch een grauw servietten amelaecken halve sleet. Twee handwelen serviet (7). Twee flauwijn (8) tot oorcussens. Twee servietten, vier manshemden. Item in DONDERDSTE duer is bevonden in den eersten een quaet manshemd. In een van de OPPERSTE dueren is bevonden een priester-mutse (9), in gelde negen stucken van achtenveertich stuyvers tstück = 21 rg. 12 st. (10), een vuyl serviette, eenen swerten tassen riem (11) eenen seyen (12) ghebreydden riem, eenen schrijfboeck daerin bij de hant van mijnheer de pastoor diversche dingen ingeschreven waeren sijn saecken aengaande. Item diversche missiven (13). Item in de VIERDE duer sijn bevonden een paer serviette laecken ondercoussens (14), eenen suyckerpot, een wijnpottteken met eenen tinnen lepele ende een wijnflesken ende twee gleyen (15) salffpotttekens.

Noten :

- (1) *Camere* is de woonkamer, die men van uit het voorhuis betreedt.
- (2) *Cleerscrappraye* = kleerkast. We plaatsen de vier deuren van die kleerkast in hoofdletters.
- (3) *Ghewerde* ??
- (4) *Seer goet* en verder *halve sleet* dienen om de waarde van de slaaplakens te bepalen.
- (5) *Servietten* is een opmerkelijk woord. Het komt tientallen keren voor, soms als bijvoeglijk naamwoord, soms als zelfstandig naamwoord. Eénmaal vinden we de benaming *serviet*. Het is duidelijk dat men er niet simpel een eetsers-

vet mag in zien. Het duidt op een doek in linnen of lijnwaad geweven. Het linnen is hier uit vlas (*vlassen*) als grondstof gemaakt. Wanneer het als zelfstandig naamwoord voorkomt, duidt het op een linnen doek, kleiner dan een tafellaken. Men houde deze verklaring voor ogen, waar men verder *serviette* ontmoet.

(6) *Ammelaecken* = tafellaken. Men hoort dat verouderde woord nog in de streek van Asse.

(7) *Hantdwelen serviet* = linnen handdoeken. *Dwele* = dwaal.

(8) *Flauwijnen* = hoofdpeluw, in Asse nog "fluwijn" genoemd.

(9) *Priestermutse* = hoofddekse van een priester.

(10) *De stucken*, waarvan hier sprake, zijn stapels van 48 stuivers. Samen zou dit de som moeten vormen van 21 Rijns gulden en 12 stuivers.

(11) *Een swerten tassen riem* = een riem om een tas, zak of buidel (tassen) te binden.

(12) *Een seyen ghebreyden riem* = een zijde gebreide riem.

(13) *Missiven* = brieven.

(14) *Serviette laecken ondercoussens* = onderkousen op het blote been gedragen, waar men bovenkousen overheen trekt. *Serviette laecken?* Welke stof is dit? Laken betekent niet alleen wollen stof maar in het Vlaams kan het ook linnen stof betekenen.

(15) *Gleyen* = geglazuurd.

Op de kleerkast

Op de selve scrappraye was ghespreyt een serviette dwele (1), met roet ghesteken vleck daerop (2). Eenen swerten goeden vilten hoet met ermesijn ghevoyert (3) ende met eenen seyen hoetband daeraen (4). Aen de selve scrappraye hinck eenen kapstock ende daerop hingen eenen swert laeckenen tabbaert ende eenen witten tabbaert (5).

Noten :

(1) *Serviette dwele* = linnen dwaal of doek.

(2) *Met roet ghesteken* = geborduurde vlek van rode kleur.

(3) *Met ermesijn ghevoyert* = met hermelijn gevoerd.

(4) *Een seyen hoetband* = een zijden band voor rond de hoed.

(5) *Tabbaert* = een lang ahangend overkleed, soms nachtkleed. Zie verder deze vermelding dubbel genoteerd.

Verder in de woonkamer

Item in de selve kaemer waeren drij schrijnhouten schabelen (1), een rond taefelken. Een schrijnhouten koetse (2) staende ter sijden de schouwe (3)

sonder bedde (4). Item naest de achterdeure, een schrijnhouten koetse met een bedde daerop, met sijn slaep-laeckens, hootpeluwe, tappijt (5), sargie (6), met sijn behancksel (7) ende een voetbanck daeronder aen. Item daerop noch een coleur laecken nacht tabbaert (8). Item op de selve koetse hinck eenen lichten laecken carsack ende eenen langen wit laecken karsack (9). Op den voorschreven kapstock hingen twee swerte tabbaerts eenen laecken ende eenen swerten lichten tabbaert. Nihil hu quia ante (10).

Noten :

(1) *Schabelen* = lage zitbanken.

(2) *Koetse* = bedstede, gemaakt uit schrijnhout, d.w.z. bewerkt, geschaafd, gepolijst hout, meestal hard hout.

(3) *De schouwe of haard* duidt er op dat men in dit primitieve boerderijtje niet te doen had met een rookhuis met rookgat, waar midden in de kamer werd gestookt.

(4) *Bedde* = beddezak gevuld met strooi, kaf, wol, haar ...

(5) *Tappijt*, op het bed, is geen vloerkleed, maar veeleer een soort deken uit speciale stof geweven.

(6) *Sargie* = deken.

(7) *Behancksel* = draperie, die op de houten stijlen van de bedstede hing en die men kon toetrekken om daaronder rustig te slapen. Een soort baldakijnbed.

(8) *Coleur laecken nachttabbaert* = een gekleurd, licht, lang nachtkleed.

(9) *Carsack* = lange jas, met brede mouwen. Het woord leeft voort in "kazak".

(10) Het Latijns zinnetje betekent : "Niets hiervan omdat het te voren werd vermeld". Dus een vergissing van de schrijver.

Afbeeldingen

In de woonkamer bevonden zich volgende afbeeldingen : Naest het venster van den hof hinck een glaesebert, sonder glaesen (1), daeronder stonden twee olieerven schilderij-kens deen een sint Anne ende dander eenen Salvator met sijn cruys toonende opene wonden (2). Daerboven hinck een waterverwe S. Catarina de Senis (3). Aen de coetse naest de schouwe hinck een waterverwe crucifix (4). Aen de koetse naest de hoff hinck een waterverwen Ecce Homo (5). Boven de achterdeure stont een kasken in schrijnhout, daerinne de Doot (6). Item drij beldekens in crijt (7).

Wij voegen bij deze afbeeldingen : Boven de bank in de kuecken een waeterverwen schilderije geheete de Patientie (8).

Noten :

- (1) *Het glaesebert sonder gelaesen* is geen afbeelding, maar lijkt een houten lijst rond een houten bert of plank, waarin onder glas een afbeelding kon gestoken worden.
- (2) *Salvator* = Verlosser. Hier Christus, voorgesteld met zijn open wonden en in zijn armen het kruis.
- (3) *Catarina de Senis* = Catarina van Siëna.
- (4) Het *crucifix* stelt een gekruisigde Christus voor.
- (5) *Ecce Homo* stelt een met doornen gekroond hoofd van Christus voor, naar het gekende woord van Pilatus : *Ecce Homo* (=Ziehier de Mens).
- (6) Het *kasken met de Doot* is een "kapelletje", waarin "Pietje de Dood" wordt voorgesteld in de vorm van een skelet, met zeis in de hand.
- (7) De *beldekens in crijt* = plaasteren beeldjes.
- (8) De *Patientie* is geen voorstelling van de deugd van geduld, maar van de Lijdende Christus (*pati*=lijden).

Boeken

Pastoor Adriaan de Nayerre bezat ongeveer 23 boeken, met pastorale inslag. De meeste zijn opgesteld in het Latijn, enkele in de volkstaal het Dutsch of Ditsch. Geen enkel boek in het Frans. Men vindt tussen die boeken geen literaire werken. De invloed van de tijdsomstandigheden is merkbaar in de titels. De spanningen tussen Rooms en protestants vindt men in de Vlaamse titels terug : *Kettersche Spinnecoppen* en *Beraet wat geloove men behoort te aenveerden*.

In het bert boven de spinde bevonden dese boecken (1). Eenen swerten boeck in folio (2) continens sermones et homelias diversorum auctorum (3). Een Vita Christi in folio (4). Een franchijnen sermoenenboeck in folio wesende in 't latijn metter hant geschreven (5). Thien latijnsche boecken Agr..... met eenen quaeden ouden brevier (6). Eenen Roomschen brevier. Eenen Dutschen boeck in octavo (7) gheintituleert : *Kettersche Spinnecoppen*. Eenen Dutschen boeck in folio gheintituleert : *Catholijcke Sermoenen*. Eene Ditschen boeck in quarto gheintituleert : *Vijftich Meditatie op de Passio Christi* (8). Noch eenen in quarto gheintituleert :

Beraet wat geloove men behoort te aenveerden. De erfgenaemen seggen noch te weten te wesen in handen van Heer Gillis, Heer pastoor aldaer eenen Dutschen bijbel (9). Noch een mandeken met diversche "dictata" ende slechte "bullen" om "peperhuysen" te maecken (10).

Noten :

- (1) *Bert* = plank; *spinde* = provisiekast
- (2) *In folio* = in groot formaat
- (3) Vertaling : sermoenen en preken van verschillende auteurs bevattend.
- (4) Een leven van Christus, in groot formaat.
- (5) *Een franchijnen* = perkamenten handschrift.
- (6) Het afgekorte woord *Agr.* kunnen we niet uitleggen. Misschien de auteur Agricola van de tien Latijnse boeken, die de dogmatische, morele, liturgische boeken lijken te zijn, welke men toen in de meeste bibliotheken van priesters vond.
- (7) *Dutsch en Ditsch* = Vlaams; in *octavo* is een boekformaat, waarvan het vel papier in acht is gevouwen, zodat het 16 bladzijden bevat.
- (8) Het boek van de *Passio Christi* (=Lijden van Christus) is in quarto-formaat gedrukt, d.w.z. een vel papier in vier gevouwen, zodat het 8 bladzijden bevat.
- (9) De bijbel in handen van Heer Gillis, d.w.z. in handen van Gillis van Schoonenbergh. Deze priester werd in 1622 tot kapelaan benoemd in Mollem. Waarschijnlijk bediende hij tijdens de langdurige ziekte van pastoor Adriaan de Nayerre Mollem. In hoeverre hij tot pastoor benoemd was, weten we niet. Later, in 1638, treffen we hem aan als pastoor in de kleine naburige parochies van Bollebeek en Kobbegem.
- (10) Het *mandeken* is een soort archiefmand, waarin de *dictata* (=beschreven papieren, brieven) bewaard werden. Gelet op het woord *dictata*, zou bullen op oorkonden moeten terugslaan, maar wat *peperhuysen* uit die bullen gemaakt betekent, weten we niet.

Nog meer in de woonkamer

Noch eenen schotelrinck (1). Item een quaeden inckkoker, item een wit houten lesseneerken, item in tmiddel de kaemer lach voor de schouw een slaepsele (2) van witbert daerop een nieuwt bedde metten hootpeluwe, slaepplaeckens ende een roode spaensche sargie (3). Item drij oorkussenen met een kinderkussken elck met sijn fluwijne (4). Item twee sittekussenen. Item eenen quaden Spaenschen stoel (5). Item eenen peerleren stoel (6). Item een houten vrouwenstoel (7) met een leene (8) aen. Noch een scoucleet hangende voor de schouwe (9). Een ijseren tange (10) een vierschup-

pe (11) ende twee brandeleers (12).

Noten :

- (1) *Schotelrinck* = rek waarop men schotels en borden plaatst.
- (2) *Slaepsele* is waarschijnlijk, gelet op de toebehoorten, een lag noodbed, soms met vouwbaar onderstel. Gewoonlijk vindt men hiervoor *slaepesel*. Zulk bed kan gemakkelijk verwijderd worden, vermits het maar uit één plank bestaat.
- (3) *Spaensche sargie* = Spaanse deken. Een speciaal geweven deken, zoals men die uit Spanje invoerde. Invloed van Spanje op de Spaanse Nederlanden!
- (4) *Fluwijne* = hoofdpeluw.
- (5) Een *Spaenschen stoel* = is een stoel met lederezen zitsel.
- (6) *Eenen peerleren stoel* = waarschijnlijk een stoel, vervaardigd uit hout van een perelaar. Verder vindt men een *kerseleeren stoel*.
- (7) Een *vrouwenstoel* is lager van zit dan een mannenstoel.
- (8) *Leene* = leuning.
- (9) Het *scoucleet* (schouwkleed) bedekte als sie-raad de bovenbalk van de haard. Het hing soms dieper af om gemakkelijker de rook in het schouwgat op te vangen.
- (10) De *ijseren tanghe* (ijzeren tang) diende om houtskool uit de haard te nemen.
- (11) De *vierschuppe* is een schup om brandende houtskool naar een andere brandhaard over te brengen. Ook gebruikt om de as uit de haard te scheppen.
- (12) *Brandeleer* = brandijzers waarop men in de haard de kookpotten plaatste.

In de keuken

In de kuecken sijn bevonden op den hanck (1) 23 tinne schotelen onder groot en cleyn, 18 tinne tailliooren (2), ses commekens, seven tinnen lepels, drij tinnen soutvaeten, ende oock een quaet soutvat, twee tinnen pispotten, eenen tinnen mostaertpot (3). Twee eeren kandeleers (4), twee groote ketels met eenen hespketel (5) eenen potketel (6), twee cleyne ketelkens ende eenen aecker (7), een suypenpanneken (8), twee ijseren potten, twee ijseren cassaertpannen (9), twee ijseren braetpannen, een vispaen (10), eenen ijseren lepel, drij ijseren pot-decksels, twee ijseren lichtvaeten (11), eenen melckeemer ende eenen borreemer (12). Een ijseren latte, twee haelen (13), eenen rooster, eenen pot heys (14), eenen hus (15) ende eenen coneffoir (16). Ses in ghetale steynen drinckpotten, cleyn ende groot. Aen de schouwe een wit scutselken (17). Een wijmen stoel, een kerseleeren

stoel (18), twee houten vrouwenstoelen(19).

Noten :

- (1) *Hanck* = rek, waarop men iets plaatst of hangt.
- (2) *Tailliooren* = borden, eetborden. Schotels of schalen dienen om bijv. spijzen op te leggen en op te dienen.
- (3) Wat was er in de pastorie veel tinnen gerief!
- (4) *Eeren* = koperen.
- (5) De hespketel heeft in het boek *Volkshuisraad in Vlaanderen* van J. Weyns de vorm van een hesp.
- (6) *Potketel* = etenspot.
- (7) *Aecker* = emmer, meestal in metaal.
- (8) *Suypenpanneken* = waarschijnlijk een papkannetje.
- (9) *Cassaertpannen* = pannen, die vooral gebruikt werden om eieren te bakken.
- (10) *Vispaen* = schuimspaan.
- (11) *Lichtvaeten* = vaatjes, gevuld met olie, waarin een pit, te onderscheiden van de verder op vermelde *lanteern*, die een gesloten geheel vormt en waarin men gewoonlijk een kaars plaatste.
- (12) *Borreemer* = gewoonlijk in hout, met ijzeren banden beslagen, om water uit de open water- of borreput te scheppen.
- (13) *Haelen* = ketelhaken in de schoorsteen, waaraan de kookketels werden gehangen.
- (14) *Pot heys* = handvat om bijv. kookketels op te heffen.
- (15) *Hus* (?) = misschien een unster, weegtoestel met ongelijke armen, ook Romeinse balans geheten.
- (16) *Coneffoir* = komfoor, vaak met gloeiende houtskool gevuld.
- (17) *Scutselken* = geplaatst bij de schouw lijkt dit wel een scherm tegen de warmte of tegen de tocht.
- (18) *Kerseleeren stoel* = stoel gemaakt uit kerselaren hout. Zie hierboven : *peerleren stoel*.
- (19) *Twee vrouwenstoelen* = twee stoelen met lager zitvlak.

Verder in de keuken

Noch een schrijnhouten schabellebanck (1), een witte scappraye (2), met twee duerkens. Op de watersteen (3) stont naegelvast een witte koetse, met een bedde daerop met sijnen hootpeluwe, sargie ende slaep-laeckens (4). Een schrijnhouten kiste (5), met een slot op, met daerinne wesende voorts gevult mette vrouwen ende manscleeren, dienende totten lijve van Joos Coppens en sijner huysvrouw Jenneken voorschreven (6). Op de eetschrapraye (7) een vuyl servet, vier drinckgelaesen, een handdwele (8) hangende aen eenen rolle stock (9). Achter de kueckendeure, een paer manschoenen. Een en ouden

lanteerne, mercktkorff, een haute soutvat, eenen meelsack (10).

Noten :

- (1) *Schrijnhouten schabellebanck* = zitbank uit hard hout.
- (2) *Een witte scappraye* = een kast uit zacht hout.
- (3) *Watersteen* = gootsteen.
- (4) Opmerkelijk hoeveel koetsen en bedden in woonkamer en keuken stonden. Minstens drie slaapgelegenheden in de woonkamer en nu nog een in de keuken. Het bed, met *behancksel* of draperie, was waarschijnlijk voor pastoor De Nayerre bestemd.
- (5) *Een schrijnhouten kiste* = een koffer uit hard hout.
- (6) Bovenstaande kiste of koffer wijst er op, dat Joos Coppen en Jenneken Bassijn bij de pastoor inwoonden.
- (7) *Eetschrappraye* = kast waarin spijs en drank wordt bewaard.
- (8) *Handdwele* = handdoek.
- (9) *Rolle stock* = de handdoek hing op een stok. Hij was rond die stok gewonden en gesloten. Men rolde hem naar beneden om de handen te reinigen.
- (10) *Lanteerne* = een draaglicht, afgeschermd tegen wind en tegen brandgevaar. In die jaren stond er een kaars in. Dus verschil met vorige *lichtvneten*.

Op de zolder

De zolder was verdeeld in een voorste, middelste en achterste zolder. Opmerkelijk is de vermelding van spinden. Dit lijken hier gezien het gerief dat ze bevatten geen provisiekasten, maar een afgesloten ruimte op de zolder.

Op den ACHTERSTEN zolder zijn bevonden eenen hoop cleyne appelen, een quay moilde (1), een spinnewiel. Omtrent vier susteren geersten mout (2) ende omtrent eenen suster terwen, omtrent eenen suster geersten, den coren...(3). Op de MIDDELSTE zolder en de VOORSTE zolder twee hoopen ghedrooghde hoppe (4), tsaemen omtrent de twelffhondert (5). In de MELCKSPINDE, een kuyp boters ende twee hespen. In een ander SPINDE (6), een botervat, eenen hop geler (7), een houten serviettepresse (8). Een priestersriem, een waeffelijser, een swerte bombesijnen broeck (9). Vier vuyl manshemden, twee paer vuyl slaepplaeckens, een schele met een ijseren bout diende tot een vleeschkuype (10).

Noten :

- (1) *Een quay moilde* = een versleten bakkers-trog.
- (2) *Geersten mout* = geweekte, gekiemde, gedroogde gerstenmout.
- (3) *Den coren...* (?) = moeilijk te ontcijferen woord.
- (4) *Ghedrooghde hoppe* duidt niet op de hopperanken in hun geheel en ook niet op de afzonderlijke bel, maar op de hoppebel, de gehele bellerist.
- (5) *Twelffhondert* wijst op 1200 risten bellehop.
- (6) De *spinden* zijn hier geen provisiekasten, maar afgesloten bergplaatsen op zolder.
- (7) *Hop geler* (?). Misschien heeft dit woord iets met hop te maken.
- (8) *Serviettepresse* = pers om lijnwaad of linnen te persen.
- (9) *Bombesijnen broeck* = broek uit een weefsel met zijden keper of ketting en andere inslag.
- (10) *Mout, bellehop*, verder brouwketels en hopstaken wijzen er op dat bij de pastoor, zoals op de meeste grotere pachthoven, bier werd gebrouwd.

In de schuur

In de schure bevonden eenen tasch terwen (1) hebbende onder omtrent seven off acht tierlingen (2) coorens, commende de heelen tassche voorschreven omtrent tot aen den worm (3) in den v...den.vijlaert (4). In de hoochde loopende, in de breedte tot halfwegen de schuere tot soo tot achter tegen de gevel (5).

Noten :

- (1) *Tasch* = stapel, hoop.
- (2) *Tierling* = meestal "tienling" geschreven, bestaat uit tien schoven. De tarwe ligt dus boven de rogge gestapeld. In Brabant gebruikt men nu nog voor rogge het woord koren.
- (3) *Worm* = de balk van de schuur, waarop de spanten zijn gehecht. Het kan ook zoldering betekenen.
- (4) *In den v...den.vijlaert*. We konden dit woord niet ontcijferen.
- (5) De notaris lijkt moeite gehad te hebben om dit alles te beschrijven.

In de stallen

In de koestal twee melckoyen eenen schelff hoys daerboven (1) Een vet vercken int verckenskot (2). Item in de nast (3), twee braucuypen, drij houwen (4), een wasch kuyp, eenen duts (5) van omtrent een tonne nats. Item een losen boden (6), met een quay suyckmande (7), met eenen rieck ende buyse.

Item achter thuyt in thouthuys bevonden omtrent een hondert eyc-ken mutsaerts (9). In de hoplochtinck alles in hopstaecken omtrent 1500 staecken (10).

Noten :

(1) *Schelff* = plankenschot, waarvan de planken niet aaneensluiten. Daarachter hooi als voerdr voor de koeien.

(2) De vermelding van een *vet* varken duidt op een slachtrijp varken. Een mager varken moet nog een jaar aan de voederbak staan.

(3) *Nast* of *ast* en *eest* = droogoven, maar ook een droogplaats.

(4) *Houwen* = kleinere kuipen ofwel hakken om de grond te bewerken.

(5) *Duts*, ook *duytisch* geschreven, is een grote ketel.

(6) *Losen boden* (?).

(7) *Suyckmande* = waarschijnlijk stuikmand.

(8) *Houthuys* = berghuis voor het brandhout.

(9) *Mutsaerts* = mutsaerden, nu nog gebruikt in Brabant voor bussels hout.

Mutsaard duidt gewoonlijk op hout van dikkere takken, terwijl *wisse* verwijst naar gekloven hout en *hetsel* op rijshout.

(10) De ruimte waar men hop kweekte noemde men *lochten* of *lochtinck*. 1500 *staecken* duidt op een kleinere aanplanting.

Buitenshuis

In der kercken van Molhem bevonden een schrijnhouten cleerschap-praye toebehoorende aen den pastoor en daerinne ses tinne tailliooren, een cofferken met diversche beenen pater nosterkens (1) en daerinne noch eenen Latijnschen brieff concernerende de collatie (2) van de pastorije van Molhem. Noch een oudt gout ghewicht (3), twee lijnwaeten overrocken (4) en een quay priestermtuse.

Verclaren Joos Coppens ende Jenneken sijn huysvrouwe daer staet

een schrijnhouten kiste (5) te Brussel in tbeginnhof, ten huysse van seker beginnken, hun selve toebehoorende waerin sij vercleren des testateurs brieven te wesen in twee doosen ende een paer slaepplaeckens sonder iet meer dat den voorschreven heere soude mogen aengaen (6).

Noten :

(1) *beenen pater nosterkens* = rozenkrans, waarvan de kralen uit been zijn gemaakt.

(2) *Collatie*. Deze brief bevat de tekst van de toewijzing van de pastorie van Mollem en de voorwaarden hierbij gesteld.

(3) *Gout ghewicht* = is een gewicht om goud te wegen.

(4) *Overrocken* zijn waarschijnlijk liturgische gewaden. Een overkleed dat tot aan het middel reikt en dat men vroeger superplie noemde?

(5) *Kiste* = koffer.

(6) Deze kist in het beginnhof lijkt er op te wijzen dat de pastoor in een bepaald jaar onderdook in Brussel om te ontkomen aan de gevaren van de tachtigjarige oorlog. In die jaren doken ook de pastoors van Merchtem, Kobbegem en Asse in een stad onder.

Tussen de hier beschreven inboedel heeft pastoor Adriaan de Nayerre 27 jaar geleefd. Zijn woonst zegt weinig over zijn pastoorschap. Hij behoorde tot de nieuwe generatie van priesters, die in de geest van het concilie van Trente nieuwe gestalte gaven aan de kerk. Zijn landdeken, Hendrik Calenus getuigde in 1616 in zijn verslag aan het aartsbisdom : "Hoewel niet geleerd, staat hij vroom tussen zijn kudde en is hij voorbeeldig in zijn optreden en omgang".

Asse

J. Spanhove m.s.c.

HEEMKUNDE EN SCHILDERKUNST IN BRABANT

De beeldende kunst is één van de vele toegangspoorten om op zoek te gaan naar de kulturele identiteit van een bevolkingsgroep. Verschillende heemkundige kringen in Vlaanderen hebben dat begrepen, want met dat gegeven voor ogen werden de jongste tijd heel wat tentoonstellingen over kunstenaars, meer bepaald schilders, uit eigen heem ingericht. In Brabant pakten de heemkundige verenigingen van o.a. Aarschot, Asse, Averbode, Grimbergen en Haacht uit met dergelijke manifestaties, die telkens een licht wierpen op diverse aspecten van het eigen heem. De exposities waren - behalve op het artistieke vlak - niet alleen belangrijk voor het ikonografisch onderzoek, waar ze gebouwen, straatbeelden en dorps- of stadsgezichten toonden, maar ook op het vlak van de leefgewoonten van de bewoners, hun klederdrachten en hun huisinrichting. De tentoonstellingen gingen doorgaans gepaard met passende publikaties, die als naslagwerken een blijvende documentaire waarde hebben. Enkele opvallende exposities van heemgebonden schilderkunst, die door Brabantse heemkundige kringen werden gehouden, laten we hier aan bod komen.

1. Aarschotse kunstschilders aan de eer

De Oostbrabantse stad Aarschot heeft binnen haar muren verschillende markante kunstschilders zien geboren worden. De Aarschotse Kring voor Heemkunde, die al geruime tijd ijverig het kulturhistorische patrimonium van de stad en haar omgeving bestudeert en geregeld in tentoonstellingen bekend maakt, heeft al veel belangstelling getoond voor het leven en het werk van schilderende stadsgenoten. Ter illustratie worden hier enkele voorbeelden toegelicht.

a) Pieter-Jozef Verhaghen (1728-1811)

Van 13 tot 22 oktober 1978 pakte de kring uit met een tentoonstelling rond de 18de-eeuwse historieschilder Pieter-Jozef Verhaghen, die op 19 maart 1728 als tweede zoon van Willem Verhaghen en Anna-Magdalena Verstreken in Aarschot, in

Pieter-Jozef Verhaghen (1728-1811)

"De kleynen Moriaen" werd geboren. Na enkele jaren als leergast werkzaam te zijn geweest bij Jan-Baptist van den Kerckhoven, een weinig getalenteerde Antwerpse schilder, die o.a. schilder- en restauratiewerken uitvoerde voor de abdij van Averbode en de nabijgelegen parochiekerk van Testelt, ging de jonge Verhaghen in oktober 1744 in de leer bij de Antwerpse kunstschilder Balthasar Beschey (1708-1776). Hij deed hem tekenlessen volgen aan de academie van de Scheldestad en begeleidde hem in de beginfase van zijn artistieke loopbaan. Op 18-jarige leeftijd verliet Pieter-Jozef Verhaghen Antwerpen en vestigde zich in Leuven, waar hij van burgemeester Willem Vranckx een belangrijke opdracht kreeg. Hij leerde er ook de dochter van een Leuvense brandewijnstoker, Joanna Hensmans, kennen, met wie hij in 1753 in het huwelijk trad. In 1754 werd hij ingeschreven in het stedelijk kremersambacht en verwierf hij het poorterschap van de stad Leuven. Pieter-Jozef Verhaghen werd een vruchtbare schilder in opdracht van Brabantse kerken en kloosters. Tot zijn belangrijkste werken uit die jaren behoren schilderijencycli, die hij voor de abdijen van Averbode en Park-Heverlee uitvoerde. In 1771 werd hij hofschilder van de landvoogd Karel-Alexander van Lotharingen en in 1773 van keizerin Maria-Theresia.

Hij ondernam in 1771 een reis door Frankrijk naar Italië en keerde in 1773 over Oostenrijk en Duitsland terug naar Brabant. Tijdens die kunstreis bezocht hij de voornaamste Europese kunstcentra van die tijd, nl. Parijs, Rome en Wenen. Ook na zijn buitenlandse contacten bleef P.-J. Verhaghen trouw aan zijn Vlaamse inspiratie, hoewel zijn palet kleurrijker en lichter werd en de vormgeving van zijn schilderwerken lossier, hetgeen vooral tot uiting kwam in de draperingen. In zijn latere creaties werden ook de schaduwpartijen doorzichtiger, waardoor ontklede lichaamsdelen aan expressieve kracht wonnen. In de Zuidelijke Nederlanden bleef P.-J. Verhaghen de enige 18de-eeuwse historieschilder, die de markante voorbeelden van de

grote barokschilders met een typische brede penseeltoets op een originele wijze herinterpreteerde. Verhaghen overleed te Leuven op 3 april 1811. Hij werd begraven op het kerkhof van Wilsele, waar zijn graf in 1878 werd voorzien van een passend borstbeeld, uitgevoerd door beeldhouwer Jules Courroit (1).

Het werk van Pieter-Jozef Verhaghen verwijst zelden of nooit naar bestaande gebouwen uit eigen omgeving of naar herkenbare stads- of dorpsgezichten. Als historieschilder ontwierp hij telkens zelf een passend decor of zocht hij klaarblijkelijk informatie in bestaande prenten. Zijn schilderwerk is dus doorgaans niet heemgebonden, maar is volledig gericht op de aard van het historisch onderwerp, dat hij in beeld bracht. De Aarschotse Kring voor Heemkunde deed er echter goed aan het werk van de "Rubens van de 18de eeuw" beter bekend te maken. Naar aanleiding van de tentoonstelling verscheen een boeiend en bijzonder leerrijk naslagwerk, met catalogus (2).

b. Willem-Jozef Vertommen (1815-ca. 1860)

Met de *Retrospectieve Willem-Jozef Vertommen* (Aarschot, 24 oktober - 2 november 1981) bracht de Aarschotse Kring voor Heemkunde terecht hulde aan een verdienstelijke schilder, etser en dichter uit eigen stad, die ongeveer volledig vergeten was.

Willem-Jozef Vertommen, zoon van Pieter-Jozef Vertommen, winkelier, en Maria-Cecilia Geurts, werd op 2 september 1815 te Aarschot geboren. Na zijn schoolopleiding in eigen stad, volgde hij lessen aan de Leuvense Academie, mogelijk op aanraden van zijn oudere stadsgenoot, kunstschilder Karel Van der Eycken (1809-1891), die later zelf leraar werd aan die Academie. Vervolgens studeerde hij verder aan de Kon. Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, waar hij in 1838 een getuigschrift kreeg van vier eerste prijzen, die hij er in 1834-1836 behaalde. In 1841 was hij te Antwerpen nog in de leer bij Ferdinand De Braekeleer (1792-1883), een romantisch schilder van huistafe-

-
- (1) Over kunstschilder P.-J. Verhaghen kan men raadplegen: E. VAN EVEN, *De schilder P.-J. Verhaghen, zijn leven en zijne werken*, Leuven, 1875; V. DE MUNTER, *Pierre-Joseph Verhaghen*, Brussel, 1932; J. LAVALLEYE, *Pierre-Joseph Verhaghen. (Conférences [des] Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique, 1943-1944)*, Brussel, 1953; L. VAN BUYTEN, *Pieter-Jozef Verhaghen. Bijdrage tot de studie van de kunsthandel te Leuven gedurende de tweede helft van de XVIIIe eeuw en het begin van de XIXe eeuw*, in: *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, I, 1961, blz. 115-131; J. LAVALLEYE, *Les sources d'inspiration de Pierre-Joseph Verhaghen*, in: *Scrinium Lovaniense. Historische opstellen E. Van Cauwenbergh*, Leuven, 1961, blz. 486-491; R. VAN DEN BOGAERT, *Pieter-Jozef Verhaghen. Late barokkunst in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *Spiegel historiael*, II, 1967, blz. 263-268; W. SCHROEVEN, *Een gelegenheidslied ter ere van kunstschilder Pieter-Jozef Verhaghen*, in: *Ons Heem*, XXXIII, 1979, blz. 245-247. Men kan tevens volgende tentoonstellingscatalogi raadplegen: P.-J. Verhaghen, Heverlee, 1958; *Pieter-Jozef Verhaghen, barokmeester uit de XVIIIe eeuw*, Leuven, 1977.
- (2) *Pieter-Jozef Verhaghen*, Aarschot, 1978, 128 blz., ill. De publikatie omvat volgende bijdragen: W. SCHROEVEN, *Verantwoording* (blz. 7-8); J.A. CUMPS, *Levensschets van Pieter-Jozef Verhaghen* (blz. 9-30); L. VAN BUYTEN, *Sociaal-economische kanttekeningen bij de P.J. Verhaghen-biografie* (blz. 31-57); J. GERITS, *Kunstschilder Pieter-Jozef Verhaghen en zijn betrekkingen met de abdij van Averbode* (blz. 59-80); J. GERITS, *Werken van Pieter-Jozef Verhaghen in het "Musée des Beaux-Arts" te Valenciennes* (blz. 81-87); W. SCHROEVEN (met medewerking van J. Gerits), *Catalogus* (blz. 89-127).

Willem-Jozef Vertommen (1815-ca.1860)

(3) *Retrospectieve Willem-Jozef Vertommen*, Aarschot, 1981, 56 blz., ill. Dit naslagwerk bevat volgende bijdragen : A. COECK, *De aanleiding tot een tentoonstelling over Willem-Jozef Vertommen* (blz. 3-4); A. COECK, *Levensschets van Willem-Jozef Vertommen* (blz. 5-14); G. SCHMOOK, *Over enkele recent bekend geraakte schilderijen van W.J. Vertommen* (blz. 15-22); L. BORREMANS, *Kwartierstaat van Willem-Jozef Vertommen* (blz. 23-29); A. COECK, *Drie schilderijen uit de verzameling L. Borremans* (blz. 30-36); A. COECK, *Catalogus van de tentoonstelling* (blz. 37-55).

(4) Vgl. G. SCHMOOK, *Willem Jozef Vertommen*, in: *Het oude Land van Aarschot*, XIV, 1979, blz. 62-72; ID., *Willem Jozef Vertommens aandeel in "De Olyftak"*, in: *Het oude Land van Aarschot*, XV, 1980, blz. 111-119.

(5) Vgl. L. BORREMANS, *Kwartierstaat van Willem Jozef Vertommen* in: *Retrospectieve Willem-Jozef Vertommen*, Aarschot, 1981, blz. 23-29.

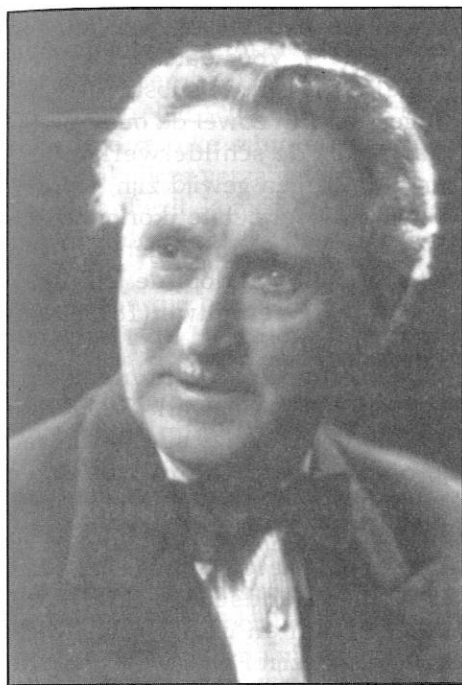
reeltjes en historische onderwerpen. Intussen was W.-J. Vertommen goed ingeburgerd in het artistieke milieu en in het uitgangleven van de Scheldestad, hetgeen trouwens zijn ondergang als kunstenaar en als mens tot gevolg zou hebben. In 1839 was hij inmiddels door de Antwerpse volksdichter Theodoor Van Rijswijck (1811-1849) als lid voorgedragen van de Rederijkerskamer "De Olijftak", waartoe ook J.A. De Laet (1815-1891), Hendrik Conscience (1812-1883) en andere letterkundigen behoorden (4). Evenals die vooraanstaande auteurs maakte Vertommen toen deel uit van de vereniging "Kunstenaarsvrienden achter het stadhuis". In 1840 was W.-J. Vertommen bijzonder actief in het kader van het Rubensjaar. Hij leverde een bijdrage voor het prestigieus letterkundig *Album*, dat bij die gelegenheid verscheen en waaraan de meeste Vlaamse auteurs van dat ogenblik hun medewerking verleenden. Willem-Jozef Vertommen schreef gedichten, maakte etsen, ontwierp illustraties voor boeken en tijdschriften, nam intens deel aan het Vlaamse cultuurleven in de Scheldestad. In

1846 was Vertommen gevestigd in Brugge, waar hij als steendrukker in loondienst werkte. Enkele jaren later, in 1850, verbleef hij bij zijn moeder in Sint-Joost-ten-Node. Ook in zijn Brusselse jaren was hij nog bedrijvig als etser. Op het einde van zijn leven werd hij met blindheid geslagen. De plaats noch de datum van zijn overlijden zijn bekend, maar men vermoedt dat het omstreeks 1860 was (5).

Op de Aarschotse herdenkingstentoonstelling, gewijd aan Willem-Jozef Vertommen, waren enkele geschilderde genretaferelen en vooral heel wat etsen en tekeningen (voornamelijk uit de Kon. Bibliotheek, Brussel) van de hand van de 19de-eeuwse kunstenaar te zien. Het is alleszins een zeer verdienstelijk initiatief van de Aarschotse Kring voor Heemkunde, die de in vergetelheid geraakte stadsgenoot in de kijker plaatste.

c. Jacques Van den Seylberg (1884-1960)

In 1988 pakte de Aarschotse Kring voor Heemkunde uit met de *Retrospectieve Jacques Van den Seylberg* (Aarschot, 20 augustus - 4 september 1988). Deze verfijnde kunstenaar, die zowel olieverfschilderijen als werken met pastel maakte, werd op 6 maart 1884 geboren te Antwerpen. Zijn vader, die vroegtijdig overleed, was van Nederlandse afkomst; zijn moeder was afkomstig van Geel. Na de middelbare studies genoot hij sedert 1898 de eerste artistieke vorming aan de Geelse tekenschool. In 1904-1905 was hij ingeschreven in de Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, waar hij in 1907 zou zijn afgestudeerd. Daar was hij in contact gekomen met de Antwerpse portret- en landschapschilder Henri Houben (1858-1931), die sedert 1885 als lesgever aan de Academie voor Schone Kunsten verbonden was. Op 6 september 1913 trad J. Van den Seylberg in het huwelijk met Josephina-Maria De Meyer († 1949), uit Noorderwijk. Kort nadien opgeroepen in militaire dienst, was hij bij de belegering van Antwerpen naar Nederland gevlucht. Daar kwam hij terecht in het kamp van Zeist, waar hij als kunstschilder

Jacques Van den Seylberg (1884-1960)

heel wat faciliteiten genoot en zelfs over een eigen atelier kon beschikken. Terug in België woonde hij eerst te Westerlo, maar hij vestigde zich in 1921 als kunst- en decoratieschilder te Aarschot. Omdat hij vooral als kunstschilder een reputatie wilde opbouwen, verwaarloosde hij zijn aannemersbedrijf, dat uiteindelijk door zijn meestergasten werd voortgezet. Als kunstschilder voerde Jacques Van den Seylberg enkele belangrijke restauraties van schilderijen uit in Geel en Aarschot (6). Ook toonde hij belangstelling voor de miniatuurkunst. Hij kreeg echter vooral naam als schilder van landschappen en bloemstukken. In de omgeving van Aarschot, waar hij twintig jaar woonde, vond hij trouwens zeer aantrekkelijke landschappen, enerzijds het heuvelend Hageland en anderzijds de Kempen, die hem vanuit zijn streekgebondenheid sterk beroerde. Vooral het Limburgse heideland sprak hem aan. Hij vertoefde dan ook geregeld in Arendonk (Hotel "De Kempen"), in As (Hotel "Mardaga") en in Genk ("Hôtel des Artistes"), waar hij heel wat vakgenoten ontmoette. Samen met andere kunstenaars uit de Antwerpse Academie voor Schone Kunsten en uit de Tervuurse School maakte hij van

Genk, waar eveneens enkele plaatselijke schilders bedrijvig waren, een echt schildersoord (7). Dat Jacques Van den Seylberg in de periode 1924-1940 als kunstschilder zeer creatief was, moge blijken uit de vele tentoonstellingen, die hij in binnen- en buitenland hield. Hij was niet alleen een bijzonder getalenteerde landschapschilder, maar hij onderscheidde zich ook als een gewiekste zakenman. Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog verbleef hij verschillende maanden in Zuid-Frankrijk. Na zijn terugkeer vestigde hij zich in 1941 te Kessel-Lo. In 1948 verhuisde hij naar Spa en tenslotte, in 1950, naar Knokke, waar hij op 11 augustus 1960 overleed. Jacques Van den Seylberg liet een omvangrijk oeuvre na, voornamelijk landschappen en bloemstukken. Evenals de werken van Jakob Smits (1855-1928) en Dirk Baksteen (1886-1971) bezitten de schilderijen van Jacques Van den Seylberg een grote ikonografische waarde voor de Kempen.

De *Retrospectieve Jacques Van den Seylberg* ging gepaard met een gelegenheidspublicatie en catalogus (8). De Aarschotse Kring voor Heemkunde deed er goed aan die verdienstelijke kunstschilder uit eigen streek weer in de belangstelling te brengen.

2. Grimbergen in de kunst

Naar aanleiding van zijn twintigjarige bestaan pakte de Heemkundige Kring "Eigen Schoon" van Grimbergen uit met de prestigieuze tentoonstelling *Grimbergen in de kunst* (Grimbergen, 5-13 september 1992). In nauwe en vruchtbare samenwerking met het gemeentebestuur was immers sedert 1991 de idee gegroeid om een inventaris van kunstwerken op te maken met Grimbergen als thema. Niet alleen schilderijen, maar ook etsen, litho's, tekeningen en aquarellen werden ijverig opgespoord. Met dat plan wilden de initiatiefnemers aansluiten bij de tentoonstelling rond kunstwerken in gemeentelijk bezit, die in 1988 met succes door het gemeentebestuur van Grimbergen werd ingericht. Het was uiteraard reeds lang bekend dat heel

(6) In Aarschot restaureerde hij het schilderij "Aanbidding van de Wijzen" (Gaspar de Crayer), dat in augustus 1914 ernstig was beschadigd door de brand, die de O.-L.-Vrouwkerk toen teisterde. Over dat schilderij, zie : H. Vlieghe, *Gaspar de Crayer, sa vie et ses oeuvres*, I, Brussel, 1972, blz. 159, nr. A102, afb. 104; J. Gerits, *Werken van Gaspar de Crayer in het Land van Aarschot*, in: *Het oude Land van Aarschot*, VIII, 1973, blz. 58-59, afb.

(7) Over de betekenis van Genk als schildersoord, zie : Emile Van Doren, *Maclot, W.A.E. Minders*, Genk, 1992.

(8) *Retrospectieve Jacques Van den Seylberg*, Aarschot, 1988, 52 blz., ill. In dat naslagwerk kunnen lezen : W. Schroeven, *Woord vooraf* (blz. 3-4); J. Van Isacker, *Pinxit Jacques Van den Seylberg* (blz. 5-6); A. Coeck, *Kunstschilder Jacques Van den Seylberg* (blz. 7-50), met catalogus.

wat kunstenaars het schilderachtige (en thans zeer bedreigde!) dorpscentrum en het omliggende landschap van Grimbergen opzochten om hun indrukken op doek of papier te zetten. Met de opkomst van het impressionisme en vooral onder invloed van de oudere "School van Barbizon" (ca. 1830 - ca. 1860) was op het einde van de 19de eeuw, ook buiten Frankrijk, het schilderen in de vrije natuur op gang gekomen. Grimbergen werd toen een geliefkoosd kunstenaarsoord. Ernest Betigny (1873-1960), Victor Gilsoul (1867-1939), Jan Van Looy (1882-1971), Victor Fermeus (1894-1963), Jan Batenburg (1906-1990) en vele andere kunstschilders zochten Grimbergen op of verbleven er lange tijd, om er de schilderachtigste hoekjes op hun doeken vast te leggen. Hun kunstscheppingen koppelen vaak onmiskenbare artistieke kwaliteiten aan een uitzonderlijke documentaire waarde. Grimbergen onderging inmiddels een grondige metamorfose. Heel wat gebouwen en dorpsgezichten, die vroeger door diverse kunstenaars werden vastgelegd, zijn thans verdwenen, opmerkelijk gewijzigd of zelfs verminkt.

Naar aanleiding van de tentoonstelling Grimbergen in de kunst verzorgde de Heemkundige Kring "Eigen Schoon" de uitgave van een fraai kijk-

en leesboek, met talrijke afbeeldingen in kleur (10). Voor dat werk schreef Daniël Dubois twee substantiële bijdragen, waarin zowel de oude prentkaarten als de schilderwerken, die aan Grimbergen gewijd zijn, worden toegelicht. Het eerste ikonografisch overzicht van Grimbergen werd in 1942 gepubliceerd door de Jetse fotograaf Alexis Verbouwe (1892-1968) (11).

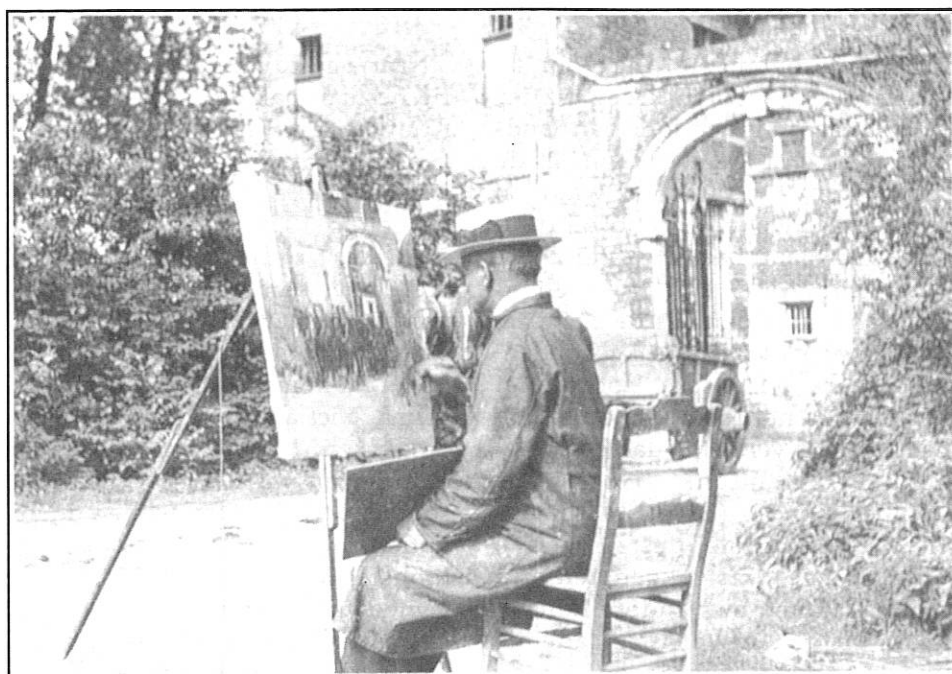
Aan de hand van die inventaris wordt in het naslagwerk *Grimbergen in de kunst* een overzicht gegeven van de prentkunst, waarin Grimbergen aan bod kwam: de miniaturen uit *De Brabantse Yeesten* van Jan van Boendale; Pieter Bruegel en het Brabantse landschap; Ludovico Guicciardini en de Nederlanden; Sanderus en zijn *Flandria Illustrata*; de tekeningen van Constantijn Huygens; Hendrik van Wel tekent Grimbergen; Jacques le Roy en de Grimbergse kastelen; de kaartboeken (17de eeuw); het Grimbergse landschap in de 18de eeuw; de kaarten van Ferraris. Op die wijze krijgt de lezer een passend ikonografisch overzicht vanaf de 14de tot de 18de eeuw.

In het volgende hoofdstuk komen de landschapschilders aan bod. In het landelijke Grimbergen, dat zijn typisch Brabants karakter haast ongeschonden bewaard had, hadden zij

(9) Barbizon is een Frans dorp, aan de rand van het bos van Fontainebleau. Het geraakte vooral bekend door een aantal landschapschilders, die er tussen ca. 1830 en ca. 1860 voor korte of langere tijd werkten (School van Barbizon), in openlucht. Vgl. *De School van Barbizon. Franse meesters van de 19de eeuw*, 's-Gravenhage - Parijs, 1985.

(10) *Grimbergen in de kunst*, Grimbergen, 1992, 128 blz., ill. In die gelegenhedenuitgave kan men volgende bijdragen lezen: D. DUBOIS en W. PAS, *Hoe het groeide* (blz. 9-11); C. VIERIN, *Grimbergen in de kunst: een kunsthistorische inleiding* (blz. 13-17); D. DUBOIS, *Grimbergen in oude prenten: een zoektocht* (blz. 19-46); D. DUBOIS, *Grimbergen en de landschapschilders: een eerste verkenning* (blz. 47-68); M. DUCHATEAU, *Grimbergen in de kunst: een kunstkritische nabeschouwing* (blz. 69-80); *Kunstenaars die Grimbergen schilderden* (blz.81).

(11) A. VERBOUWE, *Iconografie van Vlaamsch-Brabant. Gezichten, plannen en kaarten uit vorige eeuwen*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XXV, 1942, blz. 147-170, nr. 63-131ter.

Ernest Betigny (1873-1960), aan het werk bij de Charleroyhoeve te Grimbergen.

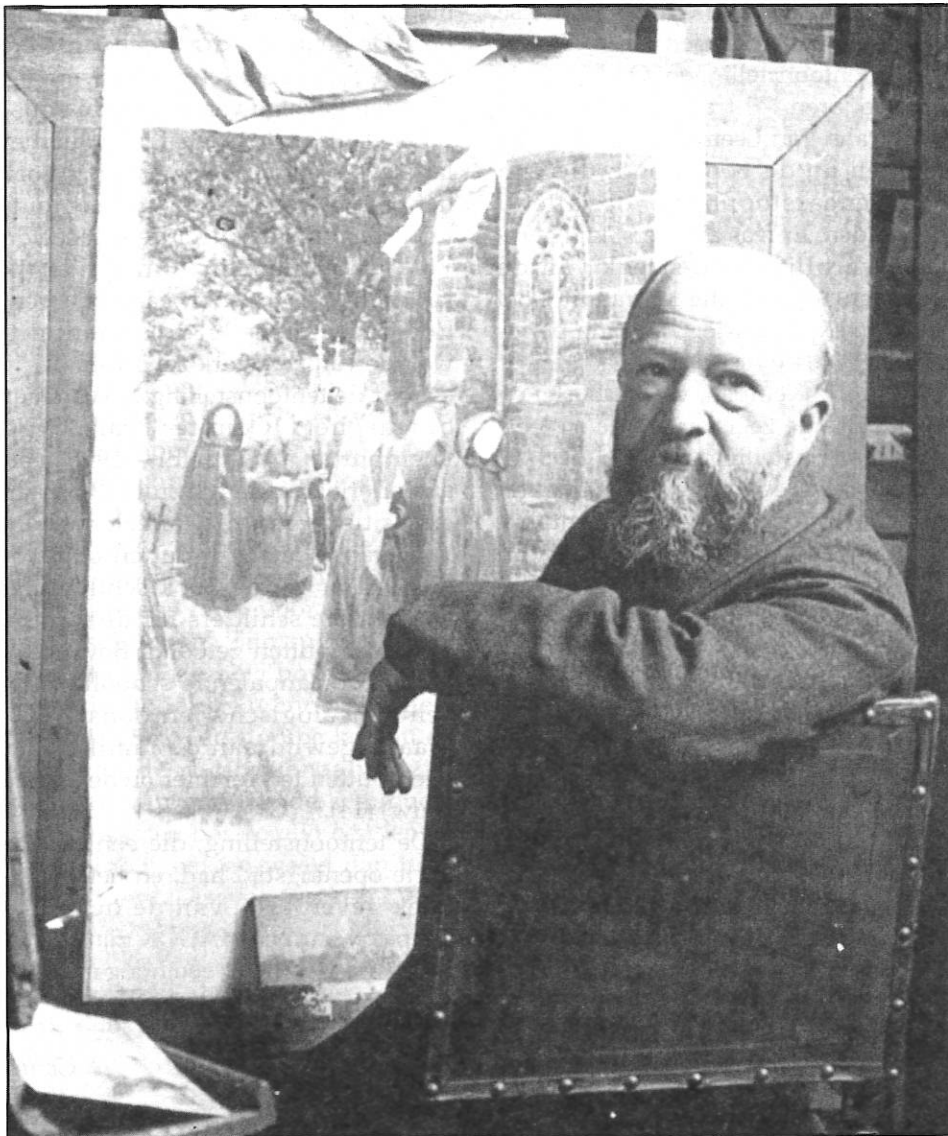
oog voor de boerentram, de gezellige herbergen, de historische dorpskern, het kasteel en het bos, de molens en de hoeven, het schilderachtige landschap. In talrijke schilderijen, zowel uit partikuliere verzamelingen als uit openbaar bezit, komen die onderwerpen overvloedig voor.

Met het samenbrengen en tentoonstellen van die beelden uit het verleden heeft de Heemkundige Kring "Eigen Schoon" niet al een hoogstaande artistieke prestatie geleverd, maar tevens een opmerkelijke daad van heemschut gesteld. Zowel de tentoonstelling zelf als het boek, dat haar vergezelde, waren een treffende confrontatie met het verleden en vooral de aanzet tot een groeiende belangstelling en zorg voor het behoud van de bouwkundige en landschappelijke

gaafheid van Grimbergen.

3. Frans Van Leemputten (1850-1914) herdacht

Tachtig jaar na het overlijden van kunstschilder Frans Van Leemputten (Werchter, 29 december 1850 - Schaarbeek, 26 november 1914) organiseerde de Haachtse Geschied- en Oudheidkundige Kring (HAGOK) een bijzonder hoogstaande en zelfs onvergetelijke herdenking, met een schitterende tentoonstelling en een degelijke publikatie in boekvorm (12). Met het oog op die activiteiten werd in 1993 het "Comité Frans Van Leemputten - Werchter - 1995" opgericht, dat samen met EAGOK, o.l.v. dr. Jo Vandesande, en met de steun

Frans Van Leemputten (1850-1914)

(12) *Frans Van Leemputten, 1850-1914*, o.l.v. D. Van Eldere, [Haacht], 1995, 168 blz., ill. Het werk omvat volgende bijdragen : D. VAN ELDERE, *Woord vooraf* (blz. 6-7); D. VAN ELDERE, *Biografie* (blz. 32-93); L. DELEU en O. GOOSSENS, *Frans Van Leemputten. De landelijke wereld van weleer* (blz. 128-133); H. VANNOPPEN, *De streekdrachten in het werk van Frans Van Leemputten* (blz. 134-141); D. VAN ELDERE, *Bibliografie* (blz. 145-149). De publikatie is bovendien voorzien van talrijke afbeeldingen, meestal in kleur.

van de Davidsfondsafdeling van Rotselaar zich onvoorwaardelijk inzette voor de realisatie van beide initiatieven.

Frans Van Leemputten werd op 29 december 1850 geboren te Werchter, als-zoon van Jan-Frans Van Leemputten (1818-1894) en van Maria Van Cleynenbreughel (1828-1873). In het voetspoor van zijn vader en van zijn oudere halfbroer Cornelius Van Leemputten (1841-1902) wilde ook hij kunstschilder worden. In de jaren 1865-1873 genoot Frans Van Leemputten een professionele opleiding aan de Akademie voor Schone Kunsten te Brussel, waar hij zich aanvankelijk, waarschijnlijk o.l.v. Paul Lauters (1806-1875), in het landschap schilderen bekwaamde. Nadien volgde hij nog drie jaren tekenles naar antieke beelden. In de volgende jaren was hij bedrijvig in enkele Brusselse kunstenaarskringen en hield hij zijn eerste tentoonstellingen. Op het einde van de jaren '70 traden in het leven van Frans Van Leemputten enkel elementen op de voorgrond, die zijn kunstenaarsloopbaan opvallend bepaalden. Er was allereerst zijn geregeld verblijf in de streek van de Beneden-Schelde, die hij vanuit Doel en Lillo exploreerde. Vanaf de periode 1880-1884 ging zijn aandacht meer uit naar de Kempen, vanuit Postel en Retie. Wie de zeer verzorgde en leerrijke tentoonstelling (3-7 juni 1995) in de Basisschool bezocht, zal geen moeite hebben om de rake synthese omtrent het werk van Frans Van Leemputten en zijn cultuurhistorische betekenis in het kunstboek te onderschrijven:

"Geen andere Vlaamse kunstschilder had zoveel oog voor het landschap, leven en werk in de Kempen en het Hageland. Met een ongeëvenaarde zin voor detail en realisme brengt hij de ploeger in de Scheldepolder, de turfsteker en herder in de Kempische heide, en de arbeider aan de Schelde-oeveren in beeld. Als geen ander heeft hij aandacht voor de levendige volksvroomheid, zoals de bedevaart naar Scherpenheuvel of de paardenwijdin-

gen in Hakendover en in zijn geboortedorp, Werchter.

Arbeid en kerkgang, jaarmarkt en kermis, alles situeerde Frans Van Leemputten in de dorpen waarin hij ze observeerde. De vele tekeningen en akwarellen van tientallen dorpskernen en de omringende landschappen, die hij als voorstudie maakte, toveren een verstild beeld van een verdwenen wereld. Het oeuvre van Van Leemputten is een hoogtepunt van het landelijk realisme in de schilderkunst, en een laatste, kostbare, kleurrijke getuigenis van de eeuwenoude landelijke samenleving aan de vooravond van zijn teloorgang".

In 1891 werd Frans Van Leemputten benoemd als opvolger van Karel Verlat (1824-1890), professor dieren-schilderkunst aan de Akademie voor Schone Kunsten te Antwerpen. Hij bleef er in functie tot aan zijn overlijden. De gevierde kunstschilder overleed te Schaarbeek op 26 november 1914 ten gevolge van een hernia-operatie. Dank zij de vele taferelen uit het landleven bleef de belangstelling voor het oeuvre van Frans Van Leemputten levendig. Hoe meer de afgebeelde volksgebruiken in hun landelijk kader tot het verleden gaan behoren, hoe beter men de documentaire waarde van zijn werk zal inzien.

Voor de tentoonstelling te Werchter bracht het "Comite Frans Van Leemputten - Werchter - 1995" een afzonderlijke catalogus uit (13). In de expositie waren niet alleen werken van Frans Van Leemputten opgenomen, maar werden ook schilderijen van andere schilders uit de familie Van Leemputten getoond. Bovendien had in de aanpalende schoollokalen een genealogische tentoonstelling plaats, gewijd aan de familie Van Leemputten te Werchter (16de - 20ste eeuw) (14).

De tentoonstelling, die een veel te korte openingstijd had, en het kunstboek geven blijk van de degelijke aanpak waarmee HAGOK zijn activiteiten realiseert : op een hoog niveau !

Gruitrode.

J. Gerits.

(13) *Tentoonstelling Het Schildersgeslacht Van Leemputten te Werchter. Catalogo*, samenstelling V. Van Leemputten en D. Van Eldere, Haacht, 1995, 58 blz.

(14) *Genealogie van de familie Van Leemputten te Werchter*, Haacht, 1995, 32 blz., met volgende bijdragen : J. COOLS, *Genealogie van de familie Van Leemputten* (16de-19de eeuw) (blz. 3-18); D. NOTREDAME en N. VAN DEN BORRE, *Nageslacht van Frans Van Leemputten* (19de-20ste eeuw) (blz. 19-26); M. VAN CANGH, *Nageslacht Guilielmus Van Leemputten* (blz. 27-31); D. NOTREDAME en N. VAN DENBORRE, *Stamreeks van de familie Cloetens-Van Leemputten* (blz. 32).

SPROKKELINGEN ROND JACHT EN VISSERIJ IN BRABANT EN ELDERS

Onder de thematische afleveringen van het tijdschrift "Ons Heem" genoten de nummers over "Zee- en riviervisserij" (jg. 40, 1986, nr. 2) en over "Jacht en stroperij" (jg. 43, 1989, nr. 4-5) een bijzondere aandacht. Het eerstgenoemde themanummer kwam tot stand naar aanleiding van de 28ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde (Oostende, 21-22 september 1985), die in het teken stond van de zee- en riviervisserij. Ter gelegenheid van de 31ste Landdag ('s-Gravenwezel, 10-11 september 1988), die gewijd was aan jacht en stroperij, verscheen de bovengenoemde tweede thematische aflevering. Beide nummers lokten reacties uit en leverden dus materiaal op voor een naoogst. Gewoontegetrouw worden de ingezonden bijdragen hier gebundeld en ten gerieve van de belangstellenden gepubliceerd.

Medewerkers : lic. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode - Jean-Pierre Tytgat, Kapucijnenstraat 5, 7850 Edingen - Gaston Van Bulck, Kauwendaal 19, 2800 Mechelen (J.G.).

Botsteken

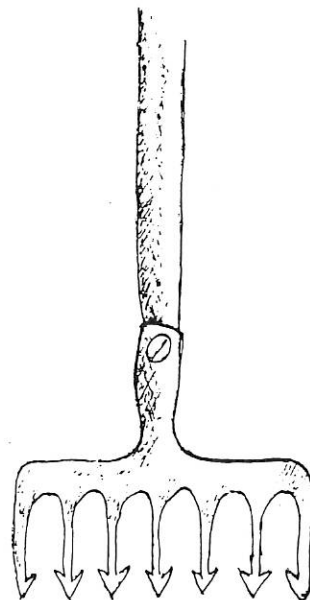
Het botsteken of -prikken was eertijds een populaire sport, die o.a. in de Scheldestreek voor heel wat pret zorgde. De bot (Lat. *Pleuronectes flesus*) is een van boven bruine, roestkleurig gevlekte en van onder witte platvis, wiens huid voorzien is van harde schubben. Zijn rugvin strekt zich uit over de hele bovenkant; de anaalvin bedekt nagenoeg de hele buik. De zijlijn, de stompe kop en de basis van de rug- en anaalvin zijn voorzien van gedoornde schubben. Een volwassen bot bereikt een lengte van 30 tot 35 cm. en weegt dan twee tot drie pond. Deze platvis komt veelvuldig voor langs onze kust, maar hij dringt ook diep door in het binnenland, waar hij voornamelijk leeft in brak water. Op de bot wordt niet alleen gejaagd terwille van de sport, maar ook wegens de uitstekende kwaliteit van zijn vlees.

Het botsteken gebeurde met een

platte, ijzeren vork, voorzien van een tiental geweerhaakte scherpe tanden. Een dergelijke vork wordt ook elger geheten (1). Thans geldt ze als een verboden vistuig (2). In onze gewesten werd de elger vroeger gebruikt op de Schelde en in de kreken.

In hun publikatie *Een Vlaamsch Scheldedorp* (3), die over Zandvliet handelt, beschrijven Jakob Stinissen (Peer, 1847 - Antwerpen, 1913) en Lambert Waelbers het botsteken, dat omstreeks 1900 in de polderstreek nog bijzonder populair was (4):

Pleizieriger, en laat ons maar zeggen, gezonder uitspanning dan het "botsteken" kennen wij niet. Het moge bevreemden en ongeloofbaar schijnen, maar wij gaan er liefst op uit, bij nacht en ontijde of regenachtig weder. Vindt gij het te koud of niet aangenaam barrevoets door het slijk te waden, blijf dan maar thuis. Wij verkiezen, hier in "Het Schip" van Louis (5), broek en kousen uit te doen, het zwembroekje aan te trekken, het hemd tot onder de armen op te stroopen, dan breed

Vork met geweerhaakte tanden of elger, gebruikt bij het botsteken.

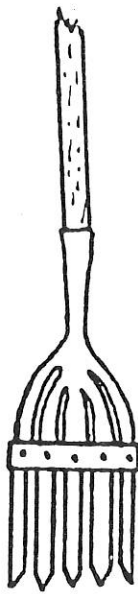
(1) Over de betekenis van de "elger", zie : W. JOHNSON, *De oudste vermelding van een aalvork in de Antwerpse Noorderpolders. Instrumento quod elgeir dicitur*, in: *Jaarboek (van) Heemkring Ekeren*, VI, 1988, blz. 101-108.

(2) J. VAN BEYLEN e.a., *Marietiem Encyclopedie*, II, Bussum, 1970, blz. 229.

(3) J. STINISSEN en L. WAELBERS, *Een Vlaamsch Scheldedorp*, Brasschaat, 1909, 71 blz., krt.

(4) Het stukje werd ook gepubliceerd in: *Polderheem*, XXVII, 1992, blz. 23-24.

(5) Over "Het Schip" op het vasteland te Zandvliet, beter gekend als de "ark van Noë", zie: art. *De Ark van Noach in Zandvliet* in: *De Polder*, 23 december 1988. Overgenomen in: *Polderheem*, XXVII, 1992, blz. 20. Afbeeldingen ervan vindt men in : *Polderheem*, XXVII, 1992, blz. 25.

Palingschaar

(6) F. en G. BLY, *Verklarende woordenlijst van de zee-visscherij*, Leuven, 1931, blz. 7-8.

(7) R. VERSTRAETEN, *Richard De Puydt en zijn ambachtelijke collectie*, in: *Heem- en Oudheidkundige Kring Berlare*, III, 1985, nr. 2, blz. 9 en 10, afb.

(8) L.L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, 2de uitg., J. Samyn, Gent, 1892, blz. 713.

(9) A. JOOS, *Waas Idioticon*, Sint-Niklaas, 1979, blz. 504.

(10) L. LIEVEVROUW-COOPMAN, *Gents woordenboek*, II, Gent, 1951, blz. 1035.

(11) F. en G. BLY, *a.w.*, blz. 7.

(12) L.W. SCHUERMANS, *Algemeen Vlaamsch idioticon*, Leuven, 1865-1870, blz. 117.

(13) J. CORNELISEN en J.B. VERVLIET, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, Gent, 1899-1938, blz. 403. Het Karrenmuseum van Essen herbergt een rijke verzameling paling-scharen en elgers.

(14) P.J. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek der Witheerenabdij van St.-Michiels te Antwerpen*, I, Ekeren-Donk, 1909, blz. 200-202, nr. 173. Vgl. W. JOHNSON, *De oudste vermelding van een aalvork in de Antwerpse Noorderpolders*, in: *Jaarboek (van) Heemkring Ekeren*, VI, 1988, blz. 101-108.

(15) W. JOHNSON, *a.w.*, blz. 103 en 105.

geranden hoed diep over de ooren te trekken, den elger te grijpen en het dan op een draffe te zetten door slijk en modder, over beken en kreken, alsof het een spelletje ware.

Op de plaats waar wij met het "botsteken" willen aanvangen, plonsen wij tot over de knieën, soms tot onder den oksel, in het water. Wel gaat er dan soms iemand een rilling door de leden of snakt naar lucht, maar dat is nog een nieuwe-ling in ons bedrijf, die de waterproef moet onderstaan.

De "botstekers" gaan op rijen, twee, drie, ook soms zeven of acht naast elkan-der, naar gelang van de breedte der kreek. Met kleine stapjes treden ze dan vooruit en steken onophoudelijk met den elger in de bedding der kreek. Zulke troepjes "botstekers" plassend en ploeterend door water en slijk, op eenige stappen van een zacht bruisende stroom, kunnen er heel spookachtig schoon uitzien, vooral wan-neer de mane door het wolk-floers breekt, de wolken daarboven als met licht besneeuwt, en beneden op het kabbelende water een vonkenregen spat.

De bot rust op den bodem der kreek, met open mond gekeerd naar het stroo-mende water, en garnalen en kleine vis-schen drijven hem alzoo vanzelf in den mond. Ook gedijt deze visch gemakkelijk en is immer uitnemend vet. Het luilekker leven van de bot ware wellicht het geluk-kigste van het gansche dierenrijk, zoo de mensch den vreeselijken elger niet had uitgevonden. Een erg wapen inderdaad, zeer welgelijkende aan den scepter van Neptunus, maar in plaats van drie tan-den, zooals dat met de Neptunus-vork het geval is, heeft de elger er zeven, soms wel negen, die alle voorzien zijn van weerha-ken, scherp als eene vlijm. Voelt de rus-tende bot een of meer tanden van den elger door zijn lijf dringen, dan spartelt hij van de pijn en verwittigt zodoende den visscher. Deze trekt dan den elger omhoog, waaraan de visch, uit hoofde der weerhaken, hangen blijft.

Gruitrode.

J. Gerits.

Palingschaar of aalvork

Onder de tuigen, die eertijds in de visserij gebruikt werden, verdient de

"palingschaar" of "aalvork", een soort meertandige harpoen, wel enige aan-dacht. In hun *Verklarende woordenlijst van de zee-visscherij* (6) geven F. en G. Bly volgende beschrijving en toelich-ting : "ijzeren voorwerp, met drie of meer scharen of tanden van weerha-ken voorzien en aan een stok beves-tigd, waarmee aal gestoken wordt. De middelste tand wordt koning genoemd, hij heeft twee weerhaken, één aan iedere zijde. Men steekt met het voorwerp, ten einde den visch tusschen de scharen gekneld te krij-gen... Vroeger werd veel gebruik gemaakt van dat vangtuig, maar thans is zulks door de visscherijwet verboden". De palingschaar werd vooral gebruikt om paling te steken in de kanten van beken en rivieren.

In zijn beschrijving van de ambach-telijke verzameling van Richard De Puydt (Berlare) vermeldt Raf Verstraeten, voorzitter van de Heem en Oudheidkundige Kring Berlare, een palingschaar (7).

Het vistuig is onder de benaming "palingschaar" of "aalvork" klaarblij-kelijk vooral bekend in Oost- en West-Vlaanderen, waar het voorkomt in verschillende idiotica en woorden-boeken. L.L. De Bo (8) en A. Joos (9) geven als synoniem : "aalsteker". Het Gents woordenboek (10) vermeldt "aalspeer", terwijl F. en G. Bly de palingschaar ook aanduiden als "aalschaar" en "aalsteker" (11). In het Antwerpse en in de Kempen werd bij voorkeur het woord "elger" gebruikt zoals blijkt uit de idiotica van L.W. Schuermans (12) en van J. Cornelissen en J.B. Vervliet (13). De vroegste vermelding van een "elger" (*instrumento quod elgeir dicitur*) in de Antwerpse Noorder- polders komt voor in een oorkonde van mei 1266 (14).

Op grond van de typologie van de vork, kan men twee types onder-scheiden (15):

"Een eerste type bestaat uit een aan-tal tanden die zich vanuit de schacht waaivormig uitstrekken. De afzon-derlijke tanden zijn meestal voorzien van weerhaken, de buitenste eenzijdig, de binnenste tweezijdig. De waaivormig geplaatste tanden wor-den dikwijls bijeengehouden door één of meer dwarsgeplaatste banden,

bevestigd met klinknagels. Dit type werd gebruikt op harde bodems.

Het tweede type bestaat ofwel uit minimaal drie plusminus evenwijdig geplaatste messen (zonder weerhaken, maar wel één- of tweezijdig geslepen), dikwijls met klinknagels op de verbrede steelhuls bevestigd, ofwel uit een centraal tweesnijdend mes met links en rechts een wisselend aantal lange weerhaken. Dit type werd gebruikt bij het vissen op tamelijk zachte bodems, bv. kleigrond".

Hoewel de palingschaar of aalvork het aangewezen werktuig was om paling te steken, was de kans om iets te vangen niet erg groot. Vandaar het spreekwoord "steek er naar met de palingschaar", in de betekenis van: dat kan niet, dat zal nooit gebeuren (16).

Gruitrode.

J. Gerits.

Verhuring van de visserij op de stadsvesten van Bree (1741)

Zoals in de andere steden gebruikelijk was, werd ook te Bree de visserij op de stadsvesten perceelsgewijze verpacht. Een 18de-eeuws voorbeeld van dergelijke verpachting (*verhueringhe der stadts vesten*) bleef bewaard in het gemeentelijk archief van Bree. Op 5 februari 1741 werden de stadsvesten met het oog op de visserij in vier *quartieren* verhuurd. Die kwartieren of percelen werden begrensd door de vier stadspoorten, nl. van de Gerdinger- tot de Itterpoort, van de Itter- tot de Kloosterpoort, van de Klooster- tot de Nieuwstadpoort, van de Nieuwstad- tot de Gerdingerpoort (17). De verpachting gebeurde per opbod, *naer uijtbranden en vervoallen der kersse* (18), d.w.z. na het uitdoven van de kaars. Burgemeester M.H. Jacobs huurde twee percelen, zijn kollega J. Michiels en Gisbert Pendris elk één (19). In de pachtovereenkomst werden enkele voorwaarden opgenomen betreffende de visinstrumenten, de rechten van de pachters, het waterbeheer van de vest en de borgstelling.

Verhueringhe der stadts vesten.

Conditien met de welcke op heden den 5 februari 1741 door de achtbaere Heeren Schoutet, Borgemeesters, nieuwen en alden Raedt der stad Bree de visserijen in de stad vesten in vier quartieren rondt omme de stad Bree worden uijtgegeven.

Primo wordt de selve uijtgegeven vrij, dat niemant daer in sal moegen visschen met eenighe instrumenten van wat soorte de selve moegen sijn, t'sij met angelroetje, schieten als andersints.

Twee dat de ghene sullen geatrapeert worden daer in te visschen sullen vervalten in eene amande van twintigh guldens, de helliftscheijt voor den pachter en de andere helliftscheijt voor de Magistraet, boven confiscatie der instrumenten onder prompte en parate executie als voor prince gabelen.

Drij dat de pachters het water niet en sullen moegen aflaten, reserverende voor de stad het waeter af te laeten soo de Magistraet oordeelt noodtsaeckelijck tot entighe reparatien, nochtans dat daerom de pachters aen hunnen pacht niet sal goetgedaen worden.

Vier dat de pachters sullen stellen bondighe cautie voor den pacht der geheele pachterije ende sullen betaelen in twee termijnen in ijder jaer te weten de helliftscheijt ende halfs jaer naer dato deses en d'andere helliftscheijt anno revoluto en dat van jaer tot jaer gedurende den pacht onder prompte en parate executie.

Vijs dat de selve worden uijtgegeven voor eenen termijn van drij jaer van dato deses beginnende,

van der Gerdinger tot aen de Ittere port, lijcop vier gulden niet cortbaer aen den pacht, en naer uijtbranden ende vervoallen der kersse verbleven aen den Eerentf. Heer Borgemr. Jacobs als meest biedende voor vijff en twintigh gulden;

van de Ittere tot aen de Cloosters port lijcop drij gulden niet cortbaer aen den pacht, naer uijtbranden ende vervoallen der kersse verbleven aen sr. Gijsbertus Pendris als meestbiedende voor sesthien gulden;

van de Cloosters tot aen de Nieuwstatter port, lijcop eenen gl. niet cortbaer aen den pacht, naer uijtbranden en vervoallen der kersse verbleven aen den Eerentf. Heer Borgm. Jacobs als meestbiedende voor seven gulden;

van de Nieuwstatter tot aen de Gerdinger port, lijcop eenen gl. oock niet cortbaer aen den pacht, en alsoo naer uijt-

(16) J. DAVID, *Hij noemt een schop een schop...* (Uitgave Museum voor de Oudere Technieken Grimbergen, nr. 2.5), Grimbergen, 1986, blz. 33.

(17) Over de stadspoorten van Bree, zie: M. VAN HEMELRIJCK, *De Vlaamse krijgsvouwkunde*, Tielt, 1950, blz. 295; F. MAES, *De geschiedenis van Bree*, II, Antwerpen, 1952, blz. 18 e.v.; J. GERITS, *Historische steden in Limburg*, Gemeentekrediet, 1989, blz. 66.

(18) Over dat gebruik, zie: J. VANBUYLEN en R. VAN DER LINDEN, *Verhuring, verkoping en verpachting bij brandende kaarsen vroeger en nu*, in: *Oostvlaamse Zanten*, LXVI, 1991, blz. 45-61; J. GERITS, *De kaars in het volksleven*, in: *Ons Heem*, XLV, 1991, blz. 132-133.

(19) Volgens P. KUBBEN, *De burgemeesters van Bree van 1447 tot 1795*, in: *Limburg*, XXVI, 1946, blz. 47, waren M.H. Jacobs en Jan Michiels burgemeesters in 1743.

branden en vervoallen der kersse verbleven aen Borgmr. Michiels als meestbiedende voor acht gulden, vijffthien st.

(get.) Dingens, secret. de mandato (20).

Gruitrode.

J. Gerits.

Vissen op de stadsgrachten van Hasselt (16de eeuw)

De visserij op de stadsgrachten was in alle steden gereglementeerd. Doorgaans werd ze perceelsgewijze en tegen opbod verpacht. Vissers, die de rechten van de huurders negeerden, kregen dan ook een flinke boete, als ze betrapt werden. De verbodsbepalingen werden ingeschreven in het register van de stedelijke ordonnanties. Ook te Hasselt bestond die gewoonte. Omdat er vermoedelijk vaak overtredingen werden vastgesteld, werden ook geregeld ordonnanties betreffende het vissen op de stadswallen gepubliceerd. Zulke bekendmakingen vonden plaats aan het perron (21). Volgende ordonnanties uit de 16de eeuw geven een duidelijk beeld van de stedelijke reglementen inzake visserij op de stadsgrachten:

Op sondach VIa junii anno XXXV (= 6 juni 1535) geroepen aenden piroen soe wennen vant vesschen op der stat grave metten angelroye of anders sall verbueren soo deck dat geschiede XXI st. ende oft kender dat deden sullen die alders daer voer gehalden syn ende in dryen te appliceren (22).

Gepubliceirt op XXVIII juny anno LI (= 28 juni 1551). Item dat nyemants met nett of vesszack vessen en salle inder stadt graeven, nocht van dan aeff inder Deymeren (= Demer) tot aen Peter Meertens brugge toe, want die graeve ende die Deymer in een compt, nocht op egheen graeve, nocht in die beicke aenden Beghynen wyer, nocht oick schieten. Soe we bevonden wurde met eenen getuighe vertuicht hy hadde gevanghen oft neit oft dat der zack oft nett alleene daer inne steicke oft leighe, salle verbueren, soe deck dat geschiede, die pene van eenen weich te Triere (23) metten voeten te gaene ende van dan bescheyt te brenghen, ende daer

by noch een golde croene in dryen (24).

Gepubliceert op quinta aprilis anno LIII (= 5 april 1553). Soe we bevonden wierdt by dage oft by nacht te vessen met heff secke, schuppe secke oft angelroyen op der stadt graeve, drenckselen, wyeren oft erven, anderen luyden toebehoerende, oft daer nae te schieten, vertuicht ten minsten met eenen getughe, soe deck dat geschiede sall verbueren dry rinsgulden ende in denen dat kendere alsullix deden, alssdan die alders daer voer gehalden te werden (25).

Soortgelijke ordonnanties werden nog uitgevaardigd op 22 juli 1554 (26) en 18 maart 1559 (27).

Gruitrode.

J. Gerits.

Stropers uit Heist-op-den-Berg (1771)

In oktober 1771 slaakte François de Mesemaere d'Audenhoven, drossaard van het hertogdom Aarschot, een noodkreet. Hij wist niet meer op welke manier hij efficiënt kon optreden tegen de vele strooptochten in het land van Aarschot door inwoners van Heist-op-den-Berg. Hij vroeg Jean Joseph Gendebien, algemeen beheerder van de goederen van Arenberg, om goede raad.

In zijn relaas vertelde hij dat verschillende personen, wonende in Heystenberg (Heist-op-den-Berg), jurisdictie Mechelen, het land van Aarschot kwamen vernielen, plunderen en onveilig maken. In gewapende benden van 15 tot 20 personen en soms zelfs meer plunderden ze alle jachtgebieden in het hertogdom, vernielden bossen en aanplantingen en roofden de vissen uit de vijvers. Zo driest waren ze dat ze alles op klaarlichte dag deden.

De drossaard wilde maar al te graag een rapport tegen deze rovers opstellen opdat ze hun verdiende straf zouden krijgen. Maar veel inwoners van het land van Aarschot durfden echter niet getuigen tegen die stropers uit vrees dat hun huizen in brand gestoken zouden worden, erger nog, dat ze vermoord zouden worden.

(20) Hasselt, Rijksarchief, Gemeente Bree, nr. 3, blz. 197-198.

(21) C. VANDERSTRAETEN, *De Hasseltsche peroen*, in: *Verzamelde Opstellen*, XIII, 1937, blz. 327-332.

(22) Hasselt, Rijksarchief (= RAH), *Stad Hasselt, Oud Archief*, nr. 72, fol. 106 r°.

(23) *eenen weich te Triere* = een boetebedevaart naar St.-Matthias te Trier.

(24) RAH, *Stad Hasselt, Oud Archief*, nr. 72, fol. 139 r°.

(25) RAH, *Stad Hasselt, Oud Archief*, nr. 72, fol. 140 r°.

(26) RAH, *Stad Hasselt, Oud Archief*, nr. 72, fol. 140 v°.

(27) RAH, *Stad Hasselt, Oud Archief*, nr. 72, fol. 147 r°.

Ook de gerechtsdienaars vreesden gedood te worden of beledigingen te moeten verdragen wanneer ze de stropers wilden arresteren. Het was wel zo dat het land van Aarschot verschillende plakaten tegen de stroperij bezat maar als het gerecht ze wilde toepassen, kon het niet door de diepe vrees voor weerwraak. Nochtans, die personen van Heist-op-den-Berg vernietigden en roofden de totale jacht. Er moest absoluut tegen hen opgetreden worden.

Op 17 december 1771, blijkbaar was hij niet gehaast, antwoordde J.J. Gendebien, dat zeggen en vage getuigenissen geen enkele waarde hadden omdat er steeds concrete informatie over de misdrijven moest zijn. Daarom gaf hij de drossaard een goede raad. Hij moest proberen mensen te vinden die de rovers van Heist-op-den-Berg herkenden, of toch minstens één onder hen. Pas dan kon er worden opgetreden. Dan had men de mogelijkheid die misdadigers in de gevangenis op te sluiten, te geselen en te verbannen uit het land van Aarschot.

De drossaard van Aarschot kon met dit antwoord niets aanvangen. Immers, niemand durfde die stropers benaderen, laat staan herkennen of beschuldigen. Iedereen was ervan overtuigd dat hun huizen in brand zouden gestoken worden en dat hun leven geen moment meer veilig was. De drossaard zag geen andere oplossing dan die van Heist-op-den-Berg maar te laten roven, plunderen en vernielen.

Edingen.

J.-P. Tytgat.

Pastors met jachthonden in de streek van Hoogstraten (16de eeuw)

Onder de algemene bemerkingsen, die bij de visitatieverslagen van de landdekanaten Hoogstraten en Breda werden gevoegd, maakte de landdeken in de 16de eeuw geregeld melding van pastors, die drie of vier jachthonden hielden : *Aliquot pastores tres aut quatuor canes venaticos alunt*

(29). Het houden van jachthonden, klaarblijkelijk met het oog op het jagen op wild, werd door de landdeken genoteerd als niet overeenstemmend met het leven van een parochiepriester. Daarom werd die vaststelling aan de bisschop gerapporteerd

Gruitrode.

J. Gerits.

Weinig wild in de bossen van Lummen (1814)

De ontvanger van de goederen van de hertog van Arenberg te Lummen, Louis Bisschop, ontving in de loop van december 1814 een brief van Marchal, sekretaris van de hertogelijke raad, dat zijn heer Louis-Engelbert, zesde hertog van Arenberg, en zijn vrouw, Louise-Pauline van Brancas, gravin van Lauraguais, zeer ontreden waren over hun rentmeester van Lummen.

De hertogelijke familie had sedert bein oktober tot einde december 1814 geen enkel stukje wild op tafel zien komen of kunnen proeven.

De ontvanger kon niet anders dan zich onmiddellijk verontschuldigen. In een lange brief probeerde hij duidelijk te maken dat hem helemaal geen schuld trof. Verschillende keren had hij opdracht gegeven aan de jachtopziener van Lummen om een stukje wild te schieten voor de tafel van Hunne Doorluchtige Hoogheden. Spijtig genoeg was de jachtopziener geen goede schutter, alhoewel hij voor de bewaking van de bossen en velden uitstekend geschikt was en zijn taak naar behoren vervulde. Bovendien was het wild in die streken zeer zeldzaam geworden door het grote aantal stropers. En alsof dat nog niet genoeg was, had de jachtopziener zijn jachthond moeten verkopen aan de Pruisen, toen ze in Lummen bivak hielden. Een geluk bij een ongeluk was wel dat die Pruisen ook de jachthonden van de stropers meegenomen hadden. De jachtopziener had nu alleen maar een jonge hond, die nog alles moest leren.

De wensen en verlangens van de

(28) Edingen, Archief van Arenberg, *Registers briefwisseling algemene administratie, Leuven, 4.*

(29) Antwerpen, Archief Bisdome, A 109, 2 : *Visitatio Hoogstratana et Bredana.*

hertog van Arenberg waren echter heilig en daarom had de jachtopziener een hond geleend en maakte hij zonder ophouden jacht op wild om toch maar iets te vangen of te schieten voor de tafel van zijn heer.

Samen met die brief zond Louis Bisschop dan ook twee wilde konijnen en hoopte hij in de toekomst meer en ander wild te kunnen geven voor de hertogelijke tafel (30).

Edingen.

J.-P. Tytgat.

Verpachting van visrecht op de Schelde (1793)

In een artikel van de hand van wijlen Ferdi Van de Vijver (1901-1981) (31) vermeldt de auteur een bericht dat hij vond in de *Antwerpse Gazette* van 25 oktober 1793. Het betreft de verpachting van visrecht op de Schelde van 1794 tot 1797:

Dat men wegens zijne Hoogheyd den Heere Hertog van Arenberg en Aerschot etc., etc., etc. zal verpachten voor eenen termyn van dry of ses agtereenvolgende jaren, ingaende met Kerstmisse 1793, de Visserye in de Schelde, aen zijne voornoemde Hoogheyd compererende, beinnende van de Vischmerkt van Antwerpen tot aen het gescheed der jurisdictie van Saeftingen. By dien de gone genegen zyn im de zeloe Visserye te pagten, konnen hun adressen, 't zy in het Hotel van zyne voornoemde Hoogheyd tot Brussel, ten Huuse van den Stadhouder der Belie tot Beveren, of in handen van Sr. Mussche in den Polder den nieuwen Arenberg tot Kieldrecht, alwaer de offers, ingevolge de Conditien aldaer voor te lesen, aenveerd zullen worden tot den 15 December 1793, naer welken tyd men geen gebod meer zal aennemen.

Mechelen.

G. Van Bulck.

Vissen op de stadsgracht van Sint-Truiden

In Sint-Truiden, zoals in de andere omgrachte steden, was het visrecht in

de waters van de stadsversterkingen streng gereguleerd. Wie zonder pachtovereenkomst of zonder toelating van de overheid toch op de stadsvesten aan visvangst deed, werd niet alleen beboet, maar ook als dief gebrandmerkt.

Wie zonder machtiging in de vestinggracht viste, verbeurde, luidens de stadskeure van 1419, bij elke overtreding het bedrag van vier realen:

Item soe wie vesde in der stadt grachte, die sal verbueren vier reale, alsoo dickwil alst ghevilt, ende vertuecht wort te leggen aen der stadt mueren sonder verdrach (32).

Op 3 maart 1567 besliste de magistraat van Sint-Truiden dat niemand op der stadt watergraven vischen sal met eenijghen instrumenten, noch die vischen schieten dan die gheene die die selve aen die stadt verpacht hebben oft heeren ende stadt sullent voor dieverije halden (33).

Uitzondering werd dus alleen gemaakt voor pachters van visserijpercelen op de stadsgracht.

Gruitrode.

J. Gerits.

Vissen in troebel water

In het thematisch nummer van *Ons Heem* (34), gewijd aan de zee- en riviervisserij, wordt vermeld dat ook werd gevist in hoevegrachten en in vijvers van kloosters en pastorieën. Een kleine afbeelding van een visser, die bedrijvig is in een beek nabij een omwaterde abdij of kasteel, vonden wij in het werk *Sedelycken Vreughden-Bergh*, geschreven door de premonstratenzer Jacobus Moons (Antwerpen, 6 juni 1639 - 9 april 1721) (35), kloosterling van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen, en verlucht met 31 kopergravures van Gaspard Bouttats. Dat emblematisch werk werd uitgegeven te Antwerpen in 1682 (36).

Het zevende "sinne-beeld" vertoont den handel tusschen de visscher en de vissen, en hier uyt leerende het goed van een goede en het quaet van een quaede conscientie, en dat het goet te visschen is in troubel waeter tot schaede van het gemeyne best, waerovan den twist oor-

(30) Edingen, Archief van Arenberg, *Lummen*, 55/19.

(31) F. VAN DE VIJVER, *Verpachtingen op het einde van de XVIIIe eeuw*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, XIII, 1965, nr. 3, blz. 21-24.

(32) Uit het *Kuerboeck der stadt Sintruyden* (gecompileerd in 1547 door Jan Plueghere). Vgl. F. STRAVEN, *Inventaire analytique et chronologique des archives de la ville de Saint-Trond*, I, St.-Truiden, 1886, blz. 218.

(33) Vgl. F. STRAVEN, *a.w.*, III, St.-Truiden, 1887, blz. 47.

(34) *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 57.

(35) N.v.d.r. Over Jacobus Moons (Antwerpen, 6 juni 1639 - 9 april 1721) en zijn literair werk, zie: L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*, I, Brussel, 1899-1902, blz. 602-605.

(36) J. MOONS, *Sedelycken Vreughden-Bergh*, Antwerpen, Hendrick van Dunwalt, 1682. Opgedragen aan prelaat Gerard Knyff (Antwerpen, 1642-1687), abt van de Sint-Michielsabdij (1682-1687).

saeck is.

De tekst gaat verder in verzen :
Den visscher was vroegh op gestaen,
En naer de beeck om vis gegaen,
Hij spant sijn netten hier en daer,
Maer hij wordt geenen vis gewaer,
Ten waeyt niet hart, het weer is goet,
Den dagh is warm, 't is stille vloet,
Maer evenwel hij vanght geen vis :
Al wat hij doet, het is al mis.
Hij licht sijn netten sonder vangck,
Hiervan hij wert van sinnen kranck :
Hij neemt in d'handt een langen stock,
Daer bint hij aen een grooten block,
En roert daer met het waeter deur,
Tot visschen plaegh, en sijn faveur,
Sij maecken twist door dit gerucht,
En comen soo in 't net gevluht :
Dat staet den visser heel wel aen,
Want strackx vol vis sijn netten staen.
(...)

Het plaatje toont ons een zeldzame afbeelding van een visser, die met een lange stok roert in een gracht. In het water is een gespannen net zichtbaar. Naast de man staat een houten kuip.

De verklarende tekst leert ons alvast welk middel men in de 17de eeuw kende om verborgen vis op te jagen. Tevens vinden we er de blijkbaar oude uitdrukking "in troebel water is 't goed te vissen" in terug. Het *Groot woordenboek der Nederlandse taal* (Van Dale) geeft aan het spreekwoord volgende uitleg : "waar verwarring heerst doet de oneerlijke man zijn voordeel". Uit de tekst blijkt inderdaad dat het gebruik van de stok met blok als ongeoorloofd moet worden gezien, want het water troebel maken is schadelijk voor het "gemeyne best".

Mechelen.

G. Van Bulck.

Visrijkdom op de Demer (17de eeuw)

De Demer, die thans zodanig verontreinigd is, dat hij voor plant en dier geen levensmogelijkheid kan waarborgen, was eertijds bijzonder visrijk. In het Land van Zichem en in het Land van Aarschot werd de visserij op de Demer door de grondheren verpacht. Aan de heer behoorde

immers het recht de wateren en de wind te benutten.

Tijdens het derde kwart van de 17de eeuw genoot Jan Verheyden het visrecht op de Demer op het grondgebied van Zichem. Na zijn overlijden maakten zijn erfgenamen aanspraak op die visserij. Naar aanleiding van die aanmatiging stelde Daniël Cools, rentmeester van Willem III van Oranje, heer van het Land van Zichem (1650-1702) een proces in tegen de erfgenamen. De schepenbank van Zichem besliste op 1 september 1668 dat zij geen rechten konden doen gelden op de visserij te Zichem en dat het visrecht openbaar aan de meestbiedende verkocht zou worden (37). Dat gebeurde op 20 oktober 1668 tegen het jaarlijks bedrag van zes oude groten. De visserij werd toegewezen aan Alexander Schoon, pastoor te Zichem, die als zaakgelastigde optrad voor de abdij van Averbode. In de verkoopakte werd het visserijgebied als volgt omschreven : *van de sluyse aenden kerckhoffmolen deser stadt tot aen het Lant van Aerschot* (38). Vanaf die grens, namelijk het gebied van Testelt, behoorde de visserij op de Demer (*boven en beneden de sluyze*) toe aan de abt van Averbode.

Het bezit van het visrecht sproot voort uit de heerlijke rechten, die de prelaat, als grondheer van Testelt en Messelbroek, in die dorpen genoot.

(37) Averbode, *Archief van de Abdij*, I, reg. 25, fol. 190 r°-v^o

(38) Averbode, *Archief van de Abdij*, I, reg. 24, fol. 412 v°.

Zie verder : J. GERITS, *De abdij van Averbode verkreeg het visrecht op de Demer te Zichem in 1668*, in: *Oost-*, VII, 1970, blz. 58-60; ID., *Bijdrage tot de geschiedenis van de riviervisserij in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 56-57.

Visser in troebel water. Kopergravure van G. Bouttats (Antwerpen, 1682).

De visserij te Testelt werd door Averbode verpacht (39).

De Demer is altijd een visrijke rivier geweest. Nog in de 20ste eeuw werd er heel wat vis gevangen (40). De geleidelijke bezoedeling, na de Tweede Wereldoorlog, maakte er een einde aan. In zijn schets *Het Land en het Volk*, gewijd aan Zichem en omgeving, beschreef ook Ernest Claes de visrijkdom van de Demer.

Gruitrode.

J. Gerits.

Aankoop en herstelling van visgerief voor de abdij van Averbode (18de eeuw)

In de abdij van Averbode behoorden de visser en de jager in de 18de eeuw nog tot het vast personeel. De uitgaven voor aankoop en herstelling van jacht- en visserijbenodigdheden werden dan ook geregeld in de boekhouding van het klooster genoteerd. Om daarvan een beeld te geven, deden we een steekproef in de rekeningen uit 1740-1750 (41).

De meeste aantekeningen houden verband met het herstellen of maken van visnetten, schepzakken en waden of grote treknetten, die gebruikt werden in de visserij :

den 9 [dec. 1740] aen repareren der netten 4-4-0

den 6 [mei 1741] aen repareren van visch netten, waer aen hij (42) drij daegen gewerckt hadde 1-1-0

den 3 junius [1741] aen den repareder der vischmetten 1-1-0

den 6 dito [aug. 1741] aen koorden om netten te repareren 0-14-0

den 26 [sept. 1741] aen het cluysenaerken (43) voor 7 daegen aen het repareren van de netten gewerckt te hebben 2-16-0

item aen gaeren om de netten te stoppen 1-0-0

item [30 april 1742] voor gaeren om de netten te repareren 0-4-2

den 1 mei 1742 aen van Dooren voor 6 daegen gewerckt te hebben met de netten te repareren 2-2-0

[28 dec 1747] aen het repareeren van visch netten en maecken van 3 nieuwe schupsacken 3-10-0

[29 maart 1748] aen 3 pont gaeren tot een waij en vischnet

[21 aug. 1749] aen 10 1/2 pont gaeren voor vischmetten 7-7-0

[10 april 1750] aen 5 1/2 pont gaeren om netten te breijden 4-8-0

[6 juni 1751] aen 6 pont netgaeren ende een coord voort sleijppgaeren 5-1-1

In de boekhouding van de abdij werden ook uitgaven opgetekend voor het vervaardigen van vismanden :

den 8 [okt. 1740] aen den kneght van het broeck voor wissen voor vismanden 0-7-0

We troffen ook enkele posten aan met betrekking tot het aankopen van visserslaarzen :

den 9 [jan. 1740] aen twee paer vissersleersen 10-10-0

[11 okt. 1748] aen Cornelis van Gansen gew. 10 a 12, sijnen soon 12 a 10 stuyvers over 5 paer vissersleijrssen 10-0-0.

Gruitrode.

J. Gerits.

(39) J. GERITS, *Verhuring van visserij en vogelvangst te Testelt in 1551*, in: *Het oude Land van Aarschot*, VIII, 1973, blz. 171-173.

(40) G. JANSSENS, *Vissen op de Demer... lang geleden*, in: *Het oude Land van Aarschot*, XIX, 1984, blz. 117-122.

(41) Averbode, *Archief van de Abdij*, I, reg. 850 en 852.

(42) Waarschijnlijk wordt hier Van Dooren bedoeld, die ook in 1742 met het herstellen van visnetten was belast.

(43) Waarschijnlijk een kluizenaar, die in de buurt van de abdij verbleef. In Eindhout bestond zulke kluis, maar die was in 1741 onbewoond. Vgl. J. GERITS, *Kluizenars te Eindhout (18de eeuw)*, in: *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 190-191.

Steun aan "Ons Heem" in 1995

Beschermende lezers :

R. Claessen, Mol - A. D'Hoker, Erpe Mere - R. Keukelinck, Ekeren - P. Peumans-Meens, Millen - R. Van den Abeele, Sint-Martens-Latem - C. Vanderbeken, Zemst - P. Weyns-Mijlemans, Beerzel.

Steunende lezers :

Abdij der Trappisten, Malle - P. Bauduin, Lier - J.B. Bosselaers, Leuven - L. Derideaux, Roosdaal - D. De Spiegeleer, Affligem - J. Gerits, Gruitrode - L. Goeminne, Zulte - J. Hardiquet, Kortenaeken - A. Keersmaeckers, Duffel - P. Kerckhof, Bavikhove - M. Kerkhofs, Heusden-Zolder - R.L. Morren, Tienen - A. Smeyers, Alseberg - G. Spyckerelle, Roeselare - K. Van den Abeele, Sint-Martens-Latem - G. Lambrechts, Leuven - L. Van Geel, Rijmenam.

Onze Stam

TER NAGEDACHTENIS

In memoriam E.H. Jan-Baptist Eelen (1913-1994), stichter-voorzitter Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder. - In Arendonk, waar hij al ruim vijftien jaar als op rust gestelde en dienstdoende priester verbleef, overleed op 6 februari 1994 Eerwaarde Heer Jan Eelen, stichter en eerste voorzitter van de Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder. Zijn actieve belangstelling voor het heemkundig erfgoed en zijn daadwerkelijke inzet om te behouden wat nog gered kon worden, lagen aan de basis van het Poldermuseum (1). Jan-Baptist Laurent Eelen, zoon van Emiel Eelen ('s-Gravenwezel, 28 jan. 1883 - 23 aug. 1973), bankbediende, en Emma Verbruggen (Antwerpen, 14 febr. 1882 - 's-Gravenwezel, 6 okt. 1963), werd geboren te 's-Gravenwezel, op 3 februari 1913. In het gezin Eelen-Verbruggen werden zes kinderen geboren, twee zonen en vier dochters. Na de klassieke humaniora-opleiding aan het St.-Jozefcollege te Turnhout, koos Jan Eelen voor het diocesane priesterschap. Op 11 juni 1938 werd hij te Mechelen priester gewijd. Kort daarop werd hij tot onderpastoor benoemd in Neder-Over-Heembeek. In september 1939 werd hij gemobiliseerd en nam hij als legeraalmoezenier van de genietroepen deel aan de Achttiendaagse Veldtocht. Na een korte krijgsgevangenschap te Zandvoorde (W.-Vl.), kon hij terugkeren naar zijn parochie. Hij werd gewestproost van de chiromeisjes van West-Brabant en proost van de K.A.J. en de V.K.A.J. in de pionierstijd van die verenigingen ten tijde van de sociale leider E.H. Jozef Cardijn (Schaarbeek, 1882-Leuven, 1967). In 1946 werd hij onderpastoor van de St.-Cordulaparochie te Schoten. Van 1954 tot 1961 was hij pastoor van St.-Laurentius in Wilmarsdonk (Antwerpen). In die parochie beleefde hij de aftakeling en de uiteindelijke sloping

van de aloude polderdorpen Oorderen, Oosterweel en Wilmarsdonk. Innerlijk bewogen door het dreigend verlies van een historisch en volkskundig erfgoed, begon hij met enkele medewerkers stelsmatig alle huizen, zolders en schuren te onderzoeken. Alle voorwerpen werden in de parochiezaal verzameld. Met de dreigende sloping van Wilmarsdonk, maakte pastoor Eelen zich zorgen omtrent het behoud van de reeds belangrijke heemkundige verzameling. Aldus groeide het plan om een groep gemotiveerde belangstellenden uit de polderdorpen bijeen te brengen, met het oog op het redden en bewaren van de verzamelde voorwerpen. De eerste vergadering vond plaats op 15 september 1959. De tweede bijeenkomst, op 15 oktober 1959, werd de definitieve stichtingsvergadering van de "Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder", met pastoor J. Eelen als voorzitter, graaf D. Le Grelle als ondervoorzitter, L. Ceulemans als sekretaris en Fr. Vermeylen als penningmeester (2). Op 19 december had reeds de officiële opening van het Poldermuseum plaats, in het bijzijn van heel wat prominenten en met ruime publieke belangstelling. Ere-schooldirecteur Frans Bresseleers (Ekeren-Donk, 1897 - Ekeren, 1979) hield de gelegenheidstoespraak. Omdat de afbraak van Wilmarsdonk niet meer ver af was, zocht men vanaf midden 1961 een nieuw onderkomen voor het museum. Na de succesrijke "Week van de Antwerpse Polder" (Wilmarsdonk, 27 sept. 7 okt. 1962), met heemkundige tentoonstelling, stelde het stadsbestuur van Antwerpen op 10 december 1962 een vroegere beschuitbakkerij met woning in Lillo-Fort ter beschikking van de Heemkundige Kring, om te worden gebruikt als "bergplaats voor heemkundige voorwerpen". In het voorjaar van 1963 werden de gebouwen in orde gebracht,

E.H. Jan -Baptist Eelen
(1913-1994)

(1) Zie over hem : [M. BOLLEN], *In memoriam E.H. Jan Eelen, stichter en eerste voorzitter van onze "Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder"*, in: *Polderheem*, XXIX, 1994, nr. 1, blz. 3; Art. [Jan Eelen], in: *Oud en Jong. Driemaandelijks tijdschrift Oudleerlingenbond van het Sint-Jozefcollege, Turnhout*, XLIII, nr. 1 (maart), 1994, blz. 11-12. De laatstgenoemde bijdrage verscheen ook in: *Polderheem*, XXIX, 1994, nr. 4, blz. 23-24 (met een rechtzetting van dr. J. Andriessen S.J. in: *Polderheem*, XXX, 1995, nr. 1, blz. 5).

(2) De statuten verschenen in het *Belgisch Staatsblad* van 5 november 1959. De stichtingsakte werd door volgende personen ondertekend : E.H. J. Eelen, pastoor te Wilmarsdonk; graaf De Le Grelle, gemeenteraadslid, uit Berendrecht; Fr. Bresseleers, ere-schooldirecteur, Ekeren; H. Kanora, Ekeren; J. Roelands, Ekeren; A. Van den Bergh, Stabroek; L. Jacobs, Zandvliet; P. Snoeckx, Zandvliet; L. Hendrickx, Berendrecht; C. Adriaenssens, schooldirecteur, Berendrecht; G. De Lie, gemeenteraadslid, Berendrecht; Fr. Reynaerts, schooldirecteur, Lillo; Fr. Vermeylen, onderwijzer, Oorderen; L. Ceulemans, ere-schooldirecteur, Wilmarsdonk.

Hubert Van Nerum
(1923-1994)

(3) Vgl. M. BOLLEN, *Wilmarsdonk was de wieg van het Poldermuseum en van de Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder*, in : *Wilmarsdonk. Herinneringen aan een verdwenen dorp. (Polderheem, XXVIII, 1993, nr. 4, blz. 136-137)*; J. EELEN, *Poldermuseum! Hoe het begon*, in: *ibidem*, blz. 138.

(4) St.-Nikolaas was bisschop van Myra (Klein-Azië). Zijn relieken werden in 1087 overgebracht naar Bari (Zuid-Italië), dat het centrum werd van zijn verering in West-Europa. Vgl. K. MEISEN, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Eine kulturgeographisch-volkskundliche Untersuchung*, Dusseldorf, 1931, XX-558 blz.

(5) Zie over hem : Art. *Onze voorzitter is niet meer*, in: *Alpaidis*, XXX, 1994, nr. 2, blz. 4-10; *In memoriam Hubert Van Nerum*, in: *Familieschoon*, XXXV, 1994, nr. 193, blz. 2264-2271. Zijn kwartierstaat kan men vinden in: H. VAN NERUM, *Onze kwartierstaat: Julien Van Nerum*, in: *Vlaamse Stam*, XIII, 1977, blz. 659-662.

(6) H. VAN NERUM, *De recht-hebbenden uit de Geslachten van Hoegaarden*, in: *Vlaamse Stam*, XVI, 1980, blz. 282-283. De vijf geslachten, met wapenschild, verenigd in één confrerie, waren: *De Zwarte Merels* (S. Sweerts X A. Sweerts); *Het Groene Klaverblad* (H. Sweerts X B. Van Osmael); *De Gulden Lelie* (Ch. Van Nerum X A. Sweerts); *Het Zilveren Zwaard* (H. Hoebanx X A. Sweerts); *De Zilveren Struisvogel* (H. Struys X E. Sweerts).

zodat in mei de grote verhuis plaats kon vinden, met de hulp van de Stedelijke Dienst voor Stadsgebouwen. De laatste kringvergadering in Wilmarsdonk werd gehouden op 20 april 1963 (3). Inmiddels was pastoor Eelen, in december 1961, benoemd tot aalmoezenier van de schippers en tot rektor van het Kerkschip in de Antwerpse haven. Hij bouwde er een stijlvolle kapel op, die hij opsmukte met motieven, welke zijn schippers konden aanspreken. In zijn eucharistievieringen en bij het toedienen van de sacramenten, sprak hij de taal van de schippers, de taal van het hart. Na enige tijd stichtte hij in de haven een tweede schipperscentrum, dat hij "Mira-Bari" heette, ter herinnering aan St.-Nikolaas, patroon van de schippers (4). In 1965 werd E.H. Eelen tevens aangesteld als rektor van de Missie voor binnenvaartschippers. Zijn bijzondere aandacht ging toen uit naar de opleiding van de schippersjeugd. Voor haar richtte hij in Antwerpen-Linkeroever de Technische Schippersschool, met internaat, op. Ook organiseerde hij een opleidingscursus met het opleidingsschip "Albirijn", in nauwe samenwerking met het Technicum van de Londenstraat (Antwerpen). Zijn bisschop zond hem dan, met zijn goedvinden, naar de O.-L.-Vrouwparochie te Arendonk met pastorale opdracht. Ook daar stelde hij zijn veelzijdige talenten ten dienste van zijn medemensen, terwijl hij in zijn vrije momenten de beeldhouwersbeitel hanteerde. Omwille van zijn rijkgevoeld leven in dienst van de godsdienstbeleving, de schipperswereld en de heemkunde, houden wij de nagedachtenis van E.H. Jan Eelen dankbaar in ere.

J. Gerits.

In memoriam Hubert Van Nerum (1923-1994), stichter-voorzitter Museum 't Nieuwhuys te Hoegaarden. - In Elsene overleed op 12 maart 1994 de bekende geschiedschrijver en genealoog Hubert Van Nerum. Hij was stichter-voorzitter van het Heemkundig Museum 't Nieuwhuys in Hoegaarden. Tevens was hij de jongste decennia de drijvende kracht achter het Studie- en Navorsingscentrum van 't Nieuwhuys. Hubert-Emile Van Nerum werd op 20 maart 1923 te Tienen geboren uit een oud Brabants geslacht, met bakermat in Hoegaarden. Vader Julien Van Nerum (Hoegaarden, 18 dec. 1881- Tienen, 26 nov. 1963), zadel- en gareelmaker, was in eerste huwelijk

getrouwd met Octavie Degroot (Brussel, 24 juli 1882 - Hoegaarden, 22 okt. 1907). Hij hertrouwde te Heverlee, op 9 augustus 1915, met Mathilde Logist (Tienen, 12 mei 1884-Hoegaarden, 16 sept. 1975), moeder van Hubert Van Nerum. Zoon Van Nerum studeerde aan het Kon. Atheneum van Tienen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij bijzonder actief in de Weerstand, zodat hij sinds 6 oktober 1942 werd opgespoord door de Gestapo en de Geheime Feldpolizei. Nadat een poging om Engeland te bereiken was mislukt, trad hij in het maquis. Op 17 februari 1943 werd hij door het Duitse Krijsgerecht bij verstek ter dood veroordeeld. Onder valse identiteit zette hij zijn geheime actie verder. In september 1944, tijdens de Duitse aftocht, werkte hij achter de vijandelijke linies van het Albertkanaal. Op 30 september 1944 trad hij in militaire dienst als oorlogsvrijwilliger aan de zijde van het Britse leger. Van 15 april tot 22 december 1946 werkte hij in bezet Duitsland samen met de British Fieldsecurity bij het opsporen van nazi's, doch hij verliet die dienst, omdat - naar zijn overtuiging - de denazifikatie te traag vorderde. Van 16 januari 1947 tot 30 augustus 1951 was hij als adjunct-chef der technische diensten tewerkgesteld in de "Tannerie Kamp" te Tienen. Op 31 augustus 1951 trad hij als vrijwilliger in dienst bij de Zeemacht, waar hij als onderofficier van 1963 tot 1978 verbonden was aan de afdeling Public Relations. Op 1 april 1979 werd hij op rust gesteld (5). Inmiddels was Hubert Van Nerum ook reeds sinds 1952 bedrijvig op het vlak van de heemkunde en ondernam hij genealogische en heraldische opzoekingen. In 1961 richtte hij de "Familiegilde Van Nerum" op en herstichtte hij de "Confrerie van de V Geslachten van Hoegaarden", met het driemaandelijkse tijdschrift *Familieschoon*. Deze confrerie dateerde van 9 december 1741 en had betrekking op vijf families, die zich vanaf de 17de eeuw profileerden in de politiek-ekonomische machtsstrijd te Hoegaarden (6). Hubert Van Nerum was ook collateur van de beurzenstichting der V geslachten. In 1965 werd hij stichter-voorzitter van het Museum Julien Van Nerum, genaamd naar zijn vader. Het museum werd ondergebracht in 't Nieuwhuys, dat in 1647-1657 heropgebouwd werd en sedert 1723 eigendom was van de familie Van Nerum. In 1964 werd het gebouw grondig gerestaureerd. De opening van het museum (27 mei 1965) ging gepaard met de stichting van een Heemkundige Kring,

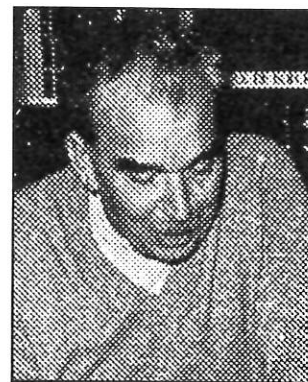
die het driemaandelijks tijdschrift *Alpaidis* uitgeeft. Sedert 1990 is het museum als bier- en streekmuseum ingericht (7). Inmiddels had Hubert Van Nerum eveneens de biergilde "Die edele Orde vanden Moutstock" heropgericht. De oude gilde van verenigde Hoegaardse brouwers en wijnbouwers werd in 1560 gesticht om op te treden tegen de zware tolrechten op de uitvoer van bier en wijn. De huidige biergilde, die een louter folkloristische vereniging is, verzorgt sedert 1987 het driemaandelijks tijdschrift 't *Moutstockje*. Hubert Van Nerum was stichter en voogdheer van "Die edele Orde vanden Moutstock". Naast beheerder van de drie vermelde tijdschriften, die vooral op de studie van het verleden van Hoegaarden gericht waren, was Hubert Van Nerum ook medewerker van het "Studie- en Navorsingscentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog" (1969-1971) en was hij actief in de St.-Eloogilde van Hoegaarden. De meeste historische en genealogische bijdragen van zijn hand verschenen in de tijdschriften *Alpaidis* en *Familieschoon*. Bovendien schreef hij artikels voor *De Brabantse Folklore*, *Oost-Brabant*, *Vlaamse Stam* en *De Middelaar*.

Hij publiceerde ook verschillende familie-kundige studies, waarvan enkele in samenwerking (8). Naar aanleiding van het dertigjarig bestaan van het Museum 't Nieuwhuys, werd een overzichtstentoonstelling van de publikaties ingericht: "30 jaar uitgaven Museum 't Nieuwhuys. 1964-1994" (Hoegaarden, 23 april - 29 mei 1994). De meeste tentoongestelde uitgaven waren van de hand van Hubert Van Nerum, al of niet in samenwerking met anderen. Onverwacht heeft die bijzonder actieve en initiatiefrijke man ons verlaten, terwijl hij nog vele plannen had en heel wat genealogische studies wilde publiceren (9). Aan mevrouw Jeanne Janssens (geb. 1921), met wie hij sedert 1945 lief en leed deelde, bieden wij onze oprechte deelneming aan, met de verzekering dat het Verbond voor Heemkunde haar echtgenoot en onze vriend Hubert Van Nerum niet zal vergeten.

J. Gerits.

In memoriam René Bellemans (1921-1994), voorzitter van de Heemkundige Kring Meise-Oppem-Wolvertem. - Met het heengaan van René Bellemans, die op 1 mei 1994 in Brussel overleed, verloor de Heemkundige Kring Meise-Oppem-

Wolvertem zijn eerste voorzitter en één van zijn medestichters (10). René Bellemans werd geboren in Leerbeek, op 26 januari 1921. In 1939 behaalde hij het onderwijzersdiploma aan het Sint-Thomas Instituut Nieuwland te Brussel. Uiteindelijk vond hij zijn job in de luchtvaartsector. Op 16 april 1952 huwde hij met Cecile Van Nechel. Het echtpaar vestigde zich op 7 juni 1969 te Meise, aan de Hasseltbergstraat 21, in de omgeving van de laatgotische bedevaartkapel van Sint-Elooi en het kasteel Ter Hasselt. René Bellemans, die een grote belangstelling had voor het historisch verleden van Meise en voor het behoud van het bouwkundig en landschappelijk erfgoed van die Westbrabantse gemeente, was bijzonder actief in het organiseren van toeristische rally's. Reeds lang dacht hij ook aan de oprichting van een heemkundige kring, omdat hij een dergelijke vereniging als de beste waarborg beschouwde voor de heemstudie en de heemschut. Een eerste poging ondernam hij in 1974. Op 7 december van dat jaar werd een Plantentuinroute-zoektocht gehouden, waarvan de netto-opbrengst zou dienen om een heemkundige kring in Meise op te richten. De gewenste kring kwam echter niet van de grond, zodat in 1982 een tweede poging werd ondernomen. René Bellemans zond een omzendbrief naar de eventuele belangstellenden. Ditmaal met succes. In het gemeentehuis van Meise had op 13 maart 1982 de stichtingsvergadering plaats, waarop 39 ingeschreven leden zich aanboden. Als naam voor de nieuwe kring koos men "Berla", ter herinnering aan de omwalde hoeve, die door de eerste dorpsheeren van Meise werd bewoond. René Bellemans, initiatiefnemer van de kring, werd eenparig tot voorzitter gekozen. Hij werd bijgestaan door de ondervoorzitters Herman Aelvoet en Raoul Moyson, sekretaris Roger Moerenhout, penningmeester Frans Heyvaer en elf bestuursleden (11). In 1983 werd gestart met de uitgave van het driemaandelijks tijdschrift *Berla*. René Bellemans bleef kringvoorzitter tot 1992. Op de Vlaams-Brabantse Gouwdag te Merchtem (8 mei 1988) mocht hij voor zijn kring de "Prijs voor Heemkunde" in ontvangst nemen. Zijn hele leven was René Bellemans geboeid geweest door het verleden, de geschiedenis, de kunst. Hij hield bovendien van gezelligheid en kon echt genieten van de geneugten des levens. Na een bijzonder actief en verdienstelijk leven werd hij begraven te Oppem, op 6 mei 1994 (12). Hij moge

René Bellemans
(1921-1994)

(7) H. VAN NERUM, 't *Nieuwhuys te Hoegaarden*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LV, 1972, blz. 417-443.

(8) O.a. J.-M. PARDON en H. VAN NERUM, *Mémorial de la famille Loriers*, Brussel, 1983, 136 blz.; H. VAN NERUM, *Het Geslacht Van Autgaerden tussen Gete en Dijle*, Hoegaarden, 1990, 229 blz.; H. VAN NERUM en M. DODION, *Het geslacht Cypers uit N.O.-Brabant*, Hoegaarden, 1993, 121 blz.; H. VAN NERUM, *Genealogie geslacht Sweerts, Hoegaarden, en afstammende families vanaf 1518*, Hoegaarden, 1993, 162 blz.

(9) Een omvangrijk archief bleef bewaard: H. VAN NERUM, *Beschrijvende inventaris van het Familie Archief der V Geslachten van Hoegaarden*, z.p., 1993, 50 blz.

(10) Zie over hem : R. MOERENHOUT, *René Bellemans*, in: *Berla. Driemaandelijks tijdschrift [van de] Heemkundige Kring Meise-Oppem-Wolvertem*, nr. 36, juni 1994, blz. 3.

(11) De statuten verschenen in het *Belgisch Staatsblad*, 12 januari 1984, Bijlagen. Men raadplege ook : H. VANNOPPEN, *Berla. Meise-Oppem-Wolvertem (West-Brabant)*, in: *Onze Gouw. Kontaktblad van de heemkundige kringen in Brabant*, 1988, nr. 2, blz. 26-30.

(12) De uitvaartplechtigheid werd geleid door E.H. Herman Boon, pastoor. Zie : H. BOON, *Bij de hemelvaartdienst van René Bellemans, Sint Stefanuskerk - Oppem, 6 mei 1994*, in: *Berla. Driemaandelijks tijdschrift [van de] Heemkundige Kring Meise-Oppem-Wolvertem*, nr. 36, juni 1994, blz. 1-2.

Honoré Van Wallegghem
(1921-1994)

thans rusten in vrede.

J. Gerits.

In memoriam Honoré Van Wallegghem (1921-1994). - Te Gistel, waar hij enkele jaren gevestigd was, overleed op 6 mei 1994 ir. Honoré Van Wallegghem, één van de "geestelijke vaders" van Heemkring "Ter Cuere" te Bredene (13). Die actieve man werd op 16 februari 1921 geboren in Bredene-Sas. Hij stamde uit een familie, die zich bijzonder verdienstelijk maakte voor het Sas. Na de lagere school te Lombardzijde en het middelbaar onderwijs aan het O.-L.-Vrouwkollege te Oostende, ondernam hij hogere studies aan het St.-Lievensinstituut (brouwerij-school) te Gent, waar hij als gistingingenieur afstudeerde, met een specialisatiejaar betreffende de voedingsnijverheid. Daarna zette hij nog één jaar zijn studies voort te Parijs, waar hij zich verder bekwaamde in de voedingsleer. Na het beëindigen van zijn vakopleiding, vond hij werk in het familiebedrijf "Grande Sardinerie du Nord" in Bredene. Het vroegtijdige overlijden van vader Van Wallegghem, stichter van de onderneming, en allerhande tegenslagen waren er echter de oorzaak van dat het bedrijf moest gesloten worden. Honoré Van Wallegghem was nadien werkzaam in de vleeswarenfabriek FAJAG (thans FAG) en tenslotte, als produktieleider, bij het visverwerkend bedrijf "Ostendia - United Foods". Naast zijn beroepsleven was hij van 1958 tot 1970 betrokken in de gemeentepolitiek. Onder burgemeester A. Claeys bekleedde hij het mandaat van schepen van cultuur en toerisme (1965-1970). Bepaalde omstandigheden en tegenwerkingen deden hem evenwel ertoe besluiten zich niet meer verkiesbaar te stellen en zich uit het politieke leven terug te trekken. Honoré Van Wallegghem heeft vooral een invloedrijke rol gespeeld op het sociaal-kulturele vlak. Als overtuigde Vlaming werd hij in 1954 stichter-voorzitter van de Davidsfondsafdeling Bredene-Sas en Dorp. Ongeveer 32 jaar was hij de bezieler en de stuwende kracht van die kultuurvereniging. Op grond van zijn verdiensten op het organisatorische vlak, werd hij verkozen als gewestvoorzitter en als lid van het gouvbestuur. Nagenoeg 27 jaar, totdat de ziekte hem ondermijnde, bekleedde hij die bestuursmandaten.

Vanuit het Davidsfonds zette hij zich, samen met enkele andere gelijkgerichte dorpsgenoten, in voor het jeugdbeleid : de stichting van het "Jeugdkultuurkomitee" voor ontspanning en kulturele werking; zeer actieve medewerking aan de jeugdclub "De Korre"; inrichting van het "Don Bosco-vakantiespeelplein" (thans "Jokkebrok"). Als schepen was Honoré Van Wallegghem ambtshalve bestuurslid van de "Gemeentelijke Harmonie van Bredene", die hem zelfs in 1971 het voorzitterschap aanbood, hetgeen hij met enthousiasme en zin voor initiatief aanvaardde. Aldus drukte hij mede zijn stempel op de werking en de uitstraling van die muziekvereniging. Als man, die actief begaan was met het kulturele leven in eigen dorp, had Honoré Van Wallegghem ook veel belangstelling voor de lokale geschiedenis en voor het eigen kultuurhistorisch erfgoed. Vanuit het Davidsfonds probeerde hij tweemaal voldoende belangstellenden te vinden om een heemkundige kerngroep op te richten. Die pogingen mislukten echter. Als schepen van cultuur slaagde hij er wel in om in 1965-1966, vanuit een bredere kring, voldoende medewerkers te overtuigen om het gestelde doel te bereiken. Zodoende kan Honoré Van Wallegghem als één der "geestelijke vaders" en zelfs als initiatiefnemer van Heemkring "Ter Cuere" worden beschouwd. Hij ging er namelijk van uit dat de historische kennis van eigen volk, dorp en streek bijzonder waardevol en verrijkend is voor een leefgemeenschap. Voor het jaarboek van Heemkring "Ter Cuere" schreef hij een belangrijke bijdrage over de sprotfabrieken van Bredene (14). De veelzijdige inzet van Honoré Van Wallegghem op het sociaal-kulturele vlak werd door Heemkring "Ter Cuere" trouwens zeer gewaardeerd. Als verdienstelijk burger van de gemeente Bredene werd hij dan ook vereerd met "De Zilveren Tent" (1986). Sinds zijn pensionering onderscheidde ir. H. Van Wallegghem zich als een zeer gewenste en succesrijke voordrachtgever over het bier, het onderwerp van zijn vakopleiding. Zijn laatste levensjaren bracht hij door in Gistel, de bakermat van zijn familie. Na een pijnlijke ziekte, die hem volledig ondermijnde, is hij al te vroeg heengegaan. Wij houden zijn nagedachtenis dankbaar in ere.

J. Gerits.

(13) Vgl. W. CATTRIJSSE, *In memoriam Honoré Van Wallegghem, medestichter van de Heemkring "Ter Cuere"*, in: *Roepsteen. Tweemaandelijks tijdschrift, orgaan van de Heemkring "Ter Cuere"* nr. 152, juli 1994, blz. 29-32.

(14) H. VAN WALLEGHEM, *De sprotfabrieken of sardineries van Bredene*, in: *Jaarboek [van de] Heemkring "Ter Cuere"*, Bredene, 1990, blz 37-82, ill.

*Steun het Verbond voor Heemkunde
door uw persoonlijke bibliotheek
of die van uw Kring te verrijken !*

Ons heem

- Volledige jaargangen tot en met 1975	400 fr.
- Volledige jaargangen na 1975	550 fr.
- Losse nummers	50 fr.
- Themanummers	200 fr.
- Pakket met 10 nummers uit verschillende jaargangen	200 fr.

Heemspiegel. Driemaandelijks beleids- en vormingsblad

- Jaarabonnement (vier nummers)	250 fr.

Vriendenboek dr. Jozef Weyns	350 fr.
Hangers (met Verbondsteken)	150 fr.
Verbondswimpels	40 fr.
Verbondskentekens	250 fr.

**Vraag inlichtingen op het Sekretariaat
Kerkstraat 17 A, 2970 's-Gravenwezel.
Tel. /Fax 03/658.90.34**

ONS HEEM. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen.
Een uitgave van de v.z.w. Verbond voor Heemkunde.

Jaarabonnement over te maken op postrek. nr. 000-0495981-20 of bankrek. nr. 401-4517901-47 op naam van «Verbond voor Heemkunde» v.z.w., Kerkstraat 17 A, 2970 's-Gravenwezel (met vermelding: «Ons Heem»). Buitenlandse betalingen enkel op postrekening.

Gewoon abonnement: 600 fr.

Steunend abonnement: 750 fr.

Beschermend abonnement: vanaf 1.000 fr.

Buitenland: 150 fr. toeslag.

REDAKTIERAAD:

Hoofdredakteur: Drs. J. Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode.

Penningmeester: R. Vermeiren, Van de Wervelaan 56, 2970 Schilde.

Koördinatie en verzending: Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel.

Leden:

J. De Vuyst, Ommegangstraat 81, 9420 Erpe-Mere.

J. Olyslaegers, Nieuwstraat 14, 2550 Kontich.

Ir. L. Stockman, Brugstraat 103, 9880 Aalter.

Lic. L. Van de Sijpe, De Schijf 12, 3930 Hamont.

Not. Luc Van Eeckhoudt, St.-Truidensesteenweg 366, 3300 Hakendover.

D. Vanpée, Tommestraat 663, 3040 Ottenburg.

NIEUWE ABONNEMENTEN en OUDE JAARGANGEN: Sekretariaat Verbond voor Heemkunde, Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel. Tel./Fax 03/658.90.34.

RUILDIENST: Sekretariaat Verbond voor Heemkunde, Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel.

DRUKKERIJ: Drukkerij Ivo Depreter, Edingsesteenweg 224, 1755 Leerbeek.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: Guy Ballet, Woestijnstraat 9, 1755 Gooik.